

В.Савченко

**Держава і регіон :
регулювання соціально-
економічного розвитку.**

Книга I.

1999

Книга I.

Держава.

У першій книзі монографії В.Савченка "Держава і регіон: регулювання соціально-економічного розвитку" автором проведено науковий аналіз основних складових економічного механізму України на перехідному етапі ринкової моделі розвитку народногосподарського комплексу - податкової та бюджетної політики, інвестиційних та інфляційних процесів, тіньової економіки і кадрової політики та інше. Пропонується розроблена В.Савченком чотирирівнева система регулювання економічного розвитку в державі та її складових. Автор - вчений-регіональник, абсолютна більшість його статей та книг присвячена соціально-економічному розвитку Чернігівської області. Тому і в даній публікації аналіз державних питань проводиться під гострим кутом поглибленого економічного дослідження їх впливу на ситуацію в територіях та взаємовідносин центру і регіонів України.

Наукові рецензенти - доктор економічних наук, професор Л.Мінін, професор В.Науменко.

Монографія.

Рекомендована до друку Вченою Радою Науково-дослідного економічного інституту Мінекономіки України.

Редактор О. Савченко
Технічний редактор В.Міхєєнко

Зміст

Вступ	3
Шляхи подолання кризи	8
Професор, доктор економічних наук Д.Стиченко	
Від автора	16
1. Чи наближаємось ми до ринкової економіки	24
2. Конституційне забезпечення економічного розвитку	60
3. Дослідження урядових програм	68
4. Кадрова політика	81
5. Соціальний захист населення	112
6. Інфляція	130
7. Іноземні інвестиції	149
8. Тіньова економіка	167
9. Регулювання економічного розвитку	178
10. Конверсія	193
11. Вільні економічні зони	211
12. Сільськогосподарське виробництво	224
13. Бюджетна політика	233
14. Загальні тенденції розвитку податкової системи	265
15. Економічні відносини держави і регіонів	294
Зміст	

Савченко Володимир Федорович народився у 1948 році в с.Митченках Бахмацького району на Чернігівщині. Має дві вищі освіти. Кандидат економічних наук. Працював на керівних посадах на борзнянському заводі “Квадр” та виробничому об’єднанні “Чернігівський радіоприладний завод”. З травня 1992 до серпня 1994 року очолював економічну службу області. В даний час заступник директора обласної дирекції Агропромбанку “Україна”, доцент кафедри економіки Чернігівського державного інституту економіки і управління.

Автор книг “Проблеми економіки Чернігівщини“ (1994 рік), “Чернігівська область. Соціально-економічний стан. Шляхи розвитку”(1995 рік), “Концепція і науково-методичні основи формування плану соціально-економічного розвитку Чернігівського регіону” (1995 рік), “Як живеш, Чернігівщино? Соціально-економічне дослідження“ (1998 рік) та понад 60 наукових і науково-методичних праць, опублікованих в Україні та за її межами. Заслужений економіст України, Академік Академії економічних наук, член-кореспондент Української академії національного прогресу, член Центрального правління спілки економістів України.

ВСТУП

Регулювання соціально-економічного розвитку регіонів і їх складових та роль і можливості держави в цих складних процесах на макро- і мікрорівні - ключове питання будівництва нової моделі соціально орієнтованої ринкової економіки України.

Заходи регіональної політики повинні бути направлені на досягнення рівномірного розвитку всіх частин держави і одного ступеня рівня життя населення, яке в них проживає. Державна регіональна політика є складовою загальних соціально-економічних перетворень в країні, базується на всебічному врахуванні регіональних особливостей та реальних можливостей адаптації території держави до нових форм господарювання.

В Україні накопичився за минулі десятиріччя, а також доповнився за останній період в умовах непослідовного та неефективного керівництва економікою цілий ряд проблем. Доцільно виділити основні з них:

- значні відмінності в рівні економічного та соціального розвитку територій;
- ріст регіональної диференціації по якості навко-лишнього середовища;
- деформація вікової структури сільського населення;
- зростання регіональної різниці за рівнем доходів, витрат та зайнятості населення, темпами скорочення виробництва, підвищенням цін на товари;
- інтенсивний розвиток недержавного сектору ринкової економіки у великих містах і його практична відсутність в сільських місцевостях країни.

Для вирішення названих, а також деяких інших проблем і завдань та згідно Конституції України було розроблено і схвалено Кабінетом Міністрів “Концепцію державної регіональної економічної політики”. В ній визначені стратегічні та поточні завдання державної регіональної діяльності, названі основні пріоритети в розвитку України та принципи взаємодії держави і її територій.

Важливим напрямком регіональної політики в частині її забезпечення є створення законодавчо-нормативної бази щодо територіального розвитку, чіткого регламентування відносин і повноважень між органами влади і самоврядування різних рівнів, а також між органами місцевого самоврядування та суб'єктами економічної діяльності в регіонах.

В Україні зроблені деякі кроки щодо регіоналізації державного управління. Прийняті закони “Про місцеве самоврядування в Україні” і “Про місцеві державні адміністрації”, які визначають їх правовий статус та відповідальність за вирішення питань соціально-економічного розвитку територіальних одиниць різного рівня. Вступили в дію законодавчо-нормативні акти, спрямовані на вдосконалення відносин між державою і її регіонами в питаннях соціально-економічного розвитку.

Тому, виходячи з аналізу вищезазначеної нормативної бази, здавалось би, реально напрошується неупереджений висновок щодо наявності необхідних умов для правового регулювання соціально-економічних процесів територій. Та водночас необхідно зазначити, що велика кількість ключових питань регіонального розвитку нормативними документами ще не охоплена чи тільки позначена ситуаційно, без розробки конкретних принципів і правових механізмів. Передусім це питання податкової і бюджетної політики, управління державним та комунальним майном, участі держави і регіонів у розробці та реалізації державних регіональних програм, прогнозування економічного розвитку держави і її територій та багато інших. Ступінь виконання законодавчих і нормативних актів також надзвичайно низька. Все це накладається на критичний рівень економіки та соціальних відносин в державі і суспільстві. Залишається важкий тягар спадщини минулих часів. Реальний стан економічної ситуації в державі і регіонах, їх взаємовідносин та комплексного регулювання окремих складових України можна охарактеризувати як недостатні, практично не реалізовані і не повністю забезпечені на законодавчому та нормативному рівні. Практична економіка, спираючись на надбання командно-адміністративної системи СРСР, досвід розвинених країн світу, інтуїцію управлінців в центрі та на місцях, не в силі вирішити питання регулювання соціально-економічного розвитку.

Наукових розробок по цій проблемі також порівняно мало. Вона, на думку науково-дослідних інститутів та творчих колективів, не вписується в той перелік першочергових завдань, які постали перед сучасною економічною наукою на етапі переходу до ринкової економіки (вільні економічні зони, приватизація, зовнішньоекономічна діяльність тощо).

Водночас ситуація диктує нагальну необхідність теоретичних та прикладних досліджень, наукових розробок, праць методологічного характеру з обов'язковим задіянням таких складових функціональної системи, як рівень держави, її регіонів, місцевого самоврядування і суб'єктів господарської діяльності. З цих міркувань і виходив автор, обираючи напрямки, вивчаючи матеріал та проводячи аналітичне дослідження проблем регулювання соціально-економічного розвитку регіону через складові як територіально-а, так і державного характеру.

Мета дослідження полягає в подальшій розробці теоретичних основ і методичних рекомендацій, які мають сприяти створенню умов для комплексного соціально-економічного розвитку поліських регіонів на прикладі Чернігівської області на перехідному етапі до економіки ринкового типу.

Досягнення мети передбачає розв'язання наступних завдань:

узагальнення, аналіз і критичне осмислення регіональної політики держави за останні десятиріччя;

дослідження основних складових економічного розвитку України та їх впливу на ситуацію в регіонах;

розробка нової чотирирівневої системи регулювання розвитку територій і держави в цілому, яка має наступні складові та етапи впровадження: концепція розвитку, довготермінова програма по реалізації її цілей та завдань, план соціально-економічного розвитку, організаційно-економічні заходи по виконанню планових показників;

виділення першочергових завдань соціально-економічного розвитку регіону як складової народно-господарського комплексу держави;

створення концепції соціально-економічного розвитку Чернігівської області;

удосконалення структури народногосподарського комплексу;

забезпечення надійного функціонування соціальної та виробничої інфраструктури;

послідовне зростання рівня життя населення;

створення структури і методології розробки комплексної програми розвитку регіону та його складових;

реформування процесу територіального планування таким чином, щоб план ніс інформацію, необхідну для управління територією, був робочим документом для здійснення управлінських процесів;

вирішення перспективних та поточних питань місцевого самоврядування на рівні міста, району, селища, сільських населених пунктів;

використання важелів фінансового, управлінського, адміністративного характеру для забезпечення ефективної діяльності підприємств і організацій всіх форм власності в місті та на селі;

обґрунтування шляхів використання геополітичного, історичного, територіального, екологічного, рекреаційного, кліматичного, транспортного, сільськогосподарського та туристичного пріоритетів;

вплив форм власності на ефективність економічного розвитку суб'єктів господарської діяльності та територій в цілому;

забезпечення державою і регіоном передбачуваної довготермінової та ефективної фінансової і ресурсної політики;

впровадження нових форм економічного розвитку: вільних економічних зон, зон прикордонної торгівлі, єврорегіонів;

розробка рекомендацій щодо реорганізації агропромислового комплексу в державі і її територіях.

Предметом дослідження є теоретично-методологічні і методичні основи формування організаційно-економічного механізму регулювання соціально-економічного розвитку поліського регіону на прикладі Чернігівської області в умовах становлення ринкових відносин.

В міру сил і можливостей автора запропонована науково-методична праця націлена на дослідження проблем ефективності економічної моделі розвитку України та її регіональної політики, взаємодії держави і територій, регулювання соціально-економічного розвитку регіонів та стабілізації їх перехідних економік.

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ КРИЗИ

В останні роки рівень життя населення України та обсяги її промислового і сільськогосподарського товаровиробництва різко знизились. Важко, непослідовно і без видимого реального результату ідуть продекларовані владою ринкові реформи. Не вдається в повну силу для консолідації абсолютної більшості політичних партій та всіх верств населення використати об'єднання навкруг єдиної української національної ідеї. Послаблюється рівень соціально-культурної сфери. Наростає напруга в суспільстві. Як результат, ми маємо в наявності всі складові соціально-економічної кризи в державі.

Ситуація сьогодні в Україні є похідною від ряду чинників в основному об'єктивного характеру. Назвемо деякі з них:

- * втрата господарських зв'язків між територіями, галузями та підприємствами після розвалу Радянського Союзу і створення на його геополітичному просторі ряду незалежних суверенних держав;
- * спроби переходу від командно-адміністративної до ринкової нерегульованої економіки шляхом непослідовних реформ, основною складовою яких визначили шокову терапію;
- * агресивна і обвальна конверсія військово-промислового комплексу;
- * втрата ринків збуту СРСР і Ради економічної взаємодопомоги.

Доцільно повторитись, на першому етапі становлення України це були об'єктивні причини. Але пройшов час, достатній для пом'якшення ситуації, вироблення протидії негативним факторам, внесення конструктивних змін в життя держави. Між тим, соціально-економічний стан продовжує погіршуватись. Спроби в усьому слідувати порадам Міжнародного валютного фонду та Світового банку, консультаціям Сороса і особливо Д.Сакса позитивних результатів не дають і дати не можуть, оскільки пропонується одне - схоластично перекласти досвід та схему дії раннього капіталізму на наше пострадянське суспільство. При такому підході і з допомогою безкінечних займів під різнопланові вимоги політичного, фінансового та іншого характеру дієву конкурентоздатну економіку, яка забезпечила б стабільно високий рівень розвитку держави та життя її населення, не впровадила жодна країна світу.

Необхідний свій зважений і раціональний підхід, який враховував би геополітичне положення держави, стан її народногосподарського комплексу та напрацювання минулих поколінь, менталітет населення, досвід розвинених країн не тільки ринкової економіки тощо. Причому, одним проголошенням лозунгів, дебатами на Верховній Раді, наполегливістю практиків-управлінців тут не обійтись, що і показали останні роки невдач та поразок. Потрібні теоретичні напрацювання українських вчених щодо функціонування нової ринкової моделі вітчизняної економіки, задіяння законодавчої бази, відносин держави і регіонів та соціально-економічного розвитку самих територій. Особливо важливе значення мають дослідження в напрямку регіонального розвитку як основи для подальшої побудови народногосподарського комплексу держави. Між тим на рівні країни наукові установи Національної Академії наук України, державні та ринкові науково-дослідні інститути даному питанню не приділяють достатньо уваги. Якщо ж в окремих випадках такі праці все-таки виходять, то вони носять чисто академічний науковий характер, неконкретні в часі, відірвані від життя.

Приємним винятком є нещодавно підготовлена науково-методична праця відомого фахівця з проблем економіки Поліського регіону В.Савченка “Держава і регіон: регулювання соціально-економічного розвитку”.

До цього часу вся наукова і практична діяльність автора проходила на терені Чернігівської області. Тут він працював, тут займався теоретичною діяльністю. До останнього періоду всі видані книги та майже всі наукові і науково-методичні статті також присвячені соціально-економічному розвитку Чернігівщини і її складових.

Дана праця по підбору проблем та підходах до вивчення і вирішення питань значно відрізняється від попередніх. Це фундаментальне дослідження із солідними обсягами матеріалу, достатньо глибоко проробленими проблемами, “перелопаченим” величезним інформаційним потоком та абсолютно чіткими висновками і пропозиціями по кожному з відпрацьованих питань. Структурно воно має вигляд поєднання трьох взаємозв'язаних складових єдиної цілісної моделі регіонального розвитку держави - книг “Держава”, “Регіон” та “Місцевий рівень”.

Такий підхід виробився з часом в результаті глибокого аналізу ситуації в регіоні та впливу на нього владних структур вищого ешелону. Автор приходиться до висновку, що “.. в солоному морі краплі прісної води не створиш. В хаосі і руїнах української економіки неможливо і неправильно мати квітучий оазис якоїсь однієї території.” Державна регіональна політика є складовою загальних

соціально-економічних перетворень в країні, базується на всебічному врахуванні регіональних особливостей та реальних можливостей адаптації територій держави до нових форм господарювання.

В Україні в частині загальнодержавної політики відносно регіонів накопичився ряд стратегічних проблем, які потребують вирішення. При цьому державна регіональна політика повинна бути спрямована на забезпечення однакових умов функціонування регіонів та збереження територіальної цілісності Української держави. Її основні принципи:

- * партнерство і взаємодія центральних, регіональних та місцевих органів державної влади і самоврядування у вирішенні завдань комплексного розвитку територій;
- * дотримання пріоритетів загальнодержавного значення;
- * досягнення економічного ефекту за рахунок територіального поділу праці, раціональної системи природокористування;
- * створення відповідних правових та економічних умов для подальшої фінансово-економічної самостійності регіонів;
- * чітке розмежування повноважень у діяльності органів влади і управління різних рівнів та посилення відповідальності місцевих органів за комплексний розвиток територій.

Автор на сторінках книги аналізує найбільш важливі чинники, що визначають економічну політику держави, а саме: загальні тенденції розвитку податкової системи, бюджет, інфляцію, іноземні інвестиції, конверсію, ситуацію з кадровим потенціалом та інше. На відміну від більшості досліджень жорстко і прямо ставиться питання щодо тіньової економіки як надзвичайно важливої (хоча і дуже небезпечної) складової економічних процесів сучасної України:

“Держава по мірі розширення сфери тіньової економіки практично втрачає контроль над ситуацією, вплив на функціонування регіонів. Ми створюємо плани соціально-економічного розвитку на всіх рівнях (від району і до України в цілому), довгострокові державні програми. Але у них не враховується більше половини економічних процесів відповідної території...Всі ці урядові документи, затверджені Верховною Радою, фактично обходять проблему, а також її реальні фінансові, валові, соціальні складові. Інформація, що надається в офіційних першоджерелах, не відповідає дійсності, призводить до прийняття помилкових і шкідливих рішень”.

Точніше відносно тіньової економіки не скажеш. Цитата приведена, щоб показати як компетентність та цільову направленість дослідження, так і його безкомпромісність та критичну спрямованість. Подібний підхід властивий і іншим розділам, серед яких особливо хотілось би виділити розроблену автором власну науково- методичну концепцію щодо регулювання соціально-економічного розвитку регіону, суть якої ви зможете знайти на сторінках книги.

Книга II має назву “Регіон”. У ній з врахуванням і у взаємозв’язку з позицією держави щодо функціонування територій детально аналізується соціально-економічний розвиток її складових на прикладі одного з регіонів - Чернігівської області. В дослідження включено буквально всі елементи від природних багатств та демографічної ситуації до промислового і сільськогосподарського виробництва. Положення розглядається детально та неупереджено, висновки робляться продумані і чіткі, з явно вираженим перспективним мисленням автора, що не заважає надавати рекомендації аварійного, оперативного чи просто поточного характеру.

Особливу цікавість становлять матеріали, які стосуються нових форм господарювання - вільні економічні зони, єврорегіони, туристичний маршрут “давньоруське намисто”, фінансування підприємцями сільських місцевостей регіону та інше. На високому професійному рівні надані пропозиції по розробці “Державної програми соціально-економічного розвитку Полісся”, ініціатором створення якої і одним з організаторів діяльності по виробленню програмних документів на першому етапі (заступник голови Координаційної Ради при Кабінеті Міністрів України по програмі “Полісся”) був автор.

Завершується книга розробленою В.Савченком “Концепцією розвитку Чернігівського регіону”, де головною метою документу визначається створення умов для покращення життя людей, поліпшення демографічної ситуації, ефективне функціонування народногосподарського комплексу. Концепція побудована на принципах використання пріоритетів регіону - геополітичного та історичного, географічного і кліматичного, монопольного (по ряду сільськогосподарських культур), територіального (велика територія), сільськогосподарського та інших. Вона детально характеризує всі напрямки народногосподарського механізму області. Автор жорстко вказує, що єдиний критерій, який характеризує правильність чи помилковість перспективних рішень - економічний ефект, покращення життя людей.

Третя і остання книга дослідження - “Місцевий рівень.” Вона надає детальну характеристику органам самоврядування та виконавчій владі на низових щаблях управлінської драбини, визначає проблеми і шляхи їх подолання. Автор наголошує, що з центру питання бачаться як глобальні і навіть абстрактні, а на місцях - люди з їх болями і тривогами, трудові колективи непрацюючих підприємств,

працівники бюджетної сфери, яких держава найняла на роботу і не виплачує заробленого по кілька місяців. Але науково-методична праця - це не просто споглядання життя та щире співчуття обездоленим. По кожній такій ситуації зроблені узагальнення, наданий диференційований аналітичний матеріал, вироблені пропозиції. Причому це стосується всіх складових місцевого рівня: міста, району, села, промислових підприємств, сільськогосподарських виробників та ринкових підприємницьких структур.

Втім, розповідати зміст і перераховувати переваги дослідження - заняття непривабливе. Хай читачі, науковці і практики-управлінці самі визначаться з його недоліками та пріоритетами. Ясно лише - байдужих до себе книга не залишить.

Хочу додати ще одне. Автор не тільки вчений-теоретик. Він пройшов велику школу життя. Був одним з керівників найбільшого підприємства області, яке входило у військово-промисловий комплекс держави, очолював економічну службу регіону, плідно працює в банківській системі сьогодення. Тому при аналізі буквально всіх питань відчувається високий рівень професіоналізму, практичний досвід, поєднаний з науковою компетенцією та вмінням мислити стратегічно і глобально.

Чернігівська область завжди була обділена увагою вчених, а також центральних та місцевих видавництв щодо публікацій економічного характеру відносно соціально-економічного розвитку регіону. Публікації В.Савченка (навіть дивно про це говорити, але так воно є) були одними з перших в науковій літературі області. Довелось витримати і неприйняття правлячих верхів, і ускладнення з керівництвом, і деяке нерозуміння оточення типу "навіщо воно тобі треба". Та він не зупинився, продовжував наполегливу працю, результати якої, без сумніву, потрібні регіону і державі. Тепер у автора з'явилися наукові однодумці та опоненти (це також нормально), є учні і послідовники.

Чимало неприємностей мав автор і за гострий стиль, незаокруглені фрази та дошкульні факти у своїх дослідженнях. Але що тут поробиш - наука не терпить лакування дійсності, окомилування і наукоподібної мімікрії у визначенні та відстоюванні принципових питань економічних перетворень.

Серйозний науковий стиль написання у деяких місцях доповнюється епічними та ліричними вставками. Це не знижує наукової цінності дослідження, водночас сприяючи прочитанню книги навіть тими, хто має підґрунтя економічних знань практично на аматорському рівні. Можна без перебільшення сказати, що попередні праці В.Савченка читались не тільки спеціалістами та науковцями, але і широкою громадськістю Чернігівської області. Думаю, що ці книги чекає не менш щаслива доля.

Дещо про недоліки. Головний з них - той, який, як не дивно це звучить, виходить із очевидних переваг дослідження. Автор спробував підняти майже неосяжну тему складових соціально-економічного розвитку територій на прикладі однієї з них та загальнодержавних чинників, що змінюють ситуацію в ту чи іншу сторону, і досяг у вивченні проблеми вагомих результатів. Разом з тим окремі питання не доведені до кінця, деякі складові зовсім опущені. Буває, що висновки носять загальний та декларований характер. Дещо слабша, в окремих випадках має вигляд описування, третя книга. виправлення недоліків - в наступних працях В.Савченка. Сумнівів, що вони будуть, немає.

В цілому за головну мету комплексного аналітичного дослідження ставилось надання пропозицій щодо реанімації економічних процесів, виходу з кризи, регулювання соціально-економічного розвитку держави і її регіонів, побудови ефективно діючої економічної моделі, забезпечення належного рівня життя населення. З поставленими завданнями автор книги справився на високому рівні.

доктор економічних наук,
професор

Д.Стиченко

Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, обкрадену збудять...
Ох, не однаково мені.

Т.Г. Шевченко

ВІД АВТОРА

Нещодавно в книзі неупередженого і чесного автора М.Вінгаровського “Чотирнадцять столиць України” я з деяким подивом прочитав наступні рядки: “З четвертого по перше тисячоліття до нашої ери в Україні розквітла перша в Європі цивілізація, що має назву Трипільська. Назва її пішла від назви села, яке лежить внизу по Дніпру недалеко від Києва. Та старожитна людність Пра-України орала волами землю, засівала зерном й кам’яними серпами жала. Від Донецького кряжу до Словаччини, від наверхів Дніпра до Чорного моря жили ті люди. Вони першими на землі приборкали коня і винайшли колесо.”

От звідки веде свій родовід наш український народ, який жив і працював на рідній землі. Орала, сіяли, жали, мали нехитрі знаряддя механізації... Пройшли тисячоріччя. Що ж ми зберегли та примножили на священній, политій потом, сльозами і кров’ю, землі предків сьогодні? Чи все зроблено нащадками, щоб не соромно було постати на суд перед богом та історією? Це нелегкі і дуже тривожні питання. Автор в міру своїх сил спробує дати відповідь на них на сторінках даного дослідження тільки по одній складовій - економічному розвитку. Хоча, до речі, це та складова, яка в тому чи іншому вигляді зачіпає всі сторони життя населення.

Досить тривалий час автор займається вивченням соціально-економічного стану та перспектив розвитку одного з регіонів України - Чернігівської області. Цьому присвячено ряд книг, велика кількість статей наукового, методичного і публіцистичного характеру, по даному питанню захищена дисертація. Але постійно, характеризуючи ситуацію в тому чи іншому напрямку, я досить швидко потрапляв у положення, коли хочеться самому собі сказати: - Та що ти в черговий раз перетрясаєш регіон і його владу? Не все, ой не все залежить від нього. Це ж держава не включила свої регулюючі важелі, не забезпечила законодавче поле, закрутила кадрову нерозбериху та інше.

Разом з тим багато питань залежить і від роботи на місцях - у місті, районі, на селі, у виробничих та негосподарських структурах державної власності і нового ринкового характеру. Так з’явилась думка провести комплексне дослідження по трьох складових - державі, регіону та місцевому рівню. Цьому присвячено п’ять років життя і напруженої праці.

Доцільно зробити ряд застережень та пояснень щодо напрямків роботи і деяких положень дослідження. Воно складається з трьох книг “Держава”, “Регіон” та “Місцевий рівень”. Матеріал надається в цілому по державі, а також по регіонах - в основному по Чернігівській області, навіть якщо потрібний регіональний зріз у книзі “Держава”. Місцевий рівень діяльності теж аналізується на прикладі владних структур та господарських суб’єктів територій Чернігівщини. Автор взагалі вважає цю роботу продовженням висвітлення питань Чернігівської області, але більш комплексно і в широкому аспекті.

Статистичний та інформаційний матеріал надається в період з 1994 по 1998 роки, іноді для порівняння беруться дещо давніші показники. Причому, цифри без нагальної потреби не замінялись на більш “свіжі”. Це не газетні публікації, щоб ганятися за оперативністю та сенсаційністю. Крім того, тенденції на протязі всіх років залишаються незмінними, а вектор показників економіки направлений в одну сторону - сторону падіння. Ускладнення торкнулися вже не просто окремих сфер, а всієї економічної діяльності. Швидкими темпами зростає заборгованість з виплатою пенсій, заробітної плати та інших соціальних витрат, поглиблюється платіжна криза, погіршується фінансовий стан підприємств і організацій. Посилюється небезпека нового витка інфляції, загострюється ситуація в банківській системі, яка втратила довіру вкладників. Практично зупинилося кредитування реальної економіки.

Ми намагаємося на всіх рівнях влади показати себе рівними серед рівних в Європі, але валовий внутрішній продукт в перерахунку на душу населення у нас реально складає 550 доларів, тоді як у розвинених європейських державах цей показник від 25 до 42 тисяч доларів. Забезпечення бюджетними коштами на душу населення у нас 110 доларів, а розвинені країни Європи мають від 6 до 16 тисяч доларів, тобто у нас показник у 100 разів нижчий! Більш того, параметри бюджетного забезпечення навіть самих знедолених із року в рік катастрофічно зменшуються. Так, наприклад,

Чорнобильський фонд у 1998 році отримав тільки 54 відсотки від рівня попереднього, а в 1999 році його взагалі збираються закрити.

Деякі питання, про які писалось 3-4 роки тому, зараз вже неначе застаріли, але залишені автором в стилі і з висновками, які були надані в тій ситуації у відповідний період. Так правильно і об'єктивно. Залишив, як писав тоді, і про конституцію, і про уряд, хоча сподівання, що з прийняттям конституції життя різко поліпшиться, не збулися, та і збутися не могли, а той уряд вже давно у відставці. Але все залишено так, як писалось і думалось. Хочеться бути чесним перед собою та людьми. Як говорять у народі, надоїло боятися.

Більшість розділів в тому чи іншому вигляді мають інформацію щодо стану справ по цьому питанню в УРСР та Радянському Союзі. Причому, освітлення проблеми далеко не завжди носить негативний характер, скоріше навпаки. Позиція автора чітка і однозначна. Ми не Івани, які не пам'ятають минулого. Громадяни України вийшли з тієї системи, там навчались і набирались управлінського досвіду. В одну мить розірвати це не тільки неможливо, але і недоцільно. Крім того, і це головне, в економіці розвалені супердержави було багато ефективного, розумного, а також того, що враховує менталітет нашого слов'янського населення. Дані складові необхідно використати при побудові економічної моделі України. "І чужому научайтесь, і свого не цурайтесь", - радив геній. Не треба робити вигляд, що радянське - це зовсім не наша історія та стартовий майданчик для так необхідного суспільству економічного прискореного польоту.

Багато інформації взято з оригіналів документів та першоджерел. Чесно кажучи, докопатися до них було нелегко. Виявляється, епоха "гласности" вже давно пройшла і владними структурами робиться все, щоб інформація не попала до науковців та широкого громадського загалу. Не залишено поза увагою наукові економічні течії, теорії і школи як в Україні, так і поза її межами. Причому, враховувались суто економічні міркування і відкидалось все політичне, націоналістичне тощо. Не стверджую, що це правильно, але так робилось. Водночас, якщо деякі політичні напрямки та ідеї, на думку автора, можуть сприяти економічному зростанню (наприклад, українська національна ідея), вони знаходили своє місце в книзі. У значних обсягах була використана і поточна періодична література - адже це той живий емоційний пульс епохи, обійти який і недоцільно, і неможливо. Всі задіяні автори, від всесвітньо відомих і до початківців, знайшли своє місце в переліку першоджерел, і я дуже завдячую їм за сприяння праці. Прошу вибачення у неназваних науковців та практиків, які в силу тих чи інших причин не потрапили до економічного огляду.

Деякі матеріали трилогії, особливо її другої частини, у зміненому вигляді вже мали змогу дійти до читача. Причина повторів - без дослідження продубльованих напрямків картина була б неповною і неправильною. Наприклад, хіба можна в регіональному аналізі обійтись без питань демографії, наслідків Чорнобильської катастрофи тощо. Тому дані складові включені у працю в дещо доповненому та по-новому осмисленому варіанті.

Автор намагався на сторінках книг уникати публіцистичної та жорсткої критики, хоча, повірте, це було нелегко - дуже вже різючі цифри і факти. Але коли за те чи інше рішення та ситуацію вища, регіональна або місцева влада і отримували критичні зауваження в досить солідних розмірах, пом'якшуючою обставиною може служити слідує. У тому ж розрізі, тільки в набагато солідніших обсягах та з більш ніщівною критикою у попередніх книгах подавались матеріали за 1992-1994 роки, коли областю керувала команда, очолювана В.Мельничуком, у складі якої був і автор дослідження.

До речі, ті часи, коли виконавчу владу регіону очолили люди, не зашорені ідеологічними догмами, не пов'язані по руках і ногах попередньою системою роботи, не паралізовані страхом як би чого не вийшло та бажанням будь-що утриматись на відповідному шаблі службової ієрархічної драбини, з цікавістю та теплом згадуються господарськими керівниками території. Тодішньою адміністрацією була розроблена низка заходів і пропозицій щодо покращення соціально-економічної ситуації. Деякі з них ви знайдете на сторінках книг. Не їх вина, що задумане не реалізовано.

Щиро вдячний своєму безпосередньому керівнику Представнику Президента по Чернігівській області В.Мельничуку, який зумів за короткий час зібрати енергійну, знаючу і боєдатну команду. З приємністю згадую активний конструктивізм, безкінечні і водночас реальні ідеї першого заступника глави обласної адміністрації Б.Суховірського, колег і товаришів по роботі в той нелегкий час М.Донця, В.Кухаря та багатьох інших, а також працівників комітету економіки і багатьох управлінь облдержадміністрації. На думку автора, команда була дієдатна, набирала силу, мала реальну можливість справитись з перспективними та поточними завданнями регіону. Не збулось...

Мені часто нарікають, що в наукових дослідженнях необхідно писати без красивостей, епітетів і метафор, а я надаю матеріал дуже вже просто, ясно та зрозуміло (причому, на останнє вказується як на недолік - мало "пилу наукоподібності") і водночас емоційно. Особливо це стосується обговорення досліджень на наукових секціях та вчених радах. Я розумію опонентів, але як утриматись, коли бачене болить і тривожить, в статистичних матеріалах не знайти буквально жодної цифри, націленої

на покращення, а про те, що вони не обдурюють, свідчить все - люди, які не отримують заробітної плати та пенсії, повалене виробництво у місті і на селі, сплюндровані соціально-культурні надбання народу. Тому хай простять мені вчені, крізь сухі цифри та сконцентровану і раціональну канву наукового дослідження в тексті періодично прориваються пафосні, ліричні чи публіцистичні нотки від душі. Колись говорили, що душі немає. Можливо тому таке бездушне і водночас нераціональне суспільство у нас вимальовується в результаті безкінечних реформ та перетворень.

Ми весь час існуємо в чеканні - нарешті щось таке гарне зробимо і заживемо заможно та щасливо у нашій вільній Україні. Серед доленосних рубежів уже було - як тільки:

- * матимемо свого Президента (одного, потім іншого);
- * виберемо Верховну Раду (одну, потім іншу);
- * попадемо під зливу іноземних інвестицій;
- * створимо нові податкові закони взагалі і ті, що знижують тиск на вітчизняного товаровиробника, зокрема.

Всі ці рубежі пройдено. От тільки життя не покращилось. Періодично нам розповідають, що ми відродимо (цікаво, чого б то його було для початку на всякий випадок знищувати) наше вітчизняне товаровиробництво та створимо ефективну ринкову економіку. Ось і Президент України Л.Д.Кучма у своєму посланні до Верховної Ради від 19 листопада 1998 року зазначив: "Стабільність гривні слід забезпечувати не кредитами МВФ, які мусимо повертати з відсотками, а оздоровленням та зміцненням національної економіки."

Кишенькові, задобрені матеріальною підтримкою (без неї не виживеш), засоби масової інформації говорять одне і те ж, як в часи "славного" застою. Всі чекаємо чуда. Між тим ще ніде не було і ніколи не буде того самого "дня Х", коли б зранку держава прокинулася та зажила відразу цивілізовано і багато. Психологи називають наш стан недооцінкою поточного моменту. До того ж народ спеціально відволікають, розповідаючи про примарні обрії та орієнтири псевдоринкової економіки.

Врятувати нас може дійсно тільки одне - оте саме промислове та сільськогосподарське виробництво і свій ринок товарів із врівноваженим попитом та пропозицією, а водночас постійне і продумане нарощування технічного потенціалу держави. Для приближення такої мети необхідно важко і наполегливо працювати. Працювати всім. Але ж лебідь, рак та щука з відомої байки теж віз тягнули вперто і наполегливо. Між тим результат вони отримали негативний. Тому потрібна не просто важка праця, а праця ефективна, направлена на єдину загальнодержавну ідею, плідна по відношенню до держави та її регіонів. Деякі пропозиції з цього приводу наведені в дослідженні.

Допитливий читач може звернути увагу, що книга в частині вивчення проблем держави має не зовсім комплексний характер. Відсутні розділи, де на макрорівні аналізувались би галузеві виробничі проблеми, а саме: промисловість, сільськогосподарський комплекс, будівництво тощо. Автор свідомо уникнув такої побудови - інакше доведеться акцентувати увагу на падінні обсягів товаровиробництва і шукати причини в кожному галузевому механізмі.

А суть справи зовсім в іншому. Є така поговорка "не кажи гоп, поки не перескочиш". Ми ринковим реформам "гоп" вже давно сказали, та потужно стрибати і не збираємося. Чітка державна політика та програма розвитку в цьому напрямку відсутні. Є тільки розрізнені, часто непродумані спроби вищих владних структур декларувати ринкові перетворення, а також заформалізовано та догматично повторити перші кроки суспільства часів раннього і, пробачте, дикого капіталізму.

Про те, як роботу зробити системною, логічною, організаційно продуманою, направленою на перспективу та такою, що забезпечила б наростаючий розвиток економіки і соціальної сфери держави та її регіонів, а також високий життєвий рівень і комфорт населення, яке проживає на визначених територіях, і буде написано в книзі.

Звичайно, надані висновки та пропозиції не є абсолютною істиною. Автор не претендує на правду в останній інстанції. Він тільки формулює і пропонує читачам своє бачення ситуації та шляхів виходу з тупика сьогодення, базуючись на інформації, яку мав у своєму розпорядженні. Результати дослідження - на сторінках запропонованої праці.

ЧИ НАБЛИЖАЄМОСЬ МИ ДО РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ ?

Україна підійшла до порогу третього тисячоліття. Підійшла не такою, як би цього хотілося. Абсолютній більшості з нас дуже важко в матеріальному та моральному плані. Злигодні і зневіра причадили до дна суспільного буття, зробивши жалюгідне існування життєвим кредо та об'єктивними реаліями сьогодення.

А згадаймо початок дев'яностих років. Повернемося до них не для того, щоб перевірити свою пам'ять чи важко зітхнути від сподівань, що не збулися. Відтворення подій останнього періоду необхідне для поглибленого аналізу економічної ситуації в державі та пошуку шляхів виходу з кризи.

При наданні інформації автор буде намагатись уникати публіцистики і епічного стилю, хоча це дуже важко - надто актуальна тема та несподівані рішення владних структур держави щодо соціально - економічної політики України.

В ті часи радість, захоплення і ейфорія оволоділи нами. Ще б пак: тут тобі і самостійність, і демократія, і майже прозорі кордони з Заходом та ліквідація "залізної завіси", і конверсія, і, нарешті, відхід від тієї осоружної та такої, що всім набила оскому, командно-адміністративної економіки.

Розпочались спроби проводити ринкові реформи, не дуже добре знаючи, що це таке. Відчували тільки, що все буде як у них в омріяній Європі та ще в далекій і не менш бажаній Америці чи Японії. Недалеко відійшов той час, коли один з керівників новоствореної держави Україна запитував: "Ви скажіть мені, що ми маємо будувати?". На сьогодні він піднявся ще вище в службовій ієрархії і, напевне, знає, куди ми рухаємось. Повинні б догадуватись про це і ми, рядові жителі держави. Адже після чотирьохрічних баталій під загрозою розпуску парламенту в одну з темних ночей (пам'ятаєте у М.В.Гоголя: "Ні, ви не знаєте української ночі!") була прийнята Конституція, в якій з деякими протиріччями та все ж досить зрозуміло вказується на доленосний шлях до ринкової економіки. Питання в тому, де відшукати шлях чи хоча б проторовану кимось стежину, яку можна потім розширити і перетворити в швидкісну ринкову магістраль. Теоретики від економіки та управлінці постійно твердять, що таку дорогу вони віднайшли і ми по ній впевнено крокуємо. Хочеться їм вірити. Тільки от відстань не скорочується, а компас керманічів шалено вертиться в різні боки як на Північному полюсі. То, може, ми рухаємось в іншу сторону чи попали в прірву і бігаємо по її дну, думаючи, що направляємось уперед?

Ми всі вийшли із соціалістичної системи, там вирости, вивчилися, попрацювали, а будучи керівниками, і інших в такому ж стилі виховували. Тому не дивно, що подумки та в своїх діях ми повсякчас повертаємось до стилю і методів минулого. А тут ще і менталітет... "Один крок вперед, два назад", - так визначив би наше положення вождь минулої епохи. Такий стан речей можна вважати закономірним, але вирішенню проблем це дуже заважає. Постійно виникають непередбачувані ситуації. Вибирали Президента одних поглядів та намірів, главенствує над нами та ж сама відповідно паспорта, але вже зовсім іншого спрямування, людина. Приклади можна продовжувати. Аналогічні метаморфози відбуваються на всіх рівнях різних гілок влади.

Економічне положення погіршується, рівень життя теж. В людей виникає озлоблення до владних структур та їх окремих представників. Одним з факторів прояви такого відношення є лайливі і насмішливі написи на рекламних листівках кандидатів в народні депутати всіх рівнів.

Минуле згадується з теплом. Повсякчас об'єктивною реальністю маячить відновлення старих форм організації суспільства. До того ж в новоствореній державі Україна ми дуже різні і з дуже відмінними поглядами: націоналістичний Захід та інтер-націоналістський Схід, комуністичне село і ринкове місто, радянські пенсіонери і капіталістична молодь. Можна назвати ще чимало подібних напрямків та протиріч. Звичайно ж, автор має на увазі тенденції, а не стопроцентне спрямування населення.

Народний Рух України як сила, що в певний період часу активізувала прояви національної самосвідомості населення та в значній мірі ініціювала події по створенню держави, в основному спирався на творчу інтелігенцію гуманітарного напрямку. Провідних економістів, як теоретиків, так і практиків, в його складі не було.

Молоді теоретики-викладачі вищих учбових закладів чи їх старші колеги, які взагалі займалися точними науками і досягли в них неабияких висот, з практичними діями щодо керівництва народно-господарським механізмом держави в нових умовах не справились та і справитись не могли. Бракувало практичного управлінського досвіду, відповідних контактів та набутого авторитету серед керівників середньої ланки адміністративного і господарського

апарату. Крім того, кадрові призначення зачепили тільки верхівку. Наука довела, що коли змінити менш ніж 30 відс. працюючих, решта службовців “підімне” нових реформаторів, нав’яже свій стиль прийняття та виконання відповідних рішень. Виходячи з цього, Федеративна Республіка Німеччина на східних землях замінила весь управлінський апарат керівниками із західних територій.

У нас все закінчилось простіше - відставкою експериментаторів із значним теоретичним та нульовим практичним багажем. Прийшли інші люди, які до цього вже були при владі чи дуже близько від неї. Вони мали погляди старої системи, а крім того знали чого хочуть ... в основному особисто для себе. До цього спонукав і ярлик тимчасовості, який міцно прикріплювався до кожного з них. Як на екрані замиготіли нові прем’єр-міністри, віце-прем’єри, міністри та їх заступники. Керівники регіонального рівня навчатись в інших країнах не могли - не було коштів. Відносно цього ми ще довго залишимось неуками, закупореними в своїй українській наглухо запаяній посудині.

Всі управлінці як законодавчої так і господарської ланок в своїх діях постійно намагалися “всидіти на двох стільцях”, перемижували заходи явно ринкового характеру з тими, до яких вони звикли - командно-адміністративного напрямку. Тоді ми отримували своєрідний політико-економічний вінегрет, який був неприйнятний для поступального розвитку держави. А ще частіше управлінці декларували загальні ринкові лозунги та стереотипи і нічого не робили щодо їх практичного втілення. Крім того, при прийнятті закону чи рішення по кожному питанню доводилось враховувати тиск і диктат буквально з усіх сторін: Верховної Ради, Президента і його оточення, Міжнародного Валютного Фонду, Північно-Атлантичного пакту, Сполучених Штатів Америки, Європейського співтовариства та інше. В процесі роботи в самій Верховній Раді та в засобах масової інформації, а іноді і шляхом мітингів та голодовок “піддавлювали” націоналісти, риночники, комуністи, СНД-шники і так далі. Необхідно було проявляти політичну волю, робити свою справу розбудови держави. В такій ситуації керівництво країни прийняло “соломонове рішення” в усьому довіритись чудодійній саморегулюючій силі ринкових відносин та порадам розвинених країн Заходу.

На пустому місці, без традицій і напрацювань, розпочинати завжди важко. Давайте заглянемо в історію, визначимось, які були суспільні економічні відносини на терені колишнього Радянського Союзу.

Після приходу до влади більшовики зробили спробу замінити ринок державним виробництвом і розподілом. Вони мали намір анулювати приватну власність на засоби виробництва та налагодити планово-директивне господарювання.

В своїй книзі “Програма комуністів (більшовиків)” видання 1918 року економіст-теоретик М.Бухарін так змалював основні постулати вчення: “Працюють разом, за виробленим і вирахуваним трудовим планом. Підраховує центральне статистичне (лічильне) бюро, що на рік треба використати стільки-то і стільки-то чобіт, штанів, ковбаси, вакси, пшениці, полотна і так далі, підраховує воно, що для цього на полях повинна працювати отака-то кількість товаришів, на ковбасних заводах отака-то, у великих шевських громадських майстернях отака-то, - і ось відповідним чином розподіляються робочі руки. Все виробництво здійснюється за суворо розрахованим виваженим планом на основі точного обрахунку всіх машин і знарядь, усієї сировини, всіх робочих рук суспільства.”

Ця спроба ввести планово-директивну економіку успіху не мала. Відбувся спад обсягів виробництва як у місті, так і особливо на селі. Починаючи з весни 1921 року, керівники партії та держави на деякий час відкинули ідеологічні догми і розпочали впровадження ринкових принципів функціонування економіки. Завдяки своєчасно проведеній реорганізації та зусиллям багатьох дореволюційних спеціалістів нова економічна політика (НЕП) мала успіх. Була проведена ефективна грошова реформа, вперше у світовій практиці розроблені міжгалузеві балансові схеми, які стали основою для опрацювання методів ринкового планування, налагоджений госпрозрахунок в державній промисловості та інше. Це дало конкретні результати в розвитку народногосподарського комплексу країни. Така діяльність продовжувалась до 1929 року, коли почали створювати модель економіки, яку назвали соціалістичною. В комуністичну бухарінську доктрину були внесені деякі поправки та пом’якшення. У державному секторі залишилися урізані госпрозрахункові відносини, не скасували грошову систему, дозволили вільне працевлаштування (за винятком сільської місцевості) робітникам та службовцям. На селі в ході колективізації була експропрійована селянська власність, яку закріпили за колективними господарствами. Селянам залишили особисте підсобне господарство та обмежену торгівлю за цінами пропозиції і попиту.

В екстремальних ситуаціях радянська економіка довела свої переваги. Так, в другій світовій війні вона ефективно протистояла майже всій промисловості центральної та західної Європи, які попали під диктат Німеччини.

В умовах мирного розвитку планова система Радянського Союзу і табору соціалізму в цілому по темпах розвитку не змогла перемогти у виробничому змаганні з постіндустріальною економікою Заходу. Ситуацію не в силі були виправити ні численні експерименти М.С. Хрущова, включаючи нововведення з раднаргоспами чи паралельним керівництвом міських і сільських партійних комітетів, ні реформа, здійснена О.М. Косигінін. Промисловість паразитувала на природних ресурсах та потенціалі сільського господарства. Уповільнились темпи зростання валового внутрішнього продукту і продуктивності праці, назривала екологічна катастрофа. Суспільство охопила криза, яку пізніше назвали застоєм. Необхідні були рішучі комплексні заходи по виправленню ситуації.

Безкомпромісність та енергія, з якою Ю.В.Андропов почав чистити і перетряхувати державний апарат та наводити дисципліну, відразу ж дали результати, виражені в різкому зростанні обсягів виробленої продукції. Народу і керівникам середнього рівня настільки обридли розвал і деградація в усіх ланках народногосподарського механізму держави, що суспільство із схваленням віднеслось до нововведень. Самих основ системи він реформувати не встиг, та, вірогідніше всього, і не збирався.

Процеси, що розпочалися в наступний період, були названі перебудовою. Економічна реформа бере свій початок з 1987 року. Вона надала підприємствам більшу самостійність. Та це призвело в основному до того, що вони стали ухилятися від виробництва не вигідної при даному рівні цін продукції і, навпаки, форсували випуск такої, яка була вигідна їм, але непотрібна суспільству. Об'єктивна ситуація, що характеризувалась товарним дефіцитом та монополізмом виробника, сприяла подібним діям. Реформа стимулювала процеси розбалансування народного господарства, поглиблення дефіциту (тоді ще прихованого) державного бюджету, неконтрольованого зростання незабезпеченої товарами та послугами заробітної плати працюючих в окремих галузях виробничої і торговельної діяльності. Вона стала каталізатором економічної кризи, яка збільшила кількість проблем та прискорила розвал Радянського Союзу.

Майже всі колишні республіки СРСР, а потім самостійні держави на новій карті світу пішли одним шляхом - сліпим сповіданням так званої монетаристської теорії. Вважалося, що після відмови від директивного втручання в економічні процеси ринок, який буде спонтанно створюватися, сам регулюватиме попит і пропозицію товарів, курси валют, величину заробітної плати тощо. Цим шляхом пішла і Україна.

Прошло шість років. Що ми маємо на сьогодні в реальних справах відносно добробуту держави і її жите-лів? Практично всі економічні показники України та рівень життя основної маси населення погіршились в 2 - 4 рази і більше. Вбита віра народу в успіх нововведень, існує реальність повного відкату назад та чергового повторення вже пройденого шляху.

Такого результату ніхто в самій державі передбачити не те що не міг, але як мовиться, і в жахливому сні подібного не присниться. Адже більшість людей на референдумі 1991 року висловились за самостійність України, в першу чергу вбачаючи в цьому не тільки політичний підтекст, а і реальну можливість жити заможніше. Перед цим засоби масової інформації довго розповідали, що у нас все є і його дуже багато, що центр (Москва) обирає та заважає розвиватись. До речі, стартові можливості дійсно були значні, але ми їх не використали.

Вже кілька років підряд населення України зменшується на 350 тис. чол., в 1997 році - на 415 тис. чол. Якщо не стане молоді, а суспільство паралізують хвороби, апатія та жах перед криміналітетом, то хто ж тоді буде розбудовувати наші ринкові відносини? Між тим інертність і байдужість паралізували всі сторони життя населення. Навіть страйки та демонстрації затихли, а потім зовсім зникли. Прошу, щоб мене зрозуміли правильно. Я за стабільність у суспільстві, більш того, вважаю, що такими заходами економіці можна тільки нашкодити, особливо якщо вони сприймають затяжний і некерований характер. Але разом з тим це один з проявів волевиявлення народів демократичних країн, яким вони попереджують владну верхівку щодо необхідності зміни курсу чи ефективності керівництва. Наша верхівка підкреслює, що народ терплячий і має здоровий глузд. Це правильно, тільки спекулювати та доводити положення до температури кипіння не треба, тим більше, що результати діяльності держави ставлять під сумнів наявність останньої якості безпосередньо у самих керманців.

Що дало впровадження ринкових відносин в Україні? Можливість вільної поїздки в інші держави, при наявності коштів мати товари та послуги в необхідному асортименті. Не густо... А ще вимушене тренування людей щодо виживання в умовах дикого капіталізму:

прихованого безробіття, відсутності коштів, інфляції, необхідності харчуватись за рахунок присадибних ділянок та комерційного туризму. Теж не радує...

В глибині душі більшість з нас все-таки сподівається. На чергові революційні зміни в податковій системі, на іноземні інвестиції, на доброго Клінтона чи рішучого Бориса Миколайовича, на те, що господь нарешті зглянеться. А ще - все на ту ж ринкову економіку. Чому вони там на Заході так заможно живуть, а ми оті реформи, що відразу змінять життя, ніяк не впровадимо? І чи дійсно ми такі далекі від їх впровадження, як нас завіряють? А якщо практично впровадили, то чому це не дає результату? Автор пропонує відкинути словесну мішуру та абсолютно конкретно дослідити дане питання.

Основні складові народногосподарського механізму ринкового типу слідуючі: приватизація, вільне ціноутворення, стабілізація національної грошової одиниці, лібералізація зовнішньоекономічної діяльності і вільна торгівля, комерціалізація банківської системи та розвиток малого і середнього підприємництва.

Розглянемо деякі з наведених складових. Розпочнемо з приватизації - базового показника ринкових реформ.

Звичайно, приватна властність, як мотивація до активної праці, велика сила. Кожен з нас замислювався, чому ми відстаємо від найбільш розвинених країн світу, які сповідують іншу соціальну систему, в розвитку науково-технічного прогресу (можливо за виключенням оборонних галузей), а також щодо рівня життя населення та послуг, які йому надаються. Що це дійсно так, ми знали, незважаючи на інформаційні перепони та тиск пропагандистської машини, тупий і малоаргументований, зате стабільний та всеохоплюючий. Тому коли, наприклад, член політбюро в минулому розповідає, що тільки облетівши навкруг статуї Свободи в літаці, він зрозумів наскільки високий життєвий рівень населення в Сполучених Штатах Америки, виникає відчуття огиди та відрази щодо блюзнірства і лицемірства сучасних високопоставлених хамелеонів.

На перший погляд здається, що радянська старанно продумана і відпрацьована на практиці система має значні переваги над працюючою методом проб і помилок в деякій мірі хаотичною ринковою економікою. В ринковому суспільстві діє артилерійський принцип недоліт-переліт- ціль, тоді як наші планові органи відразу досягали зазначеної мети методом математичного аналізу та відповідних рекомендацій, що мали силу закону. До переваг соціалістичної системи з позиції того часу можна було віднести слідуючі складові:

1. Своєчасно прийняті директивні плани та програми, чіткість і дисципліна при їх виконанні.

2. Комуністична партія, як система безальтернативного управління державою, і у зв'язку з цим відсутність міжпартійних чвар, частої зміни органів виконавчої влади, зважена кадрова політика.

3. Упевненість людей в завтрашньому дні та забезпеченій старості. Їх віра в силу і могутність держави.

4. Націлення жителів країни на реалії життя. Відведення релігії та церкві ролі на задвірках держави (тоді це розцінювалось як позитив). Ідеологічне забезпечення перспективних і поточних завдань з допомогою марксистсько-ленінської теорії тощо.

Та було і інше. Система недостатньо "розкручувала" індивідуума на активну творчу діяльність, не стимулювала проявів особистості. Вона нагадувала розумну, але якусь інертну і, пробачте, кастровану особу.

Показник, який найбільше відрізняв розвинені країни Заходу від соціалістичного табору - приватна власність на засоби виробництва, своєрідний культ особистої власності в суспільстві. Це вона дає впевненість у своїх силах, концентрує волю і енергію для її збереження і послідуячого примноження.

Тому ми на відповідному відтинку часу мали дві Німеччини та дві Кореї, де один менталітет населення і природні умови, однакові стартові можливості, а рівень життя дуже відрізнявся.

До закріплення пріоритету приватної форми власності переходить і Україна. Хотілось би, щоб це було зроблено виважено і поетапно, коли кожен крок дає позитивні результати, а не розчарування та зневіру в успіху розпочатої справи. Адже при проведенні процесу приватизації ми дещо і втрачаємо. Приватна власність виходить із безпосереднього управління державою. Залишаються тільки економічні важелі в основному через податки, які поки що ефективно не працюють. Між тим в ряді випадків приватну форму власності отримують підприємства - монополісти (державні чи регіональні) - спадщина командно-адміністративної системи минулого.

Приватизація - це дуже складний, важливий для формування справжнього господаря і водночас суперечливий процес трансформації системи соціально-економічних відносин. Він зачіпає інтереси всіх верств населення. Тому недопустиме формування приватизації "зверху", її перетворення в чергову оперативну проведену, але неефективну і навіть шкідливу компанію, яка до того ж обросте чутками, часто небезпідставними, щодо корупції, хабарництва та інше.

При проведенні приватизації необхідно прогнозувати, формувати і підтримувати нові конкурентоспроможні господарські системи, побудовані на приватній та колективній формах власності, які забезпечують ефективне господарювання в порівнянні з державними аналогами. Розвиток ринкової конкуренції покаже, які форми господарювання найбільш життєздатні в тих чи інших напрямках. Сам процес приватизації не повинен носити суцільний характер, має бути соціально, економічно і політично обґрунтований та зрозумілий для кожного жителя держави.

Органи влади у центрі і на місцях, які організують та контролюють процеси приватизації, повинні забезпечити максимальну гласність з відбором претендентів на об'єкт на конкурсній основі і розробкою бізнес-планів щодо ефективної роботи після проведення роздержавлення.

Проводити аукціонну торгівлю підприємствами, а також їх акціонування (що більш поширено) потрібно за балансовою вартістю, проіндексувавши її на показники відповідно рівня інфляції. Амортизація повинна бути проведена диференційовано. Наприклад, реальна вартість порівняно давніх будівель з цегли та каменю може бути залишена без змін - їх експлуатаційна надійність за цей час не зменшиться. Таким чином встановлюється мінімальна гарантована ціна об'єкта, що продається на аукціоні. Далі вона може зростати відповідно до ринкової кон'юнктури. На жаль, ця кон'юнктура незначна і знижується згідно затухання економічних процесів в країні та її регіонах, а також знаходиться в прямій залежності від ступеню тиску податкової системи. Потенційно збиткові чи навіть малоприбуткові в найближчому майбутньому підприємства попитом не користуються. Дехто приватизує їх за безцінь з метою зберегти на далеку перспективу, але і тут заважає необхідність тривалого консервування капіталу та побоювання щодо повернення минулої системи з її експропріаціями і теорією класової боротьби.

В основному мають попит підприємства торгівлі, точніше, приміщення під магазини та офіси в центральних зонах великих міст держави.

Приватизація повинна бути націлена на забезпечення більш високого рівня господарювання, продуктивності праці, зростання обсягів виробництва конкурентоздатної продукції. Без випереджаючого розвитку більш ефективного товарного виробництва закриття після приватизації діючих, хоча і технологічно недосконалих підприємств, які внаслідок паралічу платоспроможності в країні і втрати ринків збуту опинилися на грані банкрутства, призводить до повної зупинки економіки. Економічний розвал, розбазарювання державних ресурсів під виглядом приватизації - прямий злочин перед українським народом.

Небезпечна ще одна крайність - вимоги перетворити виключно все у приватну власність. Як протидію цьому доцільно навести приклад Сполучених Штатів Америки, де на підприємствах державної форми власності виробляється 40 відс. всього обсягу промислового виробництва. Між тим більш явно вираженого представника ринкової економіки важко собі уявити.

Сили, які бачать в Україні в найближчому майбутньому тільки приватні форми господарювання, пропонують розподілити всю державну власність методом акціонування. Крім об'єктів у сферу розподілу включаються земля і надра. Цим самим штучно роздрібнюється не тільки сама власність, а і організаційно та технологічно пов'язані з нею єдині господарські структури. В результаті вся економіка країни буде складатись з дрібнотоварних утворень з примітивною технологічною базою, які не зможуть найближчим часом конкурувати з високорозвинутими та технологічно досконалими закордонними корпораціями. На те, щоб у наших важких умовах дрібні структури еволюційним шляхом переросли в інтегровані на новітніх технологіях господарські системи, буде потрібен не один десяток років та значні інвестиції. До речі, на шляху такого переростання ми також чимало дров наламаємо і помилок наробимо. До того ж незрозуміло, для чого це робити, коли такі об'єднання на наше щастя вже створені і тільки залишилось надати їм сучасні технології та відповідну мотивацію до праці.

Нам треба створити належні економічні і правові умови для швидкого розвитку малого і середнього підприємництва, але не за рахунок штучного подрібнення діючих великих виробництв. При іншому підході країна втратить можливість розвитку великого бізнесу та прискорення науково-технічного прогресу.

Держава має законодавчо регулювати, а ринок стимулювати і підштовхувати реформування, оптимізуючи його з метою гармонійного розвитку господарських структур з різним рівнем концентрації виробництва та формами власності.

Приватизація вирішує далеко не всі економічні проблеми держави. Так, навіть при досить ефективному реформуванні економіки в Чилі 70 відс. підприємств, приватизованих там у 1974-1978 роках, розорилися або повернулися у державну власність, рятуючись від банкрутства. По цій же причині припинили приватизацію в Непалі у 80-х, а в Новій Зеландії у 1990 році.

Ефективність приватизації багато в чому залежить від ступеня розвитку інших складових ринку, які її забезпечують. Розглянемо деякі з них.

Свободу підприємництва продекларовано в законодавстві, але не закріплено механізмами рівного і вільного доступу до фінансових та матеріальних ресурсів, ринків збуту і технологій. Власник не захищений від рекету кримінального та державного характеру. Диктові монополіста ми реально можемо протиставити тільки цінове регулювання, що в свою чергу призводить до порушення ще одного принципу ринку - еквівалентності обміну. Необхідно додатково згадати про значні диспропорції між рівнями розвитку та цінами в промисловості і сільському господарстві. Лібералізація цін тільки поглиблює ці диспропорції.

Тому приватизація підприємств все нових і нових галузей нагадує їх поспішне та вимушене викидання за борт державного сприяння по причині відсутності коштів і вміння співпрацювати з ними в розбурхану псевдоринкову стихію, до якої вони зовсім не підготовлені і яку в свою чергу ще більше затягують в стадію хаосу, занепаду та криміналізації.

Чинники, які встановлюють об'єктивні обмеження щодо темпів приватизації, слідує:

1. Нерозвиненість внутрішнього ринку капіталу.
2. Консервативність і недостатність законодавства та правових механізмів.
3. Кадрово-соціальні проблеми.

Ці чинники дуже важливі і кожен з них потребує окремого дослідження економістів.

Серйозним наслідком нерозвиненості правового механізму стала тотальна корупція під час проведення приватизації. Хоча від цього і не легше, та дане явище має міжнародний характер. У Східній Німеччині і Угорщині керівники органів приватизації пропрацювали менш як рік, в Аргентині весь уряд відправили у відставку через махінації під час роздержавлення.

Спростовуючи твердження щодо суцільної приватної власності країн ринкової економіки, надамо ще одну інформацію. У Франції, Італії, Республіці Корея, Бразилії, Малайзії, Сінгапурі та інших (автором відібрані країни як традиційно високого, так і прискорено зростаючого життєвого рівня) значний відсоток державних підприємств і ефективність їхня не нижча, ніж приватних.

Західні економісти вважають, що на ефективність виробництва більше ніж форма власності впливає наявність конкурентного середовища. Тому, наприклад, Федеративна Республіка Німеччина, вкладаючи щорічно понад сто мільярдів марок в економіку Східної Німеччини, приватизує не більш як 300 підприємств за місяць.

При Маргарет Тетчер у Великобританії дуже успішно виконувалась програма приватизації, розрахована на 10 років. При цьому приватизувалось 25 підприємств на місяць, використовувалось 22 методи приватизації. І це робилося в країні-першопроходниці капіталістичної системи з повним та поглибленим відпрацюванням всіх складових ринкової економіки. Про ці факти необхідно пам'ятати, в галопуючому темпі викидаючи з державного сектору все нові і нові ланки народногосподарського механізму.

Обов'язково слід розробити спеціальний порядок приватизації об'єктів стратегічного значення. У нас є розуміння життєвої важливості паливно-енергетичного, транспортного (майже скрізь у світі він державний) та оборонного комплексів, але немає законів щодо їх обов'язкового державного характеру і на сьогодні проводиться поквапливе та непродумане роздержавлення цих галузей.

В Україні понад 270 тисяч вчених, інженерів і технологів, 130 тисяч працюють в галузях досліджень та розвитку технологій. Біля 30 відс. з них працювали безпосередньо на оборону. Ми маємо понад 1000 науково-дослідних інститутів і понад 2000 конструкторських бюро. Це величезний потенціал, який відповідає рівню багатьох високорозвинених країн. За законом щодо приватизації ці науково-технічні установи нічим не відрізняються від будь-яких інших об'єктів. Їх оцінка відповідає балансовій вартості будинків, де вони знаходяться, а продажна вартість з аукціону - купівельній спроможності покупців.

Після приватизації ніхто з власників не буде використовувати ці установи за минулим профілем діяльності. Втративши їх, ми станемо нацією без майбутнього. Причому, слід

захищати не тільки новітні, а і традиційні промислові технології. Всі ми полюбляємо мати за зразок Японію. Між тим в нинішньому стані для нас цікавіший інший приклад - Італія. В цій країні високий економічний рівень отриманий за рахунок застосування традиційних промислових технологій середньої складності.

Особливу дискусію викликає визначення правового режиму приватизації іноземними власниками. Відкинемо політизовані нашірування щодо даного питання і розглянемо його з суто економічних позицій.

Вважається, що зарубіжні власники, купуючи підприємства, в послідуєчому модернізують їх, запровадивши нові технології та методи роботи. На жаль, цього в більшості випадків не відбувається. При проведенні відкритого розпродажу майна в країнах колишнього соціалістичного табору іноземці купували лише прибуткові підприємства, які мали експортний потенціал, і не виявляли бажання придбати ті, де потрібні значні вкладення в модернізацію. Високі технології і наукомісткі виробництва практично не створюються. Про це ж свідчить і досвід інвестиційної діяльності іноземних компаній на сучасному етапі в Україні. Новітні технології ніхто не дарує, оскільки вони є вирішальним чинником у боротьбі за світове економічне лідерство.

Понад сто років Японія впертою працею створювала підвалини свого економічного зростання, з 1868 року ведучи послідовну політику освіти населення та ознайомлення із світовими технологіями шляхом відрядження за кордон на навчання, імпортування найкращих машин і обладнання, запрошення радників та вчених, створення зразкових фабрик і заводів. Нам також потрібно розробити національну економічну концепцію та почати діяти у відповідності з її напрямками і пріоритетами, а не намагатись проводити дешевий розпродаж країни в надії, що іноземний власник виведе нас в люди.

Давайте розглянемо ще один аспект приватизації - роль народу у її проведенні. Ми настільки "затаскали" і "затерли" саме слово "народ" у роки перебудови та становлення України як держави, настільки багато декларували від імені народу, що слово навіть якось незручно вимовляти. Подібне звучання стосується і слова "демократія", яке стало в деякій мірі навіть лайливим, а також безцінним матеріалом для гострот сучасних сатириків. Між тим до демократії ми цілеспрямовано рухались багато років, а заради народу намагаємось проводити реформи, в тому числі і приватизацію. Та і від самої позиції народних мас дуже багато залежить.

Так, в Німеччині соціальні ринкові реформи варто приписувати не тільки Л.Ерхарду, але й німецькому народу, оскільки завдяки широкій роз'яснювальній роботі і послідуєчим переконанням залучених виробників та фахівців у необхідності проведення реформ співвідповідальність лягала на всі маси. Це знімало надлишкове політизування ситуації та партійні протистояння. Такий підхід доцільно використати і керівникам нашої держави.

В минулому для України були характерні різні форми приватизації, а також існували суттєві відмінності між регіонами. Наприклад, скасування кріпацтва в Західній Україні у 1848 році стимулювало розвиток дрібнотоварного виробництва з певними рисами кооперування, що було викликано демографічною ситуацією (надлишок населення) та впливом Європейських країн. Навпаки, на сході України після 1861 року набув поширення розвиток великомасштабного виробництва із створенням господарств по обробітку землі. В Україні є і досвід хутірнього господарювання, а також сільських громад та толоч.

Тому, коли вести мову про приватизацію на селі, в нашому сільськогосподарському секторі економіки була б доцільна рівноправна праця великих сільсько-господарських об'єднань на добровільних засадах на зразок асоціацій селян, сільськогосподарських акціонерних товариств чи сільськогосподарських підприємств, а також приватних власників - фермерів, індивідуальних селянських господарств та інше.

Землю і окремі паї доцільно мати у власності, успадковувати, але не потрібно їх продавати, принаймні поки люди не перестануть бідувати та не оговтаються від нинішніх негараздів. Інакше ми можемо отримати таку ситуацію, коли земля викуплена у жебраків, п'яничок тощо (ці типи людей взаємопов'язані і їх на селі, на жаль, досить значна кількість), та не попала до рук справжнього господаря. В майбутньому у випадку позитивного вирішення питання продажу землі необхідно розробити механізм, який би забезпечував право на придбання тільки тому, хто на ній працює та має необхідні знання і досвід роботи.

Рівномірну приватизацію всього майна України населенням було вирішено провести з допомогою приватизаційних сертифікатів. Після проголошення незалежності за підрахунками академічних експертів, яких важко запідозрити в некомпетентності, її національне багатство оцінювалось такою сумою, що на кожного громадянина країни припадало близько 40.000 дол.

США. В реаліях при видачі сертифіката частка кожного становила 1 млн.50 тис. крб., тобто 7 дол. США. Різниця між показниками - на чотири порядки. Помноживши цю цифру на кількість громадян України, виявимо, що все багатство нашої держави коштує 371 млн. дол. США. Сума настільки далека від істини, що про неї навіть смішно говорити. Вірніше, не смішно, а дуже сумно. Невже працею багатьох поколінь українців, роз-починаючи з часів Київської Русі, ми спромоглися тільки на такі скарби рідної землі ? Як би не так ! Чому ж тоді нам тільки у борг дають у 20 - 30 разів більше ? Під яку заставу ? Невже країни Заходу чи Міжнародний валютний фонд не вмюють рахувати ? Та ні, вони рахують дуже гарно, значно краще від наших керівних діячів.

Приватизація з допомогою приватизаційних сертифікатів перетворилася у фарс, тим більше, що вклавши їх в непрацюючі підприємства, в абсолютній більшості ніяких дивідендів люди не отримали. Держава жорстоко погралася з населенням у гру, яку можна назвати "народна приватизація" чи "народний капіталізм".

Те ж саме можна сказати і щодо оренди підприємств, а особливо їх акціонування. Проведене в широких масштабах, воно охопило більше половини суб'єктів господарської діяльності України.

В своїй основній масі приватизація в державі проведена, причому здебільшого саме методом створення акціонерних товариств. Цю складову ринкової економіки ми опанували. Опанували на тому папері, який все стерпить. Прибутку абсолютної більшості власників-акціонерів, нарощуванню обсягів виробництва конкурентоздатної продукції, зростанню економічного добробуту держави та рівня життя її населення зміни форми власності не сприяли ні в якій мірі. Все було зроблено формально, аврально, з чисельними помилками та перекосами і креном у бік злочинної діяльності та реструктивних процесів. Але на папері все виглядає законно і красиво, тому коли прийде час економічного ренесансу і ми почнемо виправляти помилки, зробити це буде нелегко в реаліях життя та дуже важко в юридичному плані.

Перейдемо до наступної складової ринкових реформ - лібералізації зовнішньоекономічної діяльності. Даній темі присвячений окремий розділ книги. В цьому матеріалі доцільно надати тільки слідуєчі положення і висновки щодо ситуації в державі:

1. Україна повністю віддала вітчизняний ринок іноземному товаровиробнику, не захистивши свого з допомогою митних та акцизних податків.

2. Ми добровільно пішли з товарних ринків країн СНД та Східної Європи.

3. Наростаюча технічна відсталість і реструк-туризація виробництва у бік енерго - та матеріаломістких технологій робить наші товари неконкурентоздатними на ринках світу.

4. Відсутність ефективних перепон щодо вивозу капіталу за кордон призвела до того, що ми без вигоди для себе інвестуємо економіку розвинених країн.

5. У намаганні отримати досить високопроцентні валютні позики уряд України йде на виконання всіх вимог щодо курсу держави і проведення реформ, які встановлює Міжнародний валютний фонд та інші фінансові організації.

6. Наші спроби брати активну участь в організації міжнародної торгівлі ГАТТ та інших установах і досягти економічного ефекту від такої діяльності не дали реальних результатів. Україну тримають в режимі економічних обмежень та санкцій, а також все сильніше закручують удавку антидемпінгових процесів. Проте це не зменшує нашої незрозумілої активності і поступливості щодо виконання п. 1 - 5 даних висновків.

Настільки ліберальний підхід щодо своєї зовнішньоекономічної діяльності не може дозволити собі навіть дуже високорозвинена країна, яка відпрацювала всі питання вільної торгівлі, має конкурентоздатну економіку та відповідні гарантії і послаблення інших держав, що співпрацюють з нею. Україна такий надринковий підхід культивує, тим самим оволодівши ще однією складовою омріяної моделі економіки. На жаль, ця складова в умовах, що існують, приносить чергові збитки та падіння обсягів виробництва.

Особливе питання - взаємовідносини з Росією. Росія - майже єдина поки що держава, яка дає Україні життєво важливі енергоносії нафту та газ. Крім того це величезний і найбільш освоєний ринок збуту нашої продукції. Тільки кооперація з Росією може допомогти вижити хімічній та машинобудівній промисловості, в тому числі судно -, авіа - і автомобілебудуванню. Між тим на практиці для співпраці з Російською Федерацією робиться дуже мало. Це ще одне свідчення того, що реформаторські потуги мають на увазі не відновлення, а подальшу деградацію реальної економіки.

Щодо зовнішньоекономічної політики в цілому, то в ній відсутній економічно доцільний та політично виважений курс на стратегічне партнерство, який враховував би переваги і знижував чинники від'ємного характеру. Кожна країна, де побував Президент (а він досить

часто здійснює закордонні поїздки), відразу оголошується зоною стратегічних інтересів. Як правило, ці заяви не підкріплюються реально працюючими угодами та плідною співпрацею.

Економіка України не зможе інтенсивно розвиватися, якщо по-справжньому не стабілізувати валютно-фінансове та кредитне середовище, не припинити на здоровій основі інфляційні процеси. За допомогою грошово-кредитної і фінансової політики (включаючи цінову, податкову та процентну) можна створити умови як для бурхливого економічного розвитку, так і для паралічу власного товаровиробництва та держави в цілому. Наша молода країна, опинившись в кризовому стані, не знайшла шляхів реального і ефективного використання даних факторів. Проте що стосується чисто зовнішньої бутафорної сторони оформлення ринкових декорацій, то ми маємо у себе:

двохрівневу банківську систему з розгалуженою мережею загальнодержавних та регіональних комерційних банків;

досить стабільну національну грошову одиницю гривню;

невтручання держави в процеси цінового регулювання, незважаючи на різкий диспаритет цін, наприклад між промисловою та сільськогосподарською продукцією;

безкінечні революційні зміни в податковій системі.

Дані напрямки опрацьовані на законодавчому рівні і впроваджені в соціальні та економічні процеси. Безумовно, ця робота була необхідна як дії, що сприяли розвитку ринкового середовища. Проте реальної користі у вигляді каталізатора економіки вона поки що не принесла.

Успіх економічних реформ в Україні, подолання глибокої депресії та відродження національної економіки в значній мірі буде залежати від розвитку малого і середнього підприємництва. Саме воно дозволяє залучити вільні кошти населення, інвестиції, сприяє структурним перетворенням у народному господарстві, насиченню ринку товарами та послугами, забезпеченню зайнятості значної частини населення і за рахунок цього підвищенню добробуту народу. Крім значного економічного ефекту цей бізнес суттєво впливає на політичну ситуацію шляхом створення середнього класу, який усвідомлює важливість демократичного процесу та забезпечення його незворотності, є гарантом стабільності в державі.

В Україні діє близько 100 тис. малих підприємств, в яких зайнято біля 5 відсотків загальної чисельності працівників народного господарства, 3,2 тис. кооперативів, 3,5 тис. спільних підприємств з прямими іноземними інвестиціями, 35,8 тис. фермерських господарств.

З метою зняття штучно створених бюрократичних бар'єрів для розвитку даного напрямку ринкової інфраструктури необхідно:

* скоротити перелік видів підприємницької діяльності, що підлягають ліцензуванню;

* максимально спростити, здешевити і прискорити надто складну, дорогу і тривалу процедуру реєстрації малих підприємств;

* обмежити число контрольних органів, які здійснюють їх перевірки, та кількість перевірок;

* визначити пріоритетні напрямки і методи державної підтримки малого підприємництва, особливо щодо інноваційного забезпечення суб'єктів у виробничій сфері, сільському господарстві та будівництві;

* створити в регіонах інститути підтримки малого підприємництва - агентства, фонди, бізнес - центри та інше;

* вжити заходи по захисту від криміногенних елементів і рекету.

Період бурхливого зростання кількості малих підприємств в Україні у 1992-1993 р. (темпи росту склали 148,5 відс.) змінився порівняно стабілізацією. В 1994 році вони були 106,4 відс., у 1996 - 101,6 відс. Частка малого та середнього бізнесу у створенні валового внутрішнього продукту складає 10 відс., тоді як у країнах з розвиненою ринковою економікою вона доходить до 60 - 70 відс. Цю сферу необхідно розвивати як самос-тійний сегмент в економічному механізмі держави, але можна з достатньою впевненістю констатувати наявність в Україні і даної складової ринкової економіки.

З наведеного аналізу можна зробити висновок, що основні компоненти ринкової економіки, які відрізняють її від економіки планово-директивної, в Україні в тій чи іншій мірі впроваджені. Тоді чому ж вони дали від'ємний результат ?

Реформування відбулось за рахунок ігнорування чи принесення в жертву головних складових та цілей економічної моделі як ринкового, так і командно-адміністративного типу - розмірів валового внутрішнього продукту, обсягів виробленої продукції, конкурентоспроможності виробів та зовнішньоекономічного сальдо, продуктивності праці і,

нарешті, рівня життя населення та його соціального захисту. Власне, заради цих складових, особливо двох останніх, і повинні проводитись реформи всіх видів та напрямків, в тому числі і ринкові.

В попередньому матеріалі було наведено багато причин невдач та промахів у стратегії і тактиці змін та перетворень. Не все правильно задумувалось, а задумане - не виконувалось. Тут ми підійшли до причин невиконання. Чому в цілому законопослушна з високоорганізованою контрольною функцією держава, якою був Радянський Союз, не передала в спадщину цю корисну рису, а взамін з'явилися анархія та всюдозволеність. Невже причини тільки в недосвідченості чиновників і невисокій виконавчій дисципліні в усіх ланках народногосподарського механізму? Автор бачить інше - корумпованість та кримінальну злочинність, що злим демоном витають над всіма багатствами і ресурсами України.

Рівень злочинності, в тому числі економічної, зростає. Справа тут не в ринковій чи плановій економіці. Справа в корумпованості, що мов злаякісна пухлина вражає все нові і нові здорові клітини суспільства, у повній безконтрольності, безвідповідальності і всюдозволеності. По рівню злочинності та корумпованості багато хто в світі вже порівнює Україну з Колумбією, до речі, країною суто ринкової економічної моделі, тільки з кримінальним підтекстом.

Злочинність, яка процвітає в державі, умовно можна розділити на наступні складові:

- * олігархія;
- * корупція;
- * лобіювання злочинних дій;
- * тіньова економіка;
- * наркобізнес;
- * горілчаний, спиртовий і тютюновий бізнес;
- * злочинні угруповання;
- * рекет;
- * хабарництво;
- * крадіжки за місцем роботи - в основному з промислових та сільськогосподарських підприємств.

До тих пір, поки ми не зупинимо злочинність в усіх її проявах, створити правову заможну державу з ефективно діючою економікою неможливо.

Не тема даного матеріалу розповідати про суто кримінальні явища з пограбуванням, правоохоронними органами тощо. Наведемо кілька прикладів, де кримінал на перший погляд відсутній.

Приклад перший - передвиборна гарячка. Це завжди величезний ризик для економіки, особливо ослабленої. В економічній теорії є термін "політичний цикл" і він мовби створений під виборну компанію. В цей час реальні різке зростання грошової маси та бюджетних витрат, пов'язаних з даними політичними подіями. До того ж влада, термін дії якої закінчується, і багато її представників індивідуально намагаються повіршувати питання особистого характеру а також забезпечити законодавчу підтримку інтересів окремих груп та залучення коштів фінансових структур. Те ж саме сподіваються зробити претенденти на високі звання депутатів. Задіяні великі гроші, місце яких в інвестиційних проектах та заходах по соціальному захисту обездолених. Питання вирішуються на межі закону і беззаконня.

Приклад другий - лобіювання в органах влади фінансових інтересів окремих груп капіталу в обмін на відповідну матеріальну винагороду. Причому це ті гроші, які ми платимо у вигляді податків, часто надто високих. Вони виймаються з кишень звичайного платника податків і з допомогою посередницької ланки переходять до кишені корумпованого чиновника чи їх угруповання. Лобіювання ведеться практично відкрито, але силові структури держави, посилаючись на недоліки законодавства, не в змозі захистити громадян України від все зростаючих апетитів бюрократичного апарату.

Приклад третій - бюджетне фінансування сільського господарства. Десь біля 40 відс. коштів за 1996 рік попало не просто в два окремі, до речі не дуже впливові регіони з 25, а в два господарства - по одному в кожній області. Там збудували величезні тепличні комплекси, підприємства переробної промисловості. Це при умові, що подібні споруди в усіх областях України із-за відсутності попиту чи сировини простоюють, а новобудови з'явилися в дуже віддалених куточках держави. Економічна недоцільність будов не викликає сумнівів. Між тим рішення було прийняте і навіть виконане, що буває не часто, коли мова йде про бюджетне фінансування виробництва. В чому тут справа? Та просто дані господарства очолювали депутати Верховної Ради, керівники однієї з партій, що підтримує правлячу верхівку. З моральними якостями цих керівників все зрозуміло. Нанесені збитки величезні. А де ж ті

бізнес-плани і їх уважний аналіз, та система організації і контролю, яка повинна спрацювати, включивши в подібних випадках “право на вето”? Хочеться згадати класика: “Сатана там править бал !”.

Приклади криміналізації суспільства та всюдозволеності для його верхівки можна продовжувати і далі. Так розкрадаємо країну - хто в кишеню, хто в мішок, а хто ешелонами чи безготівковими платіжними дорученнями на кругленьку суму у твердій валюті. До тих пір, поки ми не наведемо порядок у власному домі, ніяка економіка ринкового чи планового типу нам не допоможе.

Знову повернемося до проблем чисто економічного характеру. В основному на сьогодні ми живемо за підказками дяді Сема. А як він сам реформував економіку своєї держави? Тільки за рахунок ринкових складових, які нам рекомендовано і які були описані в даному розділі, чи ще дещо, наприклад державне регулювання, використовував ?

Розглянемо досвід проведення Франкліном Делано Рузвельтом реформ “нового курсу” при виході США з великої депресії 1929 - 1933 р.р.

Ф.Д.Рузвельт, по суті, був першим державним діячем, який не лише офіційно заявив про недоліки ринкового господарства, а й став лідером у пошуку засобів і методів, що підправили б та доповнили діяння ринкового механізму, у створенні в масштабах держави моделі змішаної економіки.

Можна визначити слідувачі основні складові його реформ.

1. Вдосконалення банківської системи. Спостерігачі того часу стверджують, що якби Рузвельт вирішив націоналізувати банківську систему США, великих перепон він би не зустрів, настільки низькою була популярність банкірів у країні (чим не наша ситуація сьогодні?). Президент цим шляхом не пішов, але було посилено державне втручання у банківські справи. Кредит і грошовий обіг взяли під безпосередній нагляд і контроль уряду, а також змінили законодавство щодо банків. Насамперед воно стало спрямованим на посилення ролі держави в кредитній системі та всій економіці країни. Держава визначилась як найбільший кредитор приватного підприємництва. Уряд взяв до своїх рук і поставив під нагляд банківські та валютні операції США. Відбулося передання золотого запасу, на якому базувалась американська валюта, у розпорядження державної скарбниці.

2. Політика “затягування пасків” на державному рівні. До 10 березня 1933 року було підготовлено білль про зниження заробітної плати федеральним службовцям та членам Конгресу. Щорічна економія становила 750 млн. дол. Значними були і моральні дивіденди від такого кроку.

3. Скасування сухого закону, яке одночасно передбачало введення податку на продаж спиртних напоїв. Таким чином тіньова економіка втратила, а бюджет здобув значне джерело доходу.

4. Боротьба з безробіттям шляхом створення спеціальної установи, через яку пройшло близько 3 млн. молодих людей. Вони в своїй більшості уникли соціального дна. Держава отримала можливість контролю над зростанням злочинності, що неминуче в умовах глибокої соціально-економічної кризи. Нарешті, прямий економічний ефект - створення нових комунікацій (шляхів, мостів, розв'язок), лісонасаджень, меліорація. Все це результат виконання відповідної державної програми.

5. Вирівнювання ситуації в сільському господарстві шляхом встановлення паритету цін на сільсько-господарську продукцію та промислові товари, а також протекціонізм держави тим фермерським господарствам, які змогли пристосуватись до прогресу в агропромислових технологіях і жорстких вимог щодо обсягів виробництва та задіяння робочої сили.

6. Створення Національної адміністрації по оздоровленню промисловості у вигляді колосальної державної машини з відповідними органами у штатах і містах. За час своєї дії вона прийняла близько 750 кодексів, які охопили найрізноманітніші види виробництва. Кожен кодекс був нормативним документом для визначеної галузі промисловості. В ньому директивно встановлювались обсяги виробництва, застосування технологічних процесів, дотримання техніки безпеки, а також обумовлювалась мінімальна заробітна плата та тривалість робочого часу. По суті вводились державні замовлення, створювались умови для розвитку високоефективних вітчизняних (просимо звернути увагу!) підприємств.

7. Соціальний захист безробітних і жертв економічної кризи.

Заходи здійснювались комплексно, з урахуванням всіх явищ та ситуації в американській економіці. Проте не було і мови про лібералізацію зовнішньоекономічної діяльності (допуск на ринок США товарів інших країн), вільні ціни, невтручання в справи банківських установ та

інше. Навпаки, було встановлено державне регулювання економічних процесів. Більшість з важелів цього регулювання залишились і на сьогодні.

Можна визначити наступні основні напрямки державного регулювання економіки змішаного типу, яку всі у сучасному світі якраз і називають ринковою:

1. Регулювання розмірів податків та їх диференціація.
2. Встановлення процентних ставок по кредитах комерційних банків.
3. Інвестиції у виробничу і соціальну інфраструктуру, державні контракти, замовлення та закупки.
4. Регулювання готівкової грошової маси.
5. Державна політика ціноутворення.
6. Планування (прогнозування) економіки.
7. Вплив на інтеграційні процеси.

Про масштаби державного регулювання соціально-економічних процесів свідчать хоча б такі цифри: на початку 90-х років державні інвестиції в соціальну сферу Сполучених Штатів Америки склали 20 відс. валового внутрішнього продукту, а Німеччини - 29 відс.

В 70-х роках на сцену виходять такі напрямки економічної політики як рейганоміка і тетчеризм, які передбачають реприватизацію значної частки державних підприємств, скорочення соціальних програм, зниження податків на підприємців і в кінцевому рахунку - зменшення рівня прямого державного втручання в економічне життя країн. До того ж нафтова криза 70-х років, яка була причиною стагфляції, вимагала проведення жорсткої монетарної антиінфляційної політики. Сказане, безумовно, не означає відмови від ідей державного регулювання економічних відносин. Деяке збільшення чи зменшення такого втручання - об'єктивний процес пошуку оптимальної моделі ринкової економіки.

Рекомендації західних теоретиків щодо країн колишнього табору соціалізму полягають у тому, що оскільки вони не мали складових, які відрізняють ринкову економіку від планової, а також були політизовані, необхідно, як це сформулював Д.Сакс в кінці 80-х років, "створити прості ринкові форми господарювання поза увагою на існуючі різновиди та особливості ринкової капіталістичної економіки". В цьому була квінтесенція неоліберального підходу до країн соціалізму.

На сьогодні значна кількість відомих теоретиків Заходу, таких як Я. Корнаї, Е.Емдсен, Я.Коханович, Л.Тейлор, К.Нільсен та інші, відхиляють таку позицію як неправильну, тенденційну і шкідливу. Вони вважають, що стосовно перехідних суспільств Європи "вся соціалістична спадщина відкидалася з ідеологічних мотивів". Між тим "радянологи" і, зокрема, "переходознавці" у своїх дослідженнях визначають незаперечні досягнення цих країн в галузі соціального забезпечення. Так, Емдсен, Коханович та Тейлор у книзі "Ринок знаходить собі пару" зазначають, що в колишніх соціалістичних країнах був досягнений високий рівень освіти та професіоналізму працездатного населення, задовольнялись основні людські потреби, була створена значна соціальна інфраструктура. Щодо промислової сфери вони роблять висновок, що певні підприємства у державній власності нагромадили "ноу - хау" і технології, які можна порівняти з тими фірмами, що вийшли на новітні світові рубежі. Вчені також звертають увагу на поміркований і в цілому доцільний рівень майнової і доходної диференціації в суспільстві, який є активом при умові забезпечення стабільного економічного зростання, що видно з досвіду країн Південно-Східної Азії.

Як висновок, вчені чітко констатують: "Найважливіше те, що вибір капіталістичної моделі, яка відноситься до вісімнадцятого століття і є крайньою примітивною формою ринкової економіки, не дав можливості упродовж кількох років закласти фундамент сучасного капіталістичного розвитку, якого так бажали східноєвропейці... Ця модель дозволила успішно позбутися меркантилізму і утворити текстильну промисловість в аграрній Англії, але вона завдала великих соціальних збитків та знизила продуктивність праці при спробах перебудови Східної Європи на засадах конкуренторозвинених країн капіталізму".

Західні економісти підтверджують те, що було очевидно для людей, не засліплених ідеологічними догмами. Крім ринкових компонентів, які в тій чи іншій мірі є в кожному суспільстві, а особливо в капіталістичному, головною складовою розвитку економіки є рівень конкурентоспроможності продукції, що базується на ресурсах, нагромаджених у сферах науково-дослідних та проектно-конструкторських робіт. Без активної державної політики їх не створити. Успіхи в цьому напрямку мають як країни Заходу, так і комуністичний Китай, що йде своїм особистим шляхом реформування економіки.

А яким шляхом треба йти нам ? Пропозиції щодо цього будуть надані в розділах книги. Але деякі складові відносно ринкових реформ доцільно надати в даному матеріалі.

Світовий досвід конструктивного розвитку диктує необхідність побудови суспільно-економічної формації, яка має служити людині і максимально сприяти реалізації її фізичного та інтелектуального потенціалу не на звичних всім нам “ізмах” (“капіталізм” “комунізм”, “соціалізм” та інше), а на основі здорового глузду. Для цього потрібно надати кожному право вибору де і як реалізовувати свої можливості, не нав'язуючи пріоритети методами політичних догм та адміністрування.

Це може бути лише суспільство з багатоукладною економікою, в якому на рівних конкурентних засадах розвиваються і державна, і колективна, і акціонерна, і приватна власність.

Розбудова суспільства здорового глузду, що базується на моральних та загальнолюдських цінностях, має розпочатися з політичної злагоди і консолідації зусиль всіх партій у напрямку економічного оздоровлення країни та кваліфікованих, продуманих і послідовних кроків виконавчої влади, які знайдуть відгук у всіх верствах суспільства.

Для розвинених країн у ринкових відносинах особливо характерні соціальний захист та регулювання економічних процесів. Причому, чим більша частина населення потребує соціального захисту, тим чіткішою і жорсткішою має бути функція державного регулювання. А оскільки в нашому суспільстві основна маса населення потребує захисту, то функція регулювання має бути цілеспрямованою і ефективною.

Необхідною умовою для того, щоб бути впливовою розвинутою країною у світі, є не стільки величина території та населення, досконалість і обсяги озброєнь, а в першу чергу рівень економічної незалежності держави. Найважливішим інтегральним показником економічної незалежності є відношення обсягу імпорту до валового національного продукту. В Сполучених Штатах Америки це співвідношення складає 9,5 відс., в Японії - 13,6 відс., в Україні - понад 60 відс. Оце так доінтегрувались у світове співтовариство та долібералізувались із зовнішньо-економічною діяльністю - США перегнали більш ніж у 6 разів ! Тільки радості щось немає, а плакати, навпаки, хочеться.

Таким чином для України, якщо вона прагне потрапити у коло розвинених держав, стратегічним є підвищення рівня економічної незалежності.

Поступальний рух держави в принципі неможливий без науково-технічного прогресу. Хоча у світі інноваційна теорія економічного розвитку з'явилась на початку двадцятого століття в працях українського вченого М.Туган-Барановського, наші владні структури чомусь керуються не даною концепцією, а порадами іноземних експертів іншого напрямку. Країни, що прискорено розвиваються, навпаки, сприймають теоретичні розробки нашого земляка за належне. Наприклад, збільшення у Республіці Корея ВВП за 17 останніх років у 36,6 раза досягнуто завдяки зростанню витрат на науку в 220 разів. Кредити там передусім направляються в науково-технічний прогрес, тоді як в Україні 90 відс. позичок осіло в торгівлі. Як результат, за останні 10 років в розвинених державах кількість людей, що працюють у науці, подвоїлась, а в Україні за 5 років реформ вона скоротилась у 1,5 рази. Наукова діяльність і використання нових технологій у країні практично припинені.

В цих умовах поряд з відродженням вітчизняної науки та промисловості, для чого повинні бути задіяні організаційні зусилля і фінансові ресурси, як один з напрямків доцільне використання точкових експортних виробництв, що можуть виникнути в разі залучення західних транснаціональних кампаній та створення ними місцевих філій. Даного явища не треба боятися, це річ зовсім відмінна від приватизації наших підприємств іноземними власниками. Бачаться такі основні переваги створення філій і дочірніх підприємств:

- * сучасні технології, що з'являться на вітчизняному товарному ринку - старих компаній завозити не будуть, та вони в них і не збереглися, давно “згнили” як брукхт;
- * задіяння працівників в умовах зростаючого безробіття;
- * підприємства створять навкруг себе інфраструктуру, яка в більшості випадків буде належати вітчизняному товаровиробнику.

Тому повинно бути державне сприяння даному сектору економічного відродження України.

Потрібно також пам'ятати сумні уроки минулого щодо насильницького насадження реформ. Нововведення, які впроваджуються непродумано, аврально та формально в угоду радникам псевдоринкової економіки без підтримки широких верств населення, української інтелігенції і трудових колективів (напівзабутий термін), приречені на невдачу.

Дозвольте процитувати одну з попередніх книг автора “Проблеми економіки Чернігівщини”:

“Який вихід із становища, що склалося? Що потрібно зробити, щоб змінити на краще ситуацію в економіці, полегшити життя людей?”

Перш за все треба від міфів і легенд, напівправди і кривих дзеркал переходити до такої оцінки ситуації, прийняття таких рішень, які продиктовані реальним положенням і необхідністю, здоровим глуздом.

Ми повинні вийти з того стану напівпаралічу, коли говорити деякі речі про економіку, використовувати ряд економічних термінів вважається поверненням до вчорашнього дня, догматизмом і так далі.

Є така думка, що нас врятовують тільки демократія і ринок. При цьому під демократією в реаліях ми маємо на увазі повний хаос і охлократію, своєрідний стиль життя відповідно до конституції батька Махна з республіки Гуляй-поле. Ця конституція, за згадками, складалася всього-навсього з двох параграфів і проголошувала:

Параграф 1. Ніхто нікому нічого не зобов'язаний.

Параграф 2. Ніхто не зобов'язаний виконувати Параграф 1.

Ось так і не більше. Приблизно так ми і живемо останні роки.

А що ж ринок? Звичайно, ринкова економіка це гарно. Але хотілось би зробити декілька уточнень.

По-перше, державами, які розвиваються відповідно до законів ринкової економіки, є не тільки Сполучені Штати Америки, Німеччина, Канада і так далі, де рівень життя дуже високий, а і Самалі та подібні їй країни, де люди помирають від голоду. Думаю, що ми не зовсім раді будемо опинитися в ринковій ситуації останніх, хоча, до речі, ідемо туди, як говорили колись, семимильними кроками.

По-друге, чисто ринкової стихії без елементів державного регулювання економіки, планування чи прогнозування немає. Франція, наприклад, успішно виконує свої семирічні плани.

По-третє, кожна країна йшла до ринку своїм особистим тернистим шляхом, проторюючи нелегку стежку-доріжку через чагарники проб і помилок. Шлях цей довгий і важкий. Скопіювати чийсь досвід на сто відсотків в його “чистому” вигляді, зробити в себе “як у Америці” або “як у Швеції” не вдавалося ще нікому. Не вдасться і нам. Ми повинні знайти свій шлях, який обов'язково має включити і досвід та елементи планової економіки, і менталітет українського народу, і багато чого іншого.

Нарешті, четверте. На даному етапі всі свої біди і недоліки, безгосподарність і невміння працювати ми прикриваємо ринком. Мовляв, що ви хочете, ринок же. Під цим ми розуміємо, що хто як бажає, так той і робить. Останнім часом дуже поширений термін “перехідний період до ринкової економіки”. Термін сам по собі правильний, я не проти нього. Але я проти того, що під ним мають на увазі. А мають на увазі приблизно таке:

“Зараз, на перехідному етапі, нам дуже погано. Причому, чим швидше підуть ринкові реформи, тим буде гірше. Зате потім, коли опинимось в ринку, нам буде дуже добре”.

Своєрідна шокова терапія. Як співалося в одній популярній колись пісенці: “Это даже хорошо, что пока нам плохо”.

... Все повинно робитись так, щоб покращувати ситуацію вже зараз, а не в далекому неосяжному майбутньому. Критерій реформ повинен бути один - ефективність. Якщо є ефект від реформи, в першу чергу економічний, ми це робимо. Якщо нема - повертаємо назад і шукаємо інший шлях. Реформи, які розвалюють державу і суспільство, призводять до зубожіння народу, нікому не потрібні. Рішення повинні бути відпрацьовані і зважені, приносити практичний результат. Причому, на цьому етапі життя країни повинні бути потужні державні важелі управління”.

Прошу в читачів вибачення за настільки велику цитату. Для чого вона зроблена? Книга, про яку йде мова, написана п'ять років тому. Для перехідних періодів, коли все бурлить в державі і суспільстві, відтинок часу досить значний. А що змінилося? Притерлись терміни, які були тоді порівняно новими та незвичними, формально дещо далі пішли процеси приватизації. Зате економічна яма, в якій ми знаходимось, набагато глибша.

Не вбачаючи підстав для зміни своєї продуманої та зваженої позиції п'ятирічної давності, автор акцентує увагу на слідуючому.

Формально ставши на шлях ринкових реформ, ми будуємо не розвинене з гарантованим соціальним захистом та змішаною регульованою економічною моделлю суспільство, а занурюємось в економіку державно-кланового корумпованого капіталізму в її самому жорсткому і неприглядному вигляді. В програші від цього всі верстви населення, весь народ України.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Кілька років підряд в органах масової інформації дуже активно висвітлювалось питання нової Конституції України. Велась політичні дебати, виступали депутати та вчені, проводилось вивчення суспільної думки. На полі битви за положення Конституції сходились праві і ліві сили, піднімалось питання про довіру Верховній Раді і так далі. Нарешті Конституція була прийнята, стала головним документом України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Неймовірний ажіотаж навколо неї затих. Органи масової інформації, віддавши весь "жар душі" газетних сторінок, теле- та радіоефіру цій знаменній події, перекинулись на інші болючі і злободенні питання.

Хотілось би поділитись роздумами про те, як можуть вплинути основні положення документу на соціально-економічний розвиток країни, хід економічних перетворень, життєвий рівень населення. Зупинитись на цьому питанні зобов'язує важкий стан економіки і суспільства в цілому, незадовільні темпи економічних реформ. При цьому автор зовсім не претендує на абсолютну істину, а висловлює свою власну думку, що склалась в результаті проведеного аналізу сучасної економічної ситуації та основних положень Конституції в напрямку економіки.

По-перше, безсумнівним досягненням Конституції є те, що вона закріплює всі атрибути багатоукладної економічної моделі ринкового типу. Так, в розділі I "Загальні положення" ст.13, ст.14 підкреслюється, що держава забезпечує захист права власності суб'єктів, соціальну направленість економіки. Всі суб'єкти власності рівні перед законом. Тут же окремо виділяється право на землю, яке реалізується громадянами, юридичними особами та державою у відповідності з законом. А ст.42 і ст.43 II розділу гарантують кожному громадянину України право на підприємницьку діяльність. Тут винятком є депутати, посадові і службові особи органів державної влади та місцевого самоврядування, діяльність яких обмежується. І це справедливо, зрозуміло всім нам, сприймається зі схваленням. Адже буквально не перерахувати фактів зловживання з метою отримання наживи представниками владних структур на шкоду суспільству та державі в цілому.

При цьому гарантовано забезпечення захисту конкуренції в підприємницькій діяльності. Не допускається зловживання монопольним становищем на ринку. Цьому питанню надається виключна увага в розвинених країнах всього світу. Нарешті він законодавчо зафіксований в конституційному полі нашої держави. Забороняється незаконне обмеження конкуренції, а також конкуренція з порушенням нормативних актів. Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю та безпечністю продукції і всіх видів послуг та виконаних робіт.

По-друге, особисто в автора викликає задоволення той факт, що економічне благополуччя на конституційному рівні ставиться в ряд найвищих пріоритетів держави разом з національною безпекою та правами людини (ст.32).

Стаття 43 цього ж розділу законодавчо підтверджує, що кожен має право на працю, враховуючи і можливість заробляти собі цією працею на життя. Держава створює умови для повної реалізації громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та виду трудової діяльності, впроваджує програми професійно-технічного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів у відповідності із суспільними потребами.

Багато хто при читанні цих рядків гірко усміхнеться, згадавши слова популярної передачі "Это было, было...". Так, багато з того, що передбачалось для соціального захисту людини праці, було втрачено в роки так званої перебудови і післяперебудовчих хаотичних, нелогічних та антигуманних, вигаданих у відриві від життя, а тому неефективних і навіть шкідливих перетворень в економіці. Поступово базарно-ринковий чад вивітрюється. Ми вчимося керувати державою, управляти економікою в нових умовах. В Конституції законодавчо закріплено право на працю та відповідну їй оплату. Право жити не тільки за рахунок комерційного туризму, стояння на базарах і приміських городів. На даному етапі необхідно наповнити це положення повнокровним життям, що можливо тільки за рахунок ефективно функціонуючої економіки, зростання виробництва продукції, необхідної як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

У відповідності з Конституцією дані питання відносяться до компетенції виконавчої влади всіх рівнів, а також до Верховної Ради України в частині повноважень, наданих їй законом. Функції Верховної Ради в питаннях економіки держави (розділ IV) дуже вагомі:

затвердження державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням бюджету;

затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального розвитку, охорони навколишнього середовища;

затвердження рішень про кредити іноземних держав, здійснення контролю за їх використанням;

затвердження практично всіх керівників вищого рівня державних органів виконавчої влади;

затвердження порядку створення і функціонування вільних економічних зон;

затвердження (через закони) податкової системи, основ створення і функціонування фінансового, кредитного та інвестиційного ринків, статусу національної валюти і так далі.

Що необхідно відмітити з цього приводу? Основні функції Верховної Ради, що були до цього в питаннях економіки, Конституція підтвердила. Гарно це чи погано? З одного боку лоббизм, регіональні та вузькопартійні інтереси багатьох фракцій вищого органу держави, іноді просто непрофесійне володіння депутатами питаннями економіки перехідного періоду часто призводили до затягування прийняття рішень, половинчатого вирішення питань і так далі. Наприклад, на вільні економічні зони, яких в усьому світі нараховується півтисячі і майже всі вони, включаючи ті, що знаходяться в колишніх країнах соціалістичної співдружності, діють дуже ефективно, Верховною Радою, по суті, накладено мораторій. Дуже довго завжди розглядається бюджет (до речі, в документі так і не визначено термін такого розгляду), фактично не надається потрібної уваги доходній частині бюджету, річному та довготерміновому плануванню і прогнозуванню економіки. Мало уваги звертається на програми розвитку регіонів. До речі, у Верховній Раді, про що буде більш детально говоритися в інших розділах книги, майже на два роки "застряла" і "Державна програма соціально-економічного розвитку Полісся", схвалена Кабінетом Міністрів, яка передбачає комплексний розвиток Чернігівської області.

Це про сумніви. Та є і позитивні сторони такого підходу:

1. В народі неспроста говорять: "Тихіше їдеш - далі будеш". Вивчення питання в комісіях, співставлення різних поглядів, часто діаметрально протилежних, допомагає уникнути ймовірних помилок, прийняти продумане рішення.

2. Такий підхід нагадує прийняття рішення управлінцями Японії, де проект розглядається надзвичайно довго, узгоджується буквально всіма службами, зате потім виконується бездоганно. На сьогодні веденню економіки всі навчаються у Японії. Чому б і нам не наслідувати їх приклад? Тільки б і в частині виконання теж...

3. Парламентський підхід до вирішення подібних питань діє в більшості країн світу. Недаремно невеликий прихильник парламентаризму Уїнстон Черчилль в свій час виголосив приблизно таку сентенцію: "Демократія дуже неприємна річ, але нічого іншого в цьому питанні у світі не вигадано". В більшості країн з того чи іншого питання виникають деякі розбіжності та суперечки між виконавчою і законодавчою владою. Тільки б вони не переходили у відкрите протистояння, а найвищим мірилом правоти служили інтереси держави.

4. Останнє по рахунку, але головне по суті. Прийняття Конституції, яка законодавчо закріплює основні положення економічного розвитку країни, включаючи питання власності, а також функції всіх гілок влади, повинно стабілізувати ситуацію, в тому числі і в самому парламенті, зменшити протистояння. Життя покаже, наскільки здійсниться цей прогноз.

Президент держави, у відповідності з розділом V, є главою країни і виступає від її імені. Повноваження в питаннях, що стосуються економіки, він здійснює через Кабінет Міністрів та своїх представників в областях.

Безумовно, позитивним є той факт, що в розділі VI чітко визначені функції Кабінету Міністрів, а також інших органів виконавчої влади, їх права та обов'язки, підпорядкованість по вертикалі.

У відповідності з цими положеннями Кабінет Міністрів забезпечує:

державну самостійність України;

проведення фінансової, цінової, інвестиційної і податкової політики, політики в сферах праці і зайнятості населення, соціального захисту, охорони природи, економічної безпеки;

розробку і здійснення загальнодержавних програм економічного, науково-технічного і соціального розвитку;

рівні умови розвитку всіх форм власності;

управління і координацію роботи міністерств, інших органів виконавчої влади і так далі.

Особливо важливим є, ще раз повторює, чітке визначення функцій всіх органів виконавчої влади. У зв'язку з цим доцільне закріплення в ст. 118, ст. 119 Конституції положення про місцеві Державні Адміністрації в областях і районах, які очолюють представники Президента (глави відповідних Адміністрацій) на даних територіях.

В екстремальних умовах розвалу старої адміністративно-командної системи і переходу до ринкової моделі розвитку життя показало необхідність створення регіональних органів управління з підпорядкованістю по вертикалі і можливістю оперативного прийняття рішень, а також їх здійснення. Представники Президента, що працювали в період з 1992 по 1994 роки, а потім були ліквідовані як орган виконавчої влади, так би мовити, за непотрібністю, з часом були як структура знову відтворені, а на сьогодні отримали і конституційне підтвердження. Це додасть їм впевненості у виконанні функціональних обов'язків, вирішенні складних питань економічного розвитку регіонів. Є, правда, застереження, що у випадку, якщо Раду народних депутатів та державну адміністрацію очолить не одна і та ж особа, це може призвести до протистояння двох гілок влади. Але в цілому, безперечно, створення місцевих державних адміністрацій - явище позитивне.

І ще на одному невеликому за розміром, але значному за змістом матеріалі хотілось би зупинитись. Це розділ IX "Територіальний устрій України". З прийняттям даного положення нарешті покладено кінець диспутам, яку систему територіального устрою України узаконити: чи створювати федеративну республіку, регіони на правах земель і так далі? Автор сам бачив законопроект, відповідно якого Україна ділилась на 10 земель, а, наприклад, Чернігівська область потрапляла до складу Київської землі. І це територія, де колись було Велике Князівство Чернігівське, одне з п'яти великих князівств на всій Русі, та і на сьогодні за розмірами території друга область в Україні.

З прийняттям Конституції цьому покладено край. Зафіксовано найменування областей у відповідності з існуючим положенням. Вказано, що територіальний устрій держави обумовлено єдністю і цілісністю території, поєднанням централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованістю соціально-економічного розвитку регіонів з врахуванням їх історичних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних та культурних традицій. Відносно Чернігівщини - це кризова демографічна ситуація, екологія Чорнобиля та надмірне осушення боліт, порушені зв'язки на стиці кордонів трьох слов'янських народів і так далі. Конституція гарантує усунення даних і подібних проблем на державному рівні.

На завершення про останній XV розділ "Перехідні положення", його економічну складову. В ній сказано, що Президент України на протязі трьох років після прийняття Конституції має право видавати схвалені Кабінетом Міністрів Укази з економічних питань, не врегульованих законами. Це особливо доцільно в умовах перехідного періоду та кризових явищ у вітчизняному виробництві, економіці країни. По даних питаннях будуть паралельно розроблюватись відповідні законопроекти, що дуже необхідно. Адже в обмежений період часу потрібно розробити нові чи доопрацювати вже діючі закони, на які існують посилення в багатьох статтях Конституції економічного напрямку.

Суспільство повинно плідно працювати, спираючись на всі законодавчі акти, і в першу чергу на Конституцію України. База для цього, правове поле діяльності забезпечені. Результати будуть залежати від ефективності праці всіх.

І ще одне... Хотілось би застерегти від надмірного захоплення і особливо надмірних сподівань, що все зміниться і буде аж занадто гарно відразу після прийняття Конституції. Ні, миттєвого фейєрверку та тріумфу не станеться. Кілька міркувань з цього приводу.

По-перше, у світі фактично немає конституцій з поганими лозунгами та деклараціями. Такими є як основні документи демократичних країн, так і їх аналоги в державах тоталітарного режиму та третього світу. А от далі наступають будні виконання положень законів і реалії життя.

По-друге, є основні документи країн, що прийняті дуже давно, ще в епоху дикого капіталізму. Це не заважає вносити відповідні поправки, йти в ногу з часом, успішно розвиватись. Ми пішли іншим шляхом. Він не хибний, але й не єдино правильний. Це треба розуміти.

По-третє, прийняття Конституції відбулось на фоні повної зневіри більшості населення України в успіху продекларованих реформ. Причини зрозумілі - постійний розрив між словом і результатами діяльності, стабільне зниження рівня життя людей. Для ефективного використання переваг, що дає основний закон, потрібні хоча б незначні, але негайні зрушення

на краще, які стосувалися б роботи народногосподарського комплексу держави та здолання деякої частини життєвих негараздів людей міста і села.

Нарешті, четверте і останнє. Конституція нова, але всі ми від верхніх ешелонів влади і до сторічної пенсіонерки на селі з тієї попередньої системи життя з її перевагами та недоліками, моральними цінностями і стереотипами. Розумом, діями владних структур, амбіціями створеного прошарку новоявлених риночників зламаний матеріальний стержень того життя, загинуло багато як поганого, так і доброго та корисного. Але ж всі наші почуття, весь консерватизм душі протидіють відходу від звичного стану речей. Тому необхідна не шокова терапія, а послідовні і помірковані дії, що покращували б економічний стан держави та рівень життя її населення. Тільки тоді створене конституційне поле спрацює в потрібному напрямку.

ДОСЛІДЖЕННЯ УРЯДОВИХ ПРОГРАМ (на прикладі однієї з них)

Прошло не так багато часу з того дня, коли на сторінках більшості газет була надрукована доповідь прем'єр-міністра про урядову програму, а сама програма обговорена та прийнята Верховною Радою практично одногосно.

В переважній більшості видань великими літерами були надруковані слова, що відразу стали крилатими: “Я хотів би стати першим прем'єр-міністром, який і доповідь по урядовій програмі, і буде звітувати про її виконання”.

Про що йде мова? Та просто ця програма, якщо не помиляюсь, шоста за весь період існування нашої держави. Готуючи цей матеріал, я вже вкотре уважно переглянув попередню “Програму дій Кабінету Міністрів на 1995-1996 роки”. 146 сторінок тексту, 28 розділів, багато доповнень, довідок та додатків. Все покинуте, все забуте. Але ж у відповідності з цією та іншими програмами розроблювались заходи по їх реалізації в 24 областях і Республіці Крим, всіх районах і містах країни. Дійсно велика праця, гори витраченого паперу. Величезний задіяний управлінський апарат. Ідеї, суперечки, гострі виступи на всіх рівнях. Все стало нікому не потрібним. Ніхто не запитає, чи виконані ті попередні документи, ніхто не проаналізує причини їх невиконання. А між тим якраз закінчився термін виконання передостанньої програми- 1996 рік.

Все це плата за нестабільність, за кадрову чехарду. Замінюючи керівників найвищого рангу, на всіх рівнях іноді не усвідомлюють, до яких наслідків це призводить. Немає спадкоємності, реалізації довго-термінових проектів і задумів. Немає впевненості в завтрашньому дні. Хочеться сподіватись, що на цей раз все буде по-іншому.

Повернемось до самої програми. Почнемо з того, що вона практично ніде так і не була опублікована. Ми з азартом обговорювали те, чого не читали і не бачили. Чи це правильно? М'яко кажучи, не зовсім. Крім того, ми чули і про десь біля 600 зауважень комісій Верховної Ради. Де вони? Про що і наскільки враховані? А як справи з пропозиціями областей? Як бачимо, виникає багато питань з приводу інформаційного голоду і його причин.

Пояснення і виправдання цьому тільки слідує: проголосували у вищому законодавчому органі і обговорювали питання в засобах масової інформації, маючи на увазі, так би мовити, одне - вияв довіри самому прем'єру. Треба ж в когось вірити! Багато і повертає до цього:

досвід управлінця;

досить вражаючі результати його діяльності на попередній роботі;

молодість, енергія і наполегливість.

Проголосували, і тепер необхідно виконувати, про що і говорив глава уряду.

Допитливий читач, звичайно ж, прочитав (прослухав) доповідь. Повторювати її положення немає рації. В доповіді програма, звичайно, рекламується. Але точно так, як реклама продукції чи послуг не може замінити їх самих, так і доповідь не може замінити самої програми. В силу ситуації, оскільки автор проаналізував сам документ, зупинимось на його структурі та основних положеннях, провівши своєрідне аналітичне дослідження.

Програма охоплює трирічний період, починаючи з 1997 року. Цьому сприяє ситуація, коли ми впритул наблизились до межі третього тисячоріччя і необхідно не тільки “вирівнювати” час дії урядових планових документів, але і зробити свого роду звіт про діяльність в економіці і соціальній сфері на терені незалежної України. Дев'ять років, - а в 2000 році буде саме така цифра - не настільки вже і мало, щоб обмежитися лише розмовами про реформи та котитися все ближче і ближче до провалля завдяки невмілим спробам здійснити ці реформи в реальному житті.

Сама програма дещо менша за обсягом, ніж попередні - 86 сторінок. Вона складається з преамбули та чотирьох розділів, в яких абсолютно чітко визначена суть державних проблем. Оскільки її, повторюючись, не було в пресі, а також з метою більшої наглядності при проведенні подальшого аналізу, доцільно навести повний її зміст. Це може зацікавити читача, схильного до поглибленого проникнення в суть економічних нововведень та змін, а також володіючого достатньою витривалістю, щоб не втомитись від матеріалів численних документів економічного характеру. Адже що у кого болить, про те і говоримо. А у нас тяжко хворіє економіка. І симптоми її одужання дуже хочеться знайти в цій урядовій програмі. Приводжу її зміст:

Преамбула.

I. Відродження вітчизняного виробництва.

1. Структурні перетворення і нарощування виробництва.

2. Вирішення проблем енергозабезпечення і енергозбереження.

3. Стабілізація і нарощування виробництва АПК.

4. Нарощування експортного потенціалу і підтримка національного товаровиробника.

5. Науково-технічна політика.

II. Поглиблення реформування економічних відносин.

1. Основні макроекономічні орієнтири.

2. Забезпечення збалансованості бюджету, подальшого реформування бюджетних відносин.

3. Реформування податкової системи, зменшення податкового пресу.

4. Вдосконалення грошово-кредитної і валютної політики.

5. Усунення причин та пом'якшення наслідків платіжної кризи.

6. Подолання "тінізації" економіки.

7. Створення та підтримання сприятливого інвестиційного клімату.

8. Новий етап приватизації.

9. Розвиток малого підприємництва.

10. Конкурентна політика.

11. Розв'язання проблем соціального розвитку.

12. Гуманітарна політика.

13. Вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності.

14. Правова політика.

III. Організаційне забезпечення економічної трансформації.

1. Реформування організаційних структур виконавчої влади.

2. Відновлення керованості державним сектором економіки.

3. Кадрове забезпечення органів державного управління та суб'єктів господарювання.

IV. Забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави.

1. Екологічна і техногенна безпека, мінімізація наслідків Чорнобильської катастрофи. Безпечна життєдіяльність населення.

2. Боротьба із злочинністю.

3. Обороздатність держави.

4. Зовнішньополітична діяльність.

Як бачимо, охоплені практично всі напрямки соціально-економічного життя країни. В даному матеріалі найбільше уваги буде приділено розділу "Відродження вітчизняного виробництва", оскільки від стану справ у цьому секторі економіки залежить практично все: забезпечення населення роботою і достойною заробітною платою за її виконання, рівень життя в державі, наповнення того самого бюджету, про який ми всі так піклуємося, ступінь поваги до нас країн і народів, ступінь реальної, а не тільки продекларованої незалежності держави і так далі.

Розділ має як загальні, досить декларативні положення, над конкретизацією яких ще необхідно попрацювати міністерствам, відомствам і підприємствам (а часу на цю працю майже зовсім не залишалось, необхідно відразу переходити до перетворення декларацій і лозунгів програми в конкретні дії), так і абсолютно конкретні заходи та завдання.

Зупинюсь на деяких з них. В промисловості планується здійснити структурні перетворення та нарощування виробництва. При цьому головна увага буде приділятися оновленню та відтворенню на сучасному технологічному і організаційному рівні

конкурентоспроможного промислового виробництва та послідовному скороченню ресурсо- і енергозатратних виробництв відповідно попиту на товари, послуги і роботи. З метою фінансового забезпечення будуть вишукуватись в першу чергу кошти підприємств, фінансових інститутів, галузей, районів, а також залучатись прямі інвестиції- зовнішні і внутрішні. Таке фінансування не може забезпечити нам миттєво і назавжди “квітуче життя”. Це довгий і порівняно повільний, зате надійний і, головне, єдино реальний шлях налагодження нормальної роботи народно-господарського комплексу, коли наголос робиться в основному на свої сили. Мрії про безкорисливу допомогу розвинутих країн необхідно потроху забувати. Треба братися до роботи. Крім нас самих в нашому власному домі ніхто порядку не наведе, та і наводити не стане.

В найближчій перспективі реальними фінансовими джерелами будуть: ресурси кредитних закладів, прибуток підприємств, амортизаційні відрахування, кошти від реалізації акцій та інших цінних паперів, кошти приватних і закордонних інвесторів та відповідних кредитних ліній, займи міжнародних фінансових організацій, бюджетні, інвестиційні та інноваційні фонди і тому подібне.

Прийнято рішення основні зусилля сконцентрувати на наступних напрямках:

1. Визначити конкретні сектори нарощування випуску конкурентоспроможної продукції, в тому числі на експорт, орієнтувати на них зусилля суб'єктів підприємницької діяльності, міністерств і відомств.

2. Реалізувати комплексну систему заходів по згортанню діяльності, закриттю, перепрофілюванню неефективних підприємств і виробництв, в першу чергу енерго- і ресурсозатратних.

3. Підтримувати створення транснаціональних структур з метою освоєння нових ринків та закріплення на традиційних ринках збуту продукції вітчизняних товаровиробників.

4. Використовувати науково-технічний і кадровий потенціал військово-промислового комплексу, зорієтувавши його на розвиток наукоємних видів продукції для відповідних галузей інфраструктури - нових засобів зв'язку, високошвидкісного пасажирського транспорту, медичної, особливо діагностичної техніки, телекомунікаційного і енергозберігаючого обладнання, приладів контролю використання енергоносіїв, установок нетрадиційних джерел енергії, агропромислового комплексу, екологозахисної техніки.

5. Реорганізувати науково-технічний потенціал машинобудування і воєнно-промислового комплексу, створити єдину галузеву систему науково-дослідних, конструкторсько-технологічних і проектних закладів і організацій та цілий ряд інших.

Все це стратегічні питання. Та далі в програмі ідуть цілком конкретні заходи по конкретних галузях і заводах. Вони достатньо глобальні та цікаві. Як недолік, необхідно відмітити дещо різну тональність заходів в окремих напрямках. Деякі подані раціонально, сухо, економно. Інші, наприклад розвиток засобів зв'язку, змальовані занадто красиво і, на думку автора, малореально для відтинку часу в три роки та сучасного стартового стану економіки. Це більш наміри, а можливо, і просто мрії, особливо якщо врахувати, що дана галузь не зовсім пріоритетна в найближчі роки. Як говориться, не до жиру.... Між іншим, цілком можливо, що автором при цьому володіє синдром зірваних попередніх планів і програм. Що ж, треба колись розпочинати ставити перед собою важкодоступні цілі, а потім йти до них, використовуючи сучасні методи управління, регулювання і контролю.

Читачам буде цікаво довідатись, які з підприємств Чернігівської області включені до урядової програми. Повністю наведу заходи з їх участю.

1. Створити комплекс виробництва українських шин з включенням в його склад Сіверодонецького об'єднання “Азот”, ВАТ “Чернігівське підприємство хімволокно”, ВО “Білоцерковщина” і Житомирського заводу “Хімволокно”, що забезпечить збереження більш ніж 3000 робочих місць, щорічний випуск біля 5 млн. шин різного призначення (для легкових, вантажних автомобілів та для кар'єрних самоскидів) на загальну суму понад 382 млн. гривень, в тому числі на експорт- біля 110 млн.доларів США.

2. В 1996-1997 роках освоїти виробництво спеціальних тканин підвищеної комфортності для виготовлення одягу для школярів на Чернігівському текстильному комбінаті “Чексил” і Луцькому шовковому комбінаті “Волтекс” та забезпечити потребу швейних підприємств в таких тканинах.

Що стосується решти підприємств області, то будемо сподіватись, що вони потраплять хоча б у галузеві чи регіональні програми і займуть свою нішу в механізмі ринкової економіки нашої держави.

Окремим напрямком роботи Кабінету Міністрів визначено енергозберігання, потенціал якого складає біля 40 відсотків енергоспоживання. Серед заходів:

Ввести регулювання енергоспоживання в житловому секторі, обов'язковий облік всіх видів енергоресурсів (газу, тепла, теплої води) з розрахунками за фактичне енергоспоживання і контроль за виконанням нормативних вимог.

Розширити використання в будівництві теплоефективних зовнішніх стін та вікон, досконалих систем опалення будинків і споруд, регуляторів і лічильників енергоресурсів та інше.

Заходи, безумовно, правильні. Про їх ефективність свідчить весь світовий досвід, зокрема досвід Німеччини. Але ввести все це в дію в такі короткі строки, звичайно ж, дуже важко.

Суперечливі почуття викликають заходи, направлені на посилення вимог до організацій і особливо до громадян, які своєчасно не розраховуються за енергоносії. З одного боку, заходи своєчасні і необхідні. Та з іншого - чим же платити людині, яка по три і більше місяців не отримує і так далеко не оптимальної заробітної плати. Тут знову те ж зловісне замкнуте коло неплатежів, якому було приділено значне місце в доповіді прем'єра. Будемо сподіватись, що коло буде розірване, як тільки розпочнеться поживлення у виробничому секторі економіки.

Дуже важливі і цікаві сторінки, що визначають шляхи стабілізації виробництва в агропромисловому комплексі. Як і вся програма, цей розділ має деякі протиріччя, що характерно для перехідного етапу розвитку нашого суспільства.

Так, в програмі є явно ринкові наміри в земельних відносинах. Наприклад, такі як: законодавчо закріпити права власників земельних частин (паїв) - продаж, дарування, наслідування, передача в оренду сільськогосподарським підприємствам і організаціям, селянським (фермерським) господарствам, застава;

внести пропозицію на Верховну Раду по зняттю шестирічного мораторію на продаж землі та ряд інших.

Разом з цим в доповіді прем'єр-міністра ми чуємо слідує: "Перш за все ми підтримаємо колективні господарства. Тільки вони є основними товаровиробниками".

В іншому розділі буде аргументовано показано, що це не зовсім відповідає істині. До речі, в програмі, крім цього загальноприйнятого в останні роки штамп на підтримку колективних сільськогосподарських підприємств, відсутні будь-які конкретні заходи. Тому не виключено, що наведену цитату необхідно сприймати лише як пасаж досвідченого політика впливовому аграрному лоббі нашого парламенту в той момент, коли йому були необхідні їх голоси.

Серед підприємств нашої області ми бачимо тільки один Ічнянський тарний завод, на базі якого планується створення спільного підприємства за участю вітчизняних та іноземних інвесторів з введенням виробничих потужностей на 2250 тонн термоусадочної плівки за рік. Решті знову-таки необхідно включатись в галузеві і регіональні програми.

Всім відомо, наскільки потужно дотується сільськогосподарське виробництво в розвинутих країнах. Тому викликає почуття задоволення намір дотувати виробництво продукції тваринництва. Поки що, на жаль, в основному тільки її. Серед інших заходів:

Розробити проекти законодавчих і нормативних актів відносно регулювання ринків зерна, цукру, олії і інших продовольчих товарів.

Підтримувати і стимулювати нарощування експорту продовольчих товарів, зерна, цукру, спирту етилового, льоноволокна і тварин.

Забезпечити об'єднання зусиль підприємств і організацій для випуску, реалізації і обслуговування техніки, підвищення її якості і надійності. Обладнати сільськогосподарське виробництво, харчову та переробну промисловість технологічними комплексами на рівні світових досягнень та багато чого іншого. На думку автора, "рівень світових досягнень" звучить наскільки красиво, настільки ж і шаблонно та нереально. Можна б і трохи скромніше, зате надійніше. Та в цілому заходи в частині АПК складені, безумовно, достатньо конкретно і охоплюють найбільш важливі пріоритети.

Хоча деякі пункти викликають почуття гіркоти і непорозуміння. Наприклад, такий: "Створити систему насінництва картоплі для півдня України на базі біотехнологічних методів." Так ми можемо розпочати і кокоси з бананами у себе вирощувати. А як же тоді районування, кооперування регіонів і тому подібні речі? Між тим, при умові виконання цього пункту ми на рівні держави поставимо в ще більш важке положення фактично всі поліські області України, картопля яких, втративши ринок збуту в Росії, піде

з густонаселених територій півдня та сходу нашої держави. А там же є що вирощувати. Взяти хоча б зернові...

Велика увага в програмі приділяється реформуванню податкової системи, зменшенню тиску податків. Основні напрямки податкової реформи передбачають розширення бази податків за рахунок зведення до мінімуму та анулювання діючих пільг, оподаткування (це дуже проблематично) неофіційного тіньового сектора економіки, отримання на цій основі додаткових джерел доходів бюджету і збільшення числа платників податків, що, на думку авторів програми, забезпечить встановлення єдиного для всіх платників податків податкового порядку. Питання це дуже важливе та актуальне і автор планує в окремому розділі знову повернутись до нього.

Особливу цікавість і схвалення викликає намір уряду нарешті ввести декларування доходів і нерухомого майна громадян. Хоча цілком ймовірно, що цей намір зустрине на етапі впровадження ще одну хвилю неймовірного опору. До цих пір такі хвилі “змивали” подібні спроби та добрі наміри.

Багато нарікань викликає непередбачуваність податкової політики. Дане питання у програмі враховане. Передбачено забезпечити випереджаюче внесення змін до податкового законодавства, що дозволить платникам податків врахувати такі зміни під час планування своєї фінансово-господарської діяльності.

Крім того, для всіх суб'єктів підприємницької діяльності досить цікаво довідатись про передбачене анулювання норми обов'язкового продажу іноземної валюти та введення значних обмежень в частині бартерного обміну. Останнє, безумовно, раціонально з позицій держави, приводить в цивілізоване русло процес торгівлі, дозволяє спокійно спати учасникам торгових операцій. Та зменшення бартерного обміну залежить від багатьох факторів, в першу чергу від тієї ж податкової політики, а також від стабільності грошової одиниці, вирішення проблеми платежів і тому подібне.

Серед розглянутих проблем соціального характеру заслуговує на увагу намір уряду знову повернутися до питання про втрачені населенням в результаті інфляції внески на ощадних книжках. Серед заходів ми читаємо: “Розробити механізм компенсації громадянам України втрат від знецінення вкладів у відділеннях Ощадного банку та колишнього Укрдержстраху станом на 2 січня 1992 року”.

Жителям Чернігівщини, яких перших в Україні зачепила проблема депопуляції населення, зрозумілий і близький задум уряду провести аналіз тенденцій змін демографічної ситуації та розробити заходи щодо регулювання процесів відтворення та подолання депопуляції в країні.

На завершення доцільно зупинитись на двох проблемах, своєрідних бар'єрах, що чекають нас на шляху виконання програми.

Перша. В розділі говорилось щодо правильності підходу орієнтації в основному на власні фінансові ресурси при її виконанні. Разом з тим джерела фінансування не збалансовані, та і взагалі визначені в основному інтуїтивно. Тому так часто зустрічаються вирази типу “власні кошти”, “облігації” і так далі. Це, звичайно, зовсім не значить, що вся програма відродження виробництва буде зірвана, а так як від її виконання залежить решта заходів, то все і полетить в черговий тупик все ближче до провалля. Та значна доля ризику є. Щоб такого не трапилось, необхідна енергійна і високоефективна праця членів уряду, відповідальних за конкретні розділи програми. Це та чорнова величезна робота, про необхідність якої говорив прем'єр у своїй доповіді.

Друге і останнє. Створена цільова комплексна програма виходу з кризи. На шляху її виконання багато бар'єрів та перепон. Для їх подолання необхідні не тільки талант організатора, передбачення та працездатність, але і воля, якщо хочете, сила духу. А також тісне співробітництво та допомога інших гілок влади, чого так давно чекає народ нашої держави, який стомився від змін та обіцянок, бажає працювати і отримувати за працю, жити спокійно і щасливо.

Від автора. Проїшов деякий час, в державі знову поміняли главу уряду. Його бажання звітувати по програмі не збулось. Не реалізовані конкретні заходи, наміри так і залишились на папері. Виконавчу владу очолив новий прем'єр. Країна отримала чергову дозу обіцянок. Кадрові зміни пройшли на всіх рівнях виконавчої влади. Аналіз програми надано в книзі передусім для того, щоб на цьому прикладі показати:

в нас були цікаві задуми і проекти, та немає співпраці гілок влади, управлінської волі вищого керівництва держави і продуманої та зваженої кадрової політики щодо виконавчої

влади. Як наслідок, ми маємо некеровану економіку, де домінують хаотичні та продумано руйнівні процеси.

КАДРОВА ПОЛІТИКА

Певний час тому був дуже популярний вислів вождя минулої епохи "кадри вирішують все". Потім його дещо іронічно переробили в слова "в кадрах вирішують все". А потім успішно забули - прийшла перебудовча та ринкова метушня і нерозбериха.

То яка ж тепер кадрова політика держави? Які кадри їй потрібні, як вона їх вирощує, контролює дії та зберігає? На ці питання автор спробує дати відповідь на сторінках даного розділу.

Розпочнемо з того, яка була кадрова політика в Україні в часи Радянського Союзу. Сучасна точка зору щодо кадрової політики тих часів в основному виділяє наступні її складові: репресії і гоніння на талановитих та ініціативних, протекціонізм, обов'язкова зацикленість на комуністичній ідеології, зведення людини до ролі гвинтика в адміністративно - командній системі планової економіки тощо. Як висновок, сірість і бездарність очолювали державу та всі ланки її народногосподарського механізму.

Дозвольте з цим не погодитись. Як аргумент наведу наступне. В колишніх республіках Радянського Союзу на початку 90-х років буйним цвітом зацвітала антикомуністична істерія. Прогнали мітинги та демонстрації, попрацювали засоби масової інформації, пройшли демократичні всенародні вибори. І що ж? На чолі новоутворених держав майже скрізь стали комуністичні лідери чи вихідці з їх найближчого оточення. Це ж саме стосується і більшості регіонів.

Залишимо поза увагою моральні якості колишніх комуністів та їх вміння "перефарбовуватися", своєрідну мімікрію. Зробимо акцент на іншому - вони мали всі якості лідерів і відповідну підготовку. Єдине, чого їм не вистачало - це вміння працювати з неконтактною аудиторією в умовах критики та конкуренції. Ті, хто зумів зорієнтуватись в таких умовах, свої місця в політичній і економічній еліті зберегли. Інша справа, чи пішло це на користь новостворених держав.

Всі ці керівники - вихованці кадрової школи Радянського Союзу. Звичайно, в часи застою в ній мав місце протекціонізм та багато інших негативних явищ. Подолання навіть невеликої сходинки в кар'єрі управлінця обумовлювалось членством в єдиній тоді партії. Щоб прийняти в партію одного інженерно-технічного працівника, необхідно було загітувати і підготувати до вступу як мінімум трьох робітників (на заводах) - робітничий клас навіть в кінці 80-х років залишався гегемоном з відповідними пільгами щодо заробітної плати тощо. Було ще багато в чому лицемірства, а також розбещення чиновницько - бюрократичного апарату. Крім того, керівник, з тих чи інших причин позбувшись посади, втрачав всі пільги, ставав об'єктом для критики та насмішок. Відсутність альтернативи владі, іншої політичної чи економічної думки призводила до того, що він був приречений на жалюгідне існування, а це в свою чергу викликало наступну реакцію: управлінці буквально чіплялися за посаду, були готові "вірою і правдою" служити тому, хто займав посаду сходинкою вище. В країні панували лестоці і підлабузництво. Критики не було і в споміні. Л.І. Брежнев в свій час сказав приблизно такі гарні слова: "Критика не цукор, любити її не можна. Але скажу одне - я ніколи не переслідував людей за критику щодо мене". І він говорив правду. Він не переслідував, бо критики навіть в її найменшому прояві просто ніколи не було. Генеральний секретар, політбюро були поза критикою як, скажімо, сонце, рай чи комуністичне суспільство. Це відносно недоліків... Але ж були індустріалізація країни, перемога у Великій Вітчизняній війні, атомна бомба і людина в космосі, зірки мистецтва та спорту, вчені, яких знав весь світ. Звідки вони взяли? Завдяки підтримці держави чи всупереч їй діям?

В Радянському Союзі існував продуманий комплексний підхід до підготовки кадрів, який включав у себе:

- безкоштовну середню та вищу освіту;
- мережу професійно-технічних, спеціальних і вищих учбових закладів;
- матеріально-технічну базу;
- необхідний професорсько - викладацький склад;
- перепідготовку працюючих у народногосподарському комплексі робітників, інженерно-технічних працівників та управлінців;

- стажування, обмін досвідом і матеріальні та моральні стимули щодо вдосконалення майстерності.

Була відпрацьована робота з резервом на відповідні посади, а також система атестації і контролю за працівниками. На початку 70-х років розпочала прискорено розвиватись вітчизняна економічна наука. При цьому багато в чому запозичався досвід країн ринкової економіки. Лекції професора як Радянського Союзу, так і Сполучених Штатів Америки (він захищався двічі) Терещенка з захопленням слухали управлінці всієї країни. Не менш відомі вчені Аунапу, трохі пізніше Аганбегян, Буніч, Абалкін та інші.

Часи застою багато в чому спотворили контури кадрової політики, та сам системний підхід до підготовки, висування, контролю і підтримки кадрів не зламали. Україна була однією з ланок геополітичного простору СРСР і кадровий підхід в ній повністю відповідав вищепроілюстрованому за виключенням трьох складових:

Перше. Найбільш цілеспрямована і підготовлена частина населення була вибита в роки громадянської та вітчизняної воєн, подій в Західній Україні, голодомору, розкуркулення, сталінських репресій, особливо щодо проявів націоналізму тощо.

Друге. Перспективні молоді люди мігрували з України, поступаючи до престижних московських і ленінградських вузів, несучи військову службу, виїжджаючи на новобудови Далекого Сходу чи полярної Півночі, освоюючи цілину та інше. Там вони швидко добивалися успіху, створювали сім'ї, асимілювалися з місцевим населенням, укріплювали кадровий потенціал інших регіонів СРСР.

Третє. Практично всі найбільш престижні управлінські структури (міністерства), науково-дослідні і проектні інститути, культурно-освітні заклади знаходилися в Москві чи Підмосков'ї. Майже вся політична, а особливо мистецька та наукова еліта України з часом переїжджала на проживання і роботу в столицю Радянського Союзу.

Там же знаходилась і науково-технічна та матеріальна база цих галузей. Як приклад, у питаннях якості ми залишились без державних стандартів, спеціального журналу, відповідного інституту та органу управління з їх кадровим потенціалом, науковою і матеріально-технічною базою, а також без всіх галузевих інститутів і галузевих стандартів даного профілю. Все це було створено в Москві, Підмосков'ї та Ленінграді, там функціонувало, там і залишилось, а Україна практично на голому місці вимушена створювати аналогічні структури. І так по кожному напрямку. До речі, цьому питанню приділено недостатньо уваги в дослідженнях вчених та засобах масової інформації. Між тим, дана ситуація важким тягарем лягає на економічний механізм держави, не може сприяти науковому обґрунтуванню економічних процесів, їх управлінському забезпеченню.

Що ми маємо в кадровій політиці України на сьогодні? Розпочнемо з управлінських структур. Характерною ознакою нашої молодої держави є нестабільність її кадрів. Особливо це стосується виконавчої гілки влади. Останні роки завжди стояло питання: працювати чи не працювати прем'єр-міністру? За ними тягнеться цілий шлейф віце-прем'єрів та міністрів основних міністерств, їх заступників. Тому ярлик тимчасовості відразу ж приклеюється до кожного нового керівника високого рангу. Він і сам це відчуває, так і працює. Не приймаються довгострокові перспективні рішення, які потребують консолідації сил, єдності в роботі. Головні зусилля направлені на вирішення поточних питань, а також забезпечення особистого добробуту керівника (він на досвіді попередників знає, що часу на це йому відведено мало).

Періодично в нашій державі проводиться повна зміна "учасників параду" - влади всіх гілок і всіх рівнів. На жаль, періоди ці знову - таки короткочасні, ні про яку спадкоємність керівництва, кадрову політику немає і мови. Необхідно враховувати і наш рівень розвитку та менталітет - у всьому винен попередник. Тому в регіонах на рівні областей, районів, населених пунктів з'являються довготривалі осередки напруги і ворожнечі, які заважають ефективній та цілеспрямованій праці.

Змінюється і структура влади на рівні району, області. Виконавчі комітети в районах змінили президентські структури, потім те ж саме замкнуте коло - спершу знову виконавчі комітети, потім знову президентські структури.

Втрачаємо кваліфіковані управлінські кадри - незатребувані новою владою, вони в більшості випадків ідуть в комерційні підприємства. Відсутня кадрова політика, як в калейдоскопі змінюються все нові і нові прізвіща. Іде дискредитація демократії, розвал економіки, розхитуються підвалини держави. На сьогодні більшість населення переконане, що причини його злиденного становища - в некомпетентності і корумпованості політичної та економічної еліти. Дійсно, після створення держави Україна її управлінська еліта отримала не лічені місяці, а роки, щоб проявити себе. І коли за цей досить тривалий час вона не

примножила, а тільки розгубила створене попередньою владою, виникає сумнів у її моральному праві очолювати народ та державу.

Чому такі трагічні економічні наслідки перших років існування новоствореної держави? Не вміють керувати чи спеціально так керують? Напевне є і те, і друге.

Щодо останнього, то цю тезу підтверджує слідує. Українські керівники часто виголошують абсолютну істину, що добробут народу прямо залежить від обсягів валового національного доходу. З цим неможливо не погодитися, та виникає інше цілком закономірне питання - чому від падіння виробництва бідніють не всі? Частина наших громадян не тільки не страждає за таких умов, а казково багатіє. До цієї невеликої групи громадян України входять і представники правлячої еліти. Отже, запропонувати ефективну модель економічного розвитку України та мобілізувати народ на її реалізацію управлінська еліта не в змозі, а брати участь у таємному перерозподілі загальнонародної власності у неї вміння вистачає. Населенню ж, заради якого начебто і відбуваються всі перетворення та реформи, ця еліта вручила приватизаційні сертифікати (ваучери), створивши ілюзію його участі у приватизації.

До речі, створенню такої управлінської еліти багато в чому сприяє і саме українське населення, яке під час виборів обирає не найкращих, а схожих на себе. Згадайте, як кандидати б'ють себе в груди, що вони з бідної сім'ї, ходять пішки, а не їздять на службовому автомобілі, мають родичів вчителів (лікарів, колгоспників і так далі, залежно від аудиторії, перед якою вони виступають). До того ж люди надто довірливі, легко піддаються обману, чим користуються особливо нерозбірливі в методах боротьби претенденти на звання народного обранця.

Тепер зупинимося на питанні невміння керувати економічними процесами в державі, характерному для найвищої управлінської гілки влади.

Вона практично втратила керованість економічними процесами. Вищенаведена кадрова чехарда, постійне кидання з однієї крайності в іншу, передчасна зміна раніше продекларованих як стабільні нормативних актів створюють атмосферу загальної розгубленості і закривають шляхи діловій активності.

В Кабінеті міністрів, а також міністерствах та відомствах після кількох реорганізацій втрачено більше половини управлінських кадрів, в результаті чого ми маємо проблеми з добором кандидатур на більш-менш відповідальні посади. Відповідна політична орієнтація та особиста відданість керівникові далеко не гарантують ефективної праці і не забезпечують ділових та організаторських якостей.

Незважаючи на це, витрати на утримання управлінського апарату, а також чисельність працівників продовжують зростати. Замість 40 міністерств і відомств у минулому їх кількість досягла шестидесяти. Кількість працюючих в них збільшилась за останні три роки майже на третину. Виходить, що справи в державі гіршають, а кількість управлінців зростає.

Проаналізуємо чисельність працівників органів управління Чернігівського регіону.

Чисельність працівників органів управління, тис./чол.

№ п/п	Працівники органів управління	1990 р.	1995 р.	1996 р.
1	2	3	4	5
1.	Всього працівників в тому числі:	10,1	18,4	18,8
2.	Управлінців всіх рівнів	6,8	10,5	10,9
2.1.	обласного	1,2	1,7	1,9
2.2.	районів і міст	2,6	5,3	5,19
2.3.	сіл і селищ	3,0	3,5	3,1
3.	Судові і юридичні установи	0,6	1,0	1,0
4.	Охорона громадського порядку та безпеки	3,0	4,7	4,6
1	2	3	4	5
5.	Митниця	-	0,4	0,5
6.	Управління кооперативними організаціями,	2,7	1,8	1,8

міжгалузеві органи господарського управління			
--	--	--	--

Матеріал засвідчує, що загальнодержавні тенденції притаманні і досліджуваному регіону. Ріст управлінців всіх рівнів йде дуже значними темпами, керованість економічними процесами між тим зменшується ще швидше, про що свідчать темпи падіння обсягів виробництва та скорочення робіт по вдосконаленню соціальної інфраструктури.

До речі, збільшення кількості управлінців не стосується базового рівня - в селах та селищах цю ланку управління значно зменшено.

Швидкими темпами зростають контрольні, судові та інші силові структури. Те ж саме можна сказати щодо служб податкової адміністрації, органів управління комунальним і державним майном та інше, які не знайшли свого відображення в таблиці. Ці процеси не супроводжуються поліпшенням економічного стану, зменшенням рівня злочинності тощо, а тому викликають подив та роздратування у населення.

Що залишать керівники держави і регіонів (на-чальники, як говорять люди) нащадкам? Як правило, добру пам'ять по собі залишає той, хто буде. Навіть в застійні часи командно-адміністративної системи для керівника колонки звітів про виконання плану були тільки базою, фундаментом для його професійного зростання. Амбіційний керівник знав, що головні його дії, які будуть належним чином оцінені - це нові будівлі. На сьогодні ситуація слідує. Населення за свої кошти і своїми силами будує чи відбудовує церковні споруди. Це практично єдині новобудови, які з'явилися в містах та селах за останні роки. Те, що управлінці різних рангів і напрямків не прикладають своїх рук до нового будівництва свого профілю, поряд з об'єктивними труднощами розвалу економічних процесів, свідчить і про психологію тимчасовості, невпевненості в завтрашньому дні, яка глибоко засіла в них за останні роки. А без відчуття психологічної рівноваги, психології лідера та переможця еліта держави не може повести за собою народ.

Розглянемо кадрову ситуацію в інших напрямках. Розпочнемо з інтелектуальної праці.

Для ліквідації відставання від розвинених країн світу за рівнем життя громадян необхідно багаторазово підвищити продуктивність суспільного виробництва. Досягнення цієї мети вимагає збільшення в десятки разів кількості винаходів і принципово нових технологічних рішень, в 25 - 30 разів - кількості патентів у розрахунку на 1000 науковців, в 1,5 - 1,8 рази - загальної кількості патентів у розрахунку на число інженерно-технічних працівників, в 10-12 разів - обсягу продажу ліцензій, в 6-7 разів експорту наукомісткої продукції. Для здійснення таких змін у функціонуванні ринку інтелектуальної праці необхідно у 5-12 разів підвищити рівень забезпечення наукових і технічних працівників науково-технічною та патентною інформацією, в 100-120 разів - технічну озброєність науковців. Між тим перші роки становлення ринкової економіки призвели до руху в прямо протилежному напрямку. Склалася ситуація, що характеризується зростаючим перевищенням пропозиції наукової продукції над попитом. Гострою стає незатребуваність інтелектуальної праці, яка проявляється у "відпливі інтелекту", виїзді спеціалістів за кордони держави. Нині щорічна інтелектуальна еміграція з України налічує приблизно 95,4 тис. фахівців - емігрує кожний двадцять п'ятий спеціаліст з вищою освітою. Причому, тут недоцільно користуватись простою арифметикою - емігрують в основному найбільш активні, кваліфіковані особистості. Через кілька років при збереженні даної тенденції Україна може втратити більшу частину науково-технічної еліти, що ставить під сумнів саму справу піднесення національної економіки. Держава стала осторонь від фінансування науки. Відбувається скорочення державних витрат на науку і освіту. Фінансування науки з державного бюджету відносно валового внутрішнього продукту зменшилося з 3,1 відс. у 1990 р. до 0,6 відс. у 1993р. При цьому необхідно враховувати слідуєчі фактори:

1. Абсолютні цифри поповнення бюджету за цей період теж значно зменшилися.
2. Реально виділені кошти практично завжди менші від запланованих.
3. Тенденція зменшення фінансування науки залишилася і в наступні після 1993 року періоди.

Не слід очікувати і на отримання значних коштів на оборонні наукові дослідження та дослідно-конструкторські розробки, оскільки вони в надії на процеси конверсії були значно скорочені. Між тим ще на початку 90-х років в Україні для оборонних галузей виконувалося до 60 відс. наукових досліджень і розробок.

Сьогодні в Україні на ринку науково-технічної продукції, що формується, виникла досить парадоксальна ситуація ринкової нерівноваги, при якій має місце пропозиція, хоча вона

й скорочується, і майже відсутній попит на винаходи та дослідницькі розробки внаслідок припинення інноваційного і технологічного оновлення виробництва.

Така ситуація в подальшому призводить до зменшення кількості винаходів. Крім того, інтелектуальний продукт, не використаний для вітчизняних виробників, переміщується за кордон. Так, нині кожен четвертий винахідник України реєструє свою новинку в Російській Федерації.

Назріла потреба в оптимізації регіонального розміщення робочої сили вищої кваліфікації. На сьогодні дві третини наукового потенціалу України зосереджено в п'яти містах. Між тим, світовий досвід показує, що розміщення інтелектуальних ресурсів має більш важливе значення для розвитку економіки (особливо передових галузей), ніж, наприклад, близькість ринків збуту та доступність матеріальних ресурсів. Так в США регіональне перебезування промислових комплексів розпочинається з будівництва на новому місці науково-дослідних центрів та ВУЗів. Для цього уряди штатів надають науковим установам спеціальні фінансові і податкові пільги.

В Україні тенденція до децентралізації та розвитку наукового потенціалу в регіонах повинна реалізовуватися на основі реорганізації, перепрофілювання і створення нових факультетів та лабораторій, а також філіалів ВУЗів і безпосередньо учбових закладів. Це дасть можливість оптимально перерозподілити наявний інтелектуальний потенціал між центром та регіонами, забезпечити ефективне використання резерву інтелектуальної праці, що нині існує в регіоні і не може бути раціонально використаний через відсутність організаційних та інших умов. На жаль, переміщення самих провідних наукових працівників на периферію нереальне через проблеми забезпечення житлом та іншими елементарними умовами для життя і праці представників наукової еліти.

Як приклад ефективного розвитку науки в регіоні можна назвати створення Чернігівського державного інституту економіки і управління з його розгалуженою науковою, навчальною та прикладною мережею. На діяльності цього закладу ми зупинимось дещо пізніше.

Підсумовуючи сказане, можна зробити наступний висновок. Посилення ролі інтелектуальної праці, підвищення рівня ефективності впровадження науково-технічної продукції у виробництво будуть сприяти економічному становленню держави. На жаль, схоластичне проведення псевдоринкових реформ створило умови, при яких високоефективна праця наукової еліти практично неможлива і незадіяна, а сама вона приречена на жалюгідне моральне та матеріальне існування.

Достатньо високий кадровий потенціал був накопичений і в промисловому виробництві. Параліч економічних процесів, різкий спад обсягів виробництва, високий ступінь прихованого безробіття призвели до відтоку активних і професійно підготовлених робітників та інженерно-технічних працівників здебільшого на низькопробну працю у сфері тіньової економіки. Там заробляють на прожиття, зігріваючись горілкою на базарах та спогадами про престижну професію у минулому, мільйони працівників промисловості. Особливо це стосується фахівців військово-промислового комплексу держави. На підприємствах залишаються пасивні, слабкі духом чи здоров'ям, ті, яким, як говориться, діватись нікуди. Це ще один негативний прояв "повзучого" спаду виробництва і, поряд з цим, активізації сфери тіньової економіки, про що буде написано в одному з розділів книги.

Особливо необхідно зупинитися на питанні управлінських кадрів на селі. Матеріали досліджень вчених показують, що ефективність аграрного сектору економіки тільки на одну третину обумовлюється фінансовими витратами на техніку і устаткування. Решта залежить від інтелектуального потенціалу, рівня кваліфікації та здібностей керівників і спеціалістів. Тому ситуацію на селі загострює і той фактор, що на сьогодні в агропромисловому комплексі України практично відсутні керівники, які мали б вищу управлінську освіту.

Разом з тим в розвинених країнах світу щорічно підготовлюють десятки тисяч менеджерів достатньо високої кваліфікації. Наприклад, в Сполучених Штатах Америки навчання управлінських кадрів як самостійна галузь освіти виникла в 1881 році, а в сучасній економіці цієї країни майже 80 відсотків президентів та віце-президентів компаній закінчили менеджерські факультети університетів чи школи бізнесу.

В наш час до рівня теоретичної підготовки керівника висуваються високі вимоги. Він повинен добре знати економіку підприємства, ринкову систему господарювання (фінансовий і кредитно-банківський механізм, податкову та страхову системи), фінансування інновацій і заходів, пов'язаних зі створенням соціальної інфраструктури, та інше. Відсутність

кваліфікованих і в достатній кількості профільних спеціалістів (агрономів, зоотехніків, інженерів) на селі примушує керівника ставати універсалом і в цих галузях.

Недостатня кількість таких кваліфікованих спеціалістів - ентузіастів своєї справи, а також відсутність допомоги їм з боку держави та суспільства разом з іншими проблемами села, в тому числі і трудовими ресурсами в цілому, заважає проведенню в ньому успішних ринкових реформ, заганяє село в ще дальшу безвихідь.

В розвинених країнах одним з факторів, який хай і жорстоко, але стимулює людину до підвищення рівня своєї кваліфікації, є безробіття. В нас це не так. В умовах, коли держава не в змозі забезпечити працівників відповідною заробітною платою, вплив безробіття як фактора, що понукає до опанування нових знань і навиків, зникає.

Багатотисячний контингент українців працює в Росії та інших країнах східної і центральної Європи, заробляючи на своє проживання самою низькопробною некваліфікованою працею. Вони там не опановують новітніх технологій та науки управління, а знаходяться буквально на положенні найманців чи рабів. Тим державам це вигідно. Адже вони не забезпечують їх соціальною сферою, медичним обслуговуванням, не гарантують пенсійні витрати тощо. Все це залишається на долю України, яка до того ж ще й платить їм допомогу по безробіттю. Назріло питання підписання між Україною і державами - отримувачами робочої сили відповідної угоди про забезпечення умов праці, проживання та відпочинку, а також підвищення кваліфікації і пенсійного забезпечення нашим громадянам. Держава повинна потурбуватися про закордонний статус своїх жителів, якщо вже вона не в змозі гарантувати їм гідні умови життя і праці у себе на батьківщині.

Розглянемо стан трудових ресурсів Чернігівської області.

Трудові ресурси, тис./чол.

№ п/п	Рік	1985р.	1990р.	1995р.	1996р.
1.	Всього трудових ресурсів в тому числі:	767,6	744,9	799,8*	794,1*
2.	працездатне населення у працездатному віці	701,7	675,9	666,7	659,9
3.	особи старшого віку, зайняті в економіці	61,0	64,2	133,3*	133,9*
4.	підлітки, зайняті в економіці області	4,9	4,8	0,4	0,3

* - включаючи зайнятих в особистому сільському господарстві.

Дані таблиці вимушують акцентувати увагу на наступному.

1. Недостатнє пенсійне забезпечення примушує людей пенсійного віку працювати. Віддача від такої праці та відчуття нового в технологічних чи економічних процесах, а також рівень опанування знаннями у них відповідні.

2. Сільське господарство в значній мірі тримається на особистих господарствах пенсіонерів - селян. Про яке реформування економіки села можна говорити при цьому?

3. Практична незадіяність підлітків в економіці області не привчає їх цінувати виробничу діяльність, сприяє подальшому руху в сторону низькопробного бізнесу та тіньової економіки.

Одна з основних ланок підготовки кваліфікованих спеціалістів - система вищих та спеціальних учбових закладів. Розглянемо головні особливості та проблеми навчання в них студентів в останні роки. Особливо це стосується гуманітарного профілю навчання. Вони наступні.

1. Відсутність концепції соціально - економічного розвитку держави та її галузей, стабільної ситуації в ній та націленої зовнішньої політики, а також позитивних тенденцій в розвитку народногосподарського механізму, що створює значні труднощі для викладачів та студентів.

2. Наявність у бібліотеках в основному застарілої літератури, яка не враховує нового геополітичного становища держави та проведення в ній ринкових реформ. Зміни, що пройшли в останні роки в державі і торкнулись всіх сторін її життя, вимагали глибокого осмислення, нових підходів та сміливості у судженнях. До цього не були готові наші титуловані вчені, які

звикли працювати, виконуючи та обґрунтовуючи вказівки чергового партійного з'їзду. Нових значних праць з'явилося зовсім небагато. Цьому сприяли і фінансові проблеми провідних інститутів та безпосередньо їх працівників. Молоді, енергійні і амбіційні вчені в більшості емігрували за кордон чи перейшли у сферу бізнесу. Явища, що проходять в державі, не знаходять наукового передбачення з метою регулювання, а також осмислення та аналізу. Серйозні праці виходять в незначній кількості. Те, що друкується, а також праці закордонних авторів, закупаються бібліотеками в недостатніх обсягах із-за відсутності коштів. Це ж стосується і періодичної літератури, аналітичних матеріалів та статистичних довідників. Крім того, більшість наукових центрів колишнього Радянського Союзу залишились в Москві, Підмосков'ї та Санкт-Петербурзі, а інформація звідти надається нерегулярно із-за прохолодних відносин з Росією та вищеназваних фінансових труднощів наших бібліотек. Та і взагалі дослідження по економіці України, якщо вони там на сьогодні і проводяться, найбільш вірогідно, носять закритий характер.

3. Низький рівень життя основної маси населення, що не дозволяє виписувати в необхідній кількості газети та журнали для самостійного вивчення. Можливості формувати свою бібліотеку, отримувати в потрібній кількості профільні періодичні видання у людей немає. А домашнє читання по тих спеціальностях, які вивчають студенти, не можна замінити нічим. Воно дозволяє постійно мати найбільш оперативну чи дискусійну інформацію, поступово "втягуватись" у проблеми та термінологію спеціальності, зникати до того, що основи спеціальності, яку вибрав студент, стають часткою його життя. Не сприяє домашньому вивченню предмету і те, що в бібліотеках немає достатньої кількості підручників по спеціальності однієї або кількох назв для всіх чи більшості студентів, які навчаються на курсі.

4. Задіяння молодих людей, особливо студентів - заочників у більшості випадків в сфері тіньової економіки і не сприйняття ними як реальності старих догматичних постулатів щодо економічних процесів та розвитку суспільства в цілому. Студенти розпочинають самостійне життя в період падіння обсягів виробництва, занепаду народногосподарського комплексу держави. Поряд з іншими проблемами держава перестала активно займатись кадровою політикою. Нові робочі місця не створювались. Більш того, зупинялись заводи, йшло скорочення кваліфікованого персоналу. В таких умовах молоді люди не могли відчувати, що вони потрібні як робоча сила. Крім того, свою роль зіграла і антиреклама щодо вітчизняного виробництва, яка до останнього часу наполегливо і агресивно велась в засобах масової інформації. Паралельно проводилась пропаганда іншого способу життя, де головне не праця, а пожинання лаврів від неї. Населення країни на протязі десятиріч було привчене в усьому вірити засобам масової інформації, не навчене відрізнити зерно від половини. Воно все сприймало як істину в останній інстанції. Особливо це стосується молодих людей. Зламати стереотип, що тіньова економіка - єдина панацея від всіх бід, неможливо. Це треба робити ненав'язливо і конкретно, методично правильно та обґрунтовано. Загальний підйом економіки у випадку, коли він покращить життя населення, буде найбільшим стимулом зміни стереотипів мислення молодих людей.

5. Студенти у більшості випадків навчаються у тому місті, де вони проживають із своїми батьками, чи в крайньому випадку приїхали з районних центрів та сіл даного регіону. Після закінчення ВУЗів вони мають намір залишитися жити і працювати в тому ж місті. Міграція молоді, яка поступала у вищі учбові заклади величезного за площею Радянського Союзу, не звертаючи уваги на віддаленість від рідних місць, закінчилась. Причини цього явища - розпад СРСР, економічні негаразди в державі, низький рівень життя і кримінальна злочинність, які примушують жити ближче до домівок, батьків та родичів. Так легше прожити. Крім того, будучи випускниками шкіл, молодь розпочала тут діяльність, набула деякого досвіду, встановила контакти, від яких не думає відмовлятися і після закінчення інституту. Якщо взяти Чернігівську область, яка має недостатню щільність населення та його депопуляцію, низьку народжуваність і так далі, то для неї це досить позитивне явище і в подальшому необхідні цілеспрямовані кроки, щоб забезпечити ринок праці для цих фахівців в регіоні.

6. В недалекі часи командно-адміністративної економіки студент, закінчуючи учбовий заклад, міг бути відносно спокійний. Йому гарантувалась робота по спеціальності, заробітна плата, достатня для пристойного як на ті часи рівня життя, до того ж отримана своєчасно, позачергове житло через деякий час, як молодому спеціалісту. Все це в минулому. На сьогодні держава, навчаючи студента, навіть якщо вона бере з нього гроші, після закінчення інституту не гарантує йому нічого. Це змушує молодь, яка навчається, думати на перспективу, шукати своє незадіяне місце в інфраструктурі ринкових відносин. Тому відношення більшості студентів до навчання серйозне та цілеспрямоване.

7. Важкий економічний стан навчальних закладів змушує останні впроваджувати платну форму навчання, спонсорську допомогу та інше. Це не сприяє процесу відбору дійсно здібної молоді, яка прагне отримати вищу освіту.

8. Відсутній престиж та достойний рівень оплати вчених і викладачів, які працюють у вищих учбових закладах. Якось при зустрічі з бізнесменами, прямо скажемо, середньої руки і достатку автор розповів про обсяги робіт та завантаженість і скільки отримує за свою працю викладач на посаді професора і доцента. Був щирий подив, пауза продовжувалась кілька хвилин. Потім вони довго допитувались чи це правда, які інші види прибутку (премії, дивіденди, акції, міжнародні вояжі тощо) там можна отримати. До кінця в названі цифри вони так і не повірили. Найбільш сумно те, що це таки правда, та ще і не вся. Адже викладачі і цієї мізерної плати не отримують по кілька місяців. Рівень викладання та мотивація до підвищення кваліфікації відповідні.

9. Останні переоцінки цінностей в системі вищої освіти важко доходять до свідомості широких верств населення. Воно не може зрозуміти, чому інститути випускають як бакалаврів, так і магістрів, чому вчорашній інститут сьогодні став університетом, а вже завтра буде академією, а інший так і залишився інститутом і як це впливає на якість диплому випускників, що краще - державний чи комерційний ВУЗ, чому викладач бути доцентом без вченого ступеня кандидата відповідних наук не може, а от академіком - скільки завгодно і тому подібне. Є така думка, що це не зовсім розуміють і в найвищих структурах управління народною освітою. Все віддано на відкуп підприємливим людям, які полюбляють робити бізнес у мутній воді.

10. Відсутність конкретної концепції розвитку держави ставить важкі питання перед освітянами. Наприклад, в державі вищі учбові заклади в масовому порядку розпочали підготовку фахівців по спеціальності "менеджмент в агропромисловому комплексі". Начебто все правильно, управлінці в сільському господарстві дійсно необхідні, і про це вже говорилося раніше. Але ж менеджмент - це управління. То на що ми їх будемо орієнтувати, як управляти і ким? Колективними сільськогосподарськими підприємствами, які в даному стані практично вичерпали потенціал і не мають підтримки, в тому числі моральної, від держави? Фермерськими господарствами? Організацією праці в особистих господарствах селян? Тільки чи чекають там таких управлінців і чи зможуть вони без відповідного державного забезпечення допомогти даному сегменту сільськогосподарської інфраструктури держави? Приклади можна продовжувати.

До цих питань необхідно додати низьку матеріально-технічну базу учбових закладів, відсутність умов для продовження виробничої практики та інше.

В таких надзвичайно складних умовах функціонують навчальні заклади, які готують спеціалістів для України.

Розглянемо кілька основних напрямків розвитку системи вищої освіти в державі. Розпочнемо з елітарної освіти. Термін "елітарна освіта" увійшов до української освітянської термінології в 1995 році, коли Указами Президента України було започатковано три перші елітарні вищі навчальні заклади: Українську академію державного управління, Українську дипломатичну академію та Українську академію зовнішньої торгівлі (УАЗТ).

Коротко охарактеризуємо особливості навчання в них на прикладі УАЗТ. Вони в основному слідує:

1. У ВУЗі є ректор, проректор, два декани, шість методистів - це весь штат колективу. Основа викладацького складу - провідні фахівці Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі (МЗЕЗіТ) України, а також працівники банків та авторитетних фірм, торгові атташе акредитованих в державі дипломатичних місій та інші.

2. 45 відсотків навчального часу присвячено вивченню іноземної (конкретно англійської) мови. Введено факультативне вивчення німецької мови.

3. В академії створено науково-дослідний центр, який працює по замовленнях вищеназваного МЗЕЗіТ. Тут зараховано на професійній основі 28 чоловік, решта задіяні під конкретні теми на договірних умовах.

4. На навчання направляють і оплачують його провідні, в тому числі у фінансовому плані, структури країни.

Намір створити елітарні вищі учбові заклади, своєрідні Гарварди, Оксфорди і Кембріджі, можна лише вітати. Наскільки вони виправдають себе, покаже час. Переломлюючи дану подію відносно ситуації в державі, можна висловити слідує застереження по кожній з вищеназваних особливостей:

1. Практична відмова від викладачів-професіоналів негативно позначиться на системному підході до викладання матеріалу та якості навчання. Крім того, досвід працівників

МЗЕЗіТ, враховуючи ситуацію з торговельним балансом держави, безкінечні антидемпінгові процеси тощо, носить скоріше негативний характер (так не треба робити, так не треба торгувати і так далі).

2. Профільний вищий учбовий заклад не повинен перетворюватись у ВУЗ, який готує перекладачів та спеціалістів з іноземної мови. Вивчення мов повинне носити в основному факультативний характер, а їх кількість потребує розширення.

3. Можна прогнозувати з достатнім ступенем вірогідності участь у розробках по завданнях Міністерства працівників... того ж Міністерства, звичайно ж, на договірній фінансовій основі.

4. Той принцип, що перспективну управлінську еліту нації відбирають тільки по особистих якостях та здібностях абітурієнтів, на жаль, не витриманий.

Авторові більше до душі шлях розвитку мережі університетів з великим науково-педагогічним потенціалом і досконалою навчально-матеріальною базою. При чому ми маємо відмовитися від старого бачення університету як монолітного навчального закладу, що складається з певної кількості факультетів. В розвинених країнах світу існує інший підхід.

Так, наприклад, до системи Університету штату Нью-Йорк належать 64 навчальні центри (інститути, коледжі тощо), які розташовані в містах штату. У складі Єрусалимського університету - 61 науково-дослідний центр.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу досвід Чернігівського державного інституту економіки і управління, про який вже згадувалось раніше. Тут впроваджується безперервне ступінчасте навчання студентів шляхом формування навчальних, навчально-виховних та науково-навчально-виробничих комплексів. Виникає єдиний безперервний цикл освіти за наскрізними програмами: перший ступінь - училища, другий - технікуми, третій - безпосередньо вищий учбовий заклад. На обласному та міському рівнях такі комплекси дають змогу більш ефективно використовувати матеріально-технічну базу, бібліотечний фонд, викладацький потенціал, поєднувати фінансові можливості. При цьому створюються передумови, збільшуються шанси на здобуття вищої освіти здібними дітьми, особливо з віддалених сіл та інших населених пунктів області, поживляються взаємні контакти та інтелектуальне збагачення викладачів учбових закладів різного рівня.

Такі комплекси в Україні з часом повинні перерости в університети асоціативного типу, один з яких може функціонувати і в Чернігові. Він повинен охопити практично всі учбові заклади міста, в перспективі області і готувати спеціалістів економічного, технічного, педагогічного, медичного, юридичного та агропро-мислового (також технічного та економічного) напрямків. Створення Поліського (чи Сіверянського) університету в Чернігові поживить загальну ситуацію в регіоні, дасть поштовх науковій та культурній діяльності, буде сприяти розвитку його соціально-економічного стану.

Глибокі кризові явища проходять в системі профтехосвіти. Сьогодні рівень професійної підготовки випускників профтехучилищ значно відстає від технологічного рівня виробництва, який, в свою чергу, теж далекий від досконалого. Відставання є наслідком недоліків в організації навчального процесу та виробничої практики, морального, а особливо фізичного старіння і відсутності оновлення матеріально - технічної бази професійно - технічних училищ. Зменшення в ПТУ загальноосвітньої підготовки знижує рівень знань майбутніх робітників. Необхідно забезпечити випереджаючий характер діяльності в сфері профтехосвіти. Для цього треба зберегти державний характер галузі та забезпечити їй достатнє бюджетне фінансування. Новітні зразки техніки на початку їх серійного випуску чи у випадку масового придбання за кордоном мають також поступати до системи професійно- технічної освіти. При цьому слід пам'ятати той фактор, що профтехосвіта є одним із гарантів соціальної стабільності в суспільстві.

Досвід економічно розвинених країн показує, що в період здійснення змін в економіці, як правило, розширюється мережа учбових закладів, які проводять підготовку кадрів, збільшується чисельність робітників і спеціалістів, охоплених професійним навчанням, зростають асигнування, що виділяються на такі цілі. Так, при здійсненні реформ у Великобританії тодішній прем'єр-міністр М.Тетчер, стривожена зниженням рівня кваліфікації англійських робітників, що проявилось у ході проведення роздержавлення власності, виступила ініціатором розробки національного стандарту професійної кваліфікації (NVO), введеного у 1986 році по всій країні. За кілька років було створено декілька сотень центрів професійного навчання, де одночасно навчалось біля 60 тис. менеджерів, педагогів, психологів та кваліфікованих робітників. Ця національна програма підвищення кваліфікаційної майстерності

забезпечила Великобританії можливість зберегти конкуренто-спроможність своїх робітників на національному та міжнародному ринках праці.

Аналіз ситуації в Україні свідчить, що така тенденція в нашій державі не спостерігається. Більш того, загальна чисельність новопідготовлених робітників і тих, хто охоплений навчанням у різноманітних формах підвищення кваліфікації, за три роки, наприклад, на підприємствах Мінмашпрому зменшилася відповідно на 45 та 50,2 відс. Падіння чисельності робітників, охоплених професійним навчанням, значно випереджає рівень падіння загальної чисельності працюючих на підприємствах, а це, поряд з іншими названими факторами, також вказує на те, що кваліфікаційний рівень кадрів, які залишаються, падає. Ще більше падіння чисельності тих, хто навчається (91,3 відс.), спостерігається на курсах бригадирів та їх резерву. Якщо ця тенденція збережеться і надалі, то промислові підприємства України вже через кілька років почнуть відчувати дефіцит кваліфікованих робітників, які володіють знаннями та навичками управлінської діяльності на рівні низової ланки організації виробництва.

Причини цього - у падінні престижу професійної майстерності та кваліфікації кадрового потенціалу держави, а також у дуже важкому фінансовому, організаційному та моральному стані виробничих колективів.

На сьогодні в суб'єктів підприємницької діяльності та організацій, які знаходяться у більш - менш пристойному фінансовому стані, широко поширене проведення занять по підвищенню кваліфікації персоналу з запрошенням закордонних спеціалістів даного профілю. Вони з задоволенням відкликаються на запрошення - гроші-то ідуть, та і непогані. Роль такого спілкування не слід переоцінювати - на заняттях бесіда йде не про те, як покращити нашу роботу, а як це робиться в тій державі, звідки прибув викладач. Економічна ж ситуація, правова і нормативна база, традиції та менталітет управлінців та колективів у нас зовсім інші і безпосередньо перенести їх досвід на наші економічні процеси неможливо. Разом з тим цей досвід багато в чому повчальний і нехтувати їм не слід.

Ось як визначають у розвинених країнах причини успіху чи провалу планів (так і написано "планів" - це у їх-то нерегульованій економіці, де і само слово "план", як нам розповідають, піддано анафемі) навчання.

Причини успіху:

1. Співробітник є учасником процесу навчання, а не просто пасивним спостерігачем.
2. Видимі, реальні і зрозумілі ситуації та висновки в ході навчання стимулюють цікавість та прискорюють засвоєння інформації.
3. Працівник відразу хоче побачити в навчанні користь для себе та для своєї праці.
4. Учебні плани, побудовані на досягнутому досвіді та сучасних знаннях, краще запам'ятовуються та сприймаються.
5. Люди краще розуміють те, що вони побачили, ніж те, про що вони почули.
6. Співробітників, які працюють разом та мають загальні інтереси, в групі навчати легше, ніж по одному.
7. Закріплення придбаних навиків повинно пройти як можна швидше. Все, що ми не використовуємо, ми втрачаємо.
8. Співробітники навчаються краще і в більш високому темпі при позитивній, доброзичливій атмосфері. Вони повинні вільно висловлювати свою точку зору, ділитися ідеями, досвідом, навчатися в інших без ніяковості чи страху бути покараними.

Причини провалу.

1. Учебний план використовується для вирішення проблем, які не пов'язані з відсутністю навиків.
2. Навчання не направлене на вирішення завдань, немає особливої потреби в розвитку.
3. Мета навчання неясно визначена (наприклад, нового співробітника просять "тісно попрацювати з досвідченим колегою", коли основна робота закінчена, без визначення конкретних учбових цілей).
4. Співробітник не вбачає користь в навчанні.
5. Викладач не підготовлений, у нього немає відповідного рівня знання проблеми чи основних принципів навчання.
6. Учебні матеріали чи учбовий підхід не відповідає меті навчання чи рівню підготовки контингенту співробітників.
7. Немає можливості для закріплення навиків, відсутня система послідуєчого стимулювання та винагороди.

Чи не правда, підхід дуже ясний, простий, цілеспрямований і ефективний. На жаль, у нашому суспільстві на сьогодні більш актуальною стала проблема не як навчати чи приймати на роботу, а як звільнити з неї. Це страшно. Держава втрачає кадровий потенціал.

Та все - таки деякий прийом кадрів на роботу ведеться. Ці функції традиційно виконують кадрові служби та керівники підприємств і організацій. В останні роки держава створила центри зайнятості, які ведуть облік безробітних, в деяких випадках пропонують їм робочі місця. Але це стосується тільки безробітних. А як же бути тим, хто відчуває в собі незадіяні організаторські здібності чи підвищив кваліфікацію, та не має можливості службового чи фахового зростання за місцем роботи ?

В цьому напрямку у м. Чернігові спрацював ринковий принцип: є запит - буде і пропозиція. Тут створено кадрове агентство "ВВ-Персонал", яке на конфіденційній основі підбирає працівників та керівний склад для зацікавлених в цьому суб'єктів підприємницької діяльності і організацій. Агентство має значний банк даних щодо кадрового потенціалу міста, а також деяких інших міст області. При делегуванні йому функцій по підборі кадрів є ряд переваг:

- відпадає потреба багаторазово звертатися до послуг газет та інших видів реклами, які мають значну вартість;
- фірмі не обов'язково відвідувати агентство, заявку можна передати по телефону;
- на заключному етапі роботи керівник фірми проводить бесіду з кількома претендентами, які відповідають його вимогам, і визначає переможця цього своєрідного конкурсу;
- у випадку невдалого проходження претендентом випробувального терміну агентство безкоштовно проводить повторний пошук.

Головне в цьому те, що вибирають не з випадкових кандидатур, які прочитали оголошення в газеті чи почули інформацію від знайомих, не по принципу особистої відданості та високопоставлених родичів. Кадровий підбір ведеться на науковій основі, при необхідності він включає в себе (при згоді претендента) тестування та інше.

Ринковий принцип самофінансування примушує працівників агентства активно шукати клієнтуру, нарощувати банк даних, співпрацювати з іншими регіонами. На жаль, можливості цього агентства не повністю задіяні в умовах "зимової сплячки", нашої економіки та і конкурентів в регіоні у нього немає. Але це підготовлена дійова структура, яка може ефективно спрацювати при економічному підйомі в державі та області.

В останні роки всі сили і наміри населення направлені на одне - отримання необхідних матеріальних благ, виражених в готівці. Ми ганяємося за доларом, гривнею, рублем тощо. Парадоксально те, що ганяємось і в більшості випадків не досягаємо бажаного. Моральні стимули до праці давно забуті.

Чи так це за кордоном, в тих самих розвинених країнах ? Згадується семінар, проведений французькими колегами - управлінцями. Їх запитали, що важливіше - моральні чи матеріальні стимули до праці. Зал загув - невже не ясно. Відповідь, між тим, давалась на протязі біля 40 хвилин і з неї слідувало: важливе як те, так і друге, і ми ще не визначились, що ж більш необхідне. То можливо, в них не ринкова економіка, а наше соціалістичне змагання і прапорці для переможців ? Та ні ж, ринкова більш нікуди. Тільки в абсолютній більшості країн світу разом з матеріальними в масовому порядку культивують моральні фактори стимулювання до праці та підвищення кваліфікації.

А запитайте, що важливіше, наших людей на базарах ! Відповідь не важко передбачити. Чому ж так ? Вони загнані в той глухий кут, де діє тільки вовчий закон урвати у дальнього чи ближнього. Населення живе в реаліях жорстокого життя без ідеалів та світогляду, без ясно видимого майбутнього і з сплюндрованим та осміяним минулим. Такі реалії сьогодення.

Висновки, які напрошуються з наданого матеріалу, слідуєчі.

1. Цілеспрямованої кадрової політики в державі не проводиться. Це стосується політичної та економічної еліти, науково - технічної інтелігенції, виробничих кадрів в місті і на селі, людей, які пішли в підприємницькі структури нової ринкової формації.

2. Позитивні кадрові напрацювання минулого в Радянському Союзі, продуманий комплексний підхід до підготовки кадрів, який включав у себе безкоштовну середню та вищу освіту, мережу професійно - технічних, спеціальних та вищих учбових закладів, матеріально - технічну базу, необхідний професорсько - викладацький склад, перепідготовку працюючих у народно-господарському комплексі робітників, інженерно - технічних працівників та управлінців, обмін досвідом, матеріальні і моральні стимули щодо вдосконалення майстерності, роботу з резервом та інше багато в чому втрачені.

3. Відсутність чіткої концепції розвитку держави, негаразди в її економіці, неповна і неефективна задіяність населення в праці та падіння його життєвого рівня привели до перекосів в системі вищої та професійно - технічної освіти, а також при проведенні робіт по перепідготовці кадрів і підвищенні їх кваліфікації.

4. Для ефективного проведення соціально - економічної політики розвитку держави, створення науково - технічної та виробничої бази для прийдешніх поколінь, необхідної соціальної інфраструктури, забезпечення умов щодо зайняття Україною належного місця в світовому співтоваристві необхідна цілеспрямована кадрова політика, яка включила б у себе комплексну систему підготовки, виховання, підбору, призначення, допомоги та контролю за діяльністю працівників у всіх без виключення ланках народногосподарського механізму, а саме:

4.1. Контроль виборців за діями народних обранців та впровадження реального механізму відзиву депутата будь-якого рівня у випадку, якщо він не виправдав довіри населення свого округу або не відповідає вимогам в діловому чи моральному плані.

4.2. Законодавча заборона депутатам всіх рівнів займатися комерційною діяльністю та спрощення механізму їх притягнення до кримінальної відповідальності. До речі, поряд з іншими позитивними факторами, що стосуються безпосередньо праці депутатів, це зменшить бажання стати депутатом у багатьох громадян України, а також значно пом'якшить ситуацію з лобюванням законів та підзаконних актів.

4.3. Забезпечення механізму функціонування сильної опозиції, який включав би в себе діяльність кількох партій, створених не під конкретні особистості, а під верстви населення та їх інтереси, відсутність політичної та економічної цензури, особливо на телебаченні і в регіональних виданнях, відсутність бюджетного та організованого з допомогою державних структур асигнування засобів масової інформації.

4.4. Розподіл обов'язків і відповідальності між президентськими та урядовими структурами. Контроль за їх діями з боку Верховної Ради, правових органів та засобів масової інформації.

4.5. Встановлення мінімального відтинку часу, протягом якого призначеного управлінця забороняється знімати з посади, якщо він не заплямовував себе в кримінальному чи моральному плані. Забезпечення управлінцям всіх рівнів пристойної платні та можливості підвищувати свою кваліфікацію, в тому числі і за кордоном.

4.6. Обов'язкове декларування представниками всіх гілок влади своїх доходів, а також майна, яке мають вони та їх сім'ї.

4.7. Бюджетне асигнування науки, що включало б у себе заробітну плату, розвиток матеріальної бази тощо. Встановлення персональних окладів провідним вченим країни та значних винагород за наукові відкриття і технічні вдосконалення та розробки.

4.8. В системі вищої освіти пріоритетними вважати університети асоціативного типу з безплатною в основному функцією навчання, які включають у себе мережу учбових закладів різного рівня в даному регіоні з подальшим переходом студентів на все вищий рівень навчання, а також мають достатню навчальну, технічну і так далі бази і відповідний професорсько - викладацький склад.

4.9. Зберегти державне асигнування, безплатне навчання та прискорений розвиток матеріально - технічної бази системи професійно - технічного навчання, як кадровий фундамент майбутнього безальтернативного пошкваллення економічних процесів і гарант соціального спокою в державі.

4.10. В системі перепідготовки кадрів розширити їх мережу та забезпечити реальне впровадження набутих знань у відповідній ланці господарського комплексу і підвищення заробітної плати внаслідок більш ефективного виконання обов'язків працюючими. При цьому використовувати як нові форми навчання, в тому числі і семінари з участю іноземних спеціалістів, так і традиційні, переорієнтувавши викладачів відносно нових геополітичних та економічних орієнтирів.

4.11. При прийомі на роботу використовувати потенціал центрів зайнятості, а також нових ринкових структур у сфері підбору кадрів, зокрема кадрових агентств, які забезпечують організацію конкуренції та інформаційну наповненість і оперативність на ринку праці.

4.12. На рівні держави законодавчо і в реальному житті забезпечити роботою випускників, які закінчили учбові заклади, включаючи роботу в сільській місцевості та підприємницьких структурах. В іншому разі - дискредитація всієї системи підготовки кадрів, перехід молодих спеціалістів до сфери тіньової економіки.

Надані пропозиції можна розділити на дві частини:

- ті, без яких неможливі зміни в усіх напрямках соціально-економічного розвитку держави, а значить і в кадровій політиці, хоча вони і самі є часткою останньої (п. 4.1 - 4.6);

- нереальні без виконання попередніх пунктів, а в разі позитивних зрушень зроблять економічні та соціальні зміни прискореними і незворотними (п. 4.7 - 4.12).

Кадровий потенціал і його використання - гарант ефективного господарювання в державі та заможного життя її населення, його невід'ємна і найбільш важлива складова. З цього і виходив автор, надаючи такий розширений матеріал в даній частині книги.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ

В останні роки дуже активно заговорили про соціальний захист населення. Саме про захист, а не про поліпшення його життєвого рівня, вдосконалення соціальної сфери, розвиток села і так далі. Чому ж і від кого необхідно захищати населення України? Що це за агресор, який посягнув на основні принципи життєдіяльності людського суспільства, умови життя та праці, створив труднощі для проживання більшості конкретних індивідумів.

Адже в часи командно-адміністративної економіки в тому геополітичному просторі, який називався Радянський Союз, кожна людина мала шаблонні, на досить невисокому рівні, але такі необхідні гарантії:

працювати і своєчасно отримувати платню;

безкоштовно вчитися та лікуватися;

отримувати стабільну пенсію, яка гарантує спокійну старість;

впевнено і без стресів чекати завтрашнього дня;

мати кошти для харчування і купувати на них продукти, нехай і в не дуже збалансованому асортименті;

відпочити у вихідні дні в кіно, на стадіоні, в бібліотеці.

Було ще чимало гарантій подібного напрямку. З тих часів пройшло небагато. Що ми маємо на сьогодні? Наведемо фактичні дані, необхідні для осмислення стану речей в нашому суспільстві.

Розпочнемо з того, що якщо реальну середню заробітну плату в цілому у 1990 році прийняти за 100 відсотків, то в 1996 році вона склала 35,0 відс. тобто впала практично у три рази. Але і це ще не все.

По - перше, всі середні показники по Україні сьогодні стали необ'єктивними, на них орієнтуватися не можна. Середня тоді вірогідна, коли характерна для більшості членів суспільства. У протилежному разі вона перетворюється на фікцію. Так і в даному випадку. Зарплата не контролюється державою і розбіжність між мінімальною та максимальною платою складає величину 100 і більше разів. Одна з найбільших країн Європи, держава, що має рівень освіченості найбільший у світі (у нас на кожну 1000 зайнятих у народному господарстві припадало 964 чоловіки з вищою та середньою освітою, що більше, ніж у будь-якій іншій державі), сьогодні лідирує як країна з найдешевшою робочою силою, середньомісячна заробітна плата в ній становить 26 дол.США. До речі, і мінімальна заробітна плата перестала виконувати функцію соціального захисту працюючих, оскільки її рівень (15 грн.) відірваний від життя. Для прикладу, тільки проїзний місячний талон на тролейбус коштує 12 грн.

По-друге, і цю мізерну заробітну плату вже давним-давно не виплачують своєчасно. Так, заборгованість по заробітній платі у 1995 році склала 575 млн.грн., у 1996-3739 млн.грн., в серпні 1997 р.- 4851 млн.грн. До речі, в бюджетній сфері цифри відповідно слідує: 192 млн.грн., 994 млн.грн., 1134 млн.грн. Чому автор зупинився на бюджетних коштах? Та просто тут працюють ті, кого держава найняла на державну службу, заключила з ними відповідні угоди, вимагає виконання обов'язків і ... не платить. Тому і виконання обов'язків адекватне.

Відповідно рівня заробітної плати почав скорочуватись і рівень споживання продовольчих товарів. В країні, яка має біля третини найкращих чорноземів світу, мільйони людей опинилися на межі голоду. Рівень споживання населення почав катастрофічно знижуватися з кожним роком. Лише за 1994 рік споживання м'яса в Україні знизилося на 3,6 кг на людину, молока - на 10 кг, яєць на 25 шт. Споживання

риби склало 2,9 кг на рік, тоді як ще у 1990 році середньодушкове споживання цього продукту становило 17,1 кг.

Доцільно більш детально зупинитись на характеристиці одного з регіонів, наприклад досліджуваного Чернігівського. Показники споживання товарів на Чернігівщині в основному ще нижчі, ніж в середньому по Україні. Про це на конкретних прикладах говориться в одному з розділів книги.

Та соціальна сфера - це далеко не тільки продукти харчування. Тому давайте уважно вдумамось в деякі цифри, що характеризують даний напрямок життєдіяльності (важко сказати розвитку) Чернігівської області. Розпочнемо з будівництва.

№ п/п	Рік	оди-ниця виміру	1985	1990	1995	1996	1990/1996 раз
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Кількість квартир, збудованих у будинках квартирного типу	шт.	5075	7100	2963	2036	3,5
2.	Капітальні вкладення в житлове та соціально-культурне будівництво (в порівняних цінах)	млн. грн.	160	242	65	51	4,7
3.	Введення в експлуатацію житлових будинків, в тому числі: - державними підприємствами - сільськогосподарськими підприємствами	тис. м ²	431	481	213	147	3,3
		тис. м ²	168	275	75	47	5,9
		тис. м ²	66	41	17	9	4,6
4.	Введення в експлуатацію житлових будинків: - у міських поселеннях - у сільських поселеннях	тис. м ²	263	372	170	124	3,0
		тис. м ²	168	109	43	23	4,7
5.	Нові загальноосвітні заклади, - у тому числі в сільській місцевості	учнівських місць	5336	7134	1468	2861	2,5
		учнівських місць	1344	1955	776	1379	1,4

1	2	3	4	5	6	7	8
6.	Нові дошкільні заклади, - в тому числі в сільській місцевості	місць	1245	1055	560	140	7,5
		місць	665	645	230	140	4,6
7.	Нові лікарняні заклади, - в тому числі в сільській місцевості	ліжок	440	211	221	240	0,9
		ліжок	180	50	-	-	-
8.	Нові амбулаторно-поліклінічні заклади, - в тому числі в сільській місцевості	відвід. за зміну	970	210	765	335	0,6
		відвід. за зміну	250	60	190	35	1,7
9.	Клуби і будинки культури, - в тому числі в сільській місцевості	місць	400	2750	250	-	-
		місць	400	2156	250	-	-

Практично жоден з наведених показників не має тенденції на покращення ситуації. Більш того, обсяги будівництва зменшилися не на якісь незначні відсотки, а від 150 до семисот відсотків і більше. Особливо пригнічує ситуація на селі, де в напрямках медичного та культурного обслуговування в 1996 році взагалі нічого не будувалося, а обсяги житлового будівництва падають просто катастрофічно.

Великі проблеми по фінансовому забезпеченню дошкільних виховних закладів у підприємств, особливо сільськогосподарських, та виконавчих комітетів від-повідних населених пунктів. Це призводить до закриття дитячих закладів, створює труднощі у вихованні дітей, є одним з факторів погіршення демографічної ситуації в регіоні.

№ п/п	Рік		одиниця виміру	1985	1990	1995	1996	1990/1996 раз
	Показник							
1	2		3	4	5	6	7	8
1.	Кількість дошкільних виховних закладів, в тому числі:		шт.	636	763	550	476	1,6
2.	- у міських поселеннях		шт.	250	258	236	223	1,2

3.	- у сільській місцевості		шт.	386	505	314	256	2,00
4.	Охоплення дітей закладами (у відс. до всіх дітей відповідного віку), в тому числі:		відс.	56,2	56,8	41,2	43,1	1,3
5.	- у міських поселеннях		відс.	68,9	66,1	51,9	55,8	1,2
6.	- у сільській місцевості		відс.	33,2	39,3	20,1	19,1	2,00

Населення, маючи надзвичайно низьку купівельну спроможність, використовує свої невеликі кошти на придбання тільки самого необхідного: продуктів харчування, ліків, дечого з недорогого одягу. Різко впали обсяги продажу в регіоні товарів культурно-побутового та господарського призначення, про що свідчать дані слідуєчої таблиці.

Продаж товарів культурно-побутового та господарського призначення

№ п/п	Рік		1985	1990	1995	1996	1990/1996 раз
	Показник						
1.	Годинники		218125	308275	26185	17927	17,2
2.	Радіоприймальні пристрої		29938	31504	1966	1254	25,1
3.	Телевізори		31626	43481	2777	2238	19,4
4.	Магнітофони		12831	28292	1673	1412	20,0
5.	Піаніно		281	601	13	4	150,3
6.	Фотоапарати		7764	6179	326	288	21,5
7.	Холодильники та морозильники		21014	20854	8976	5607	3,7
8.	Пральні машини		19050	23217	2801	1076	21,6
9.	Електропилососи		11000	12694	3409	1630	7,8
10.	Легкові автомобілі		6333	7675	418	169	45,4
11.	Мотоцикли та моторолери		6522	7987	65	20	399,4
12.	Швейні машини		6081	7830	73	35	223,7

При цьому нехай читача не засліплюють показний блиск “барахолок” та іномарки, які зі свистом проносяться містами і дорогами області. На базарах більше продавців, ніж покупців. Основній масі населення не до базарів. Люди, не маючи можливості в повну силу працювати на роботі, вихідні присвячують присадибним ділянкам, де сподіваються забезпечити себе хоча б якимись продуктами, необхідними для існування.

В таких умовах зникає потяг до вивчення культурних цінностей, потяг до мистецтва. На підтвердження цієї тези наведемо дані ще однієї таблиці.

№ п/п	Рік		одиниця виміру	1985	1990	1995	1996	1990/1996 раз
	Показник							
1.	Кількість спектаклів (вистав)		шт.	1851	1375	891	873	1,6
2.	Кількість відвідувань театрів за рік:		тис.	521,3	422,4	214,6	180,2	2,3
	- всього		чол.	36	30	16	13	2,3
	- на 100 жителів							
3.	Кількість концертів		шт.	1372	1153	832	698	1,7
4.	Кількість відвідувань концертів:		тис.	357,6	322,2	143,9	87,7	3,7
	- всього		чол.	25	23	11	7	3,3
	- на 100 жителів							
5.	Туристські готелі, бази		шт.	4	3	1	-	-
	Кількість місць		місць	976	734	211	-	-

Приклади погіршення рівня життя населення регіону, стану його соціальної інфраструктури можна продовжувати і продовжувати. Це підриває віру людей в успіх продекларованих реформ, довіру до всіх рівнів і гілок влади, не сприяє стабілізації

соціально-економічної ситуації. Подібне положення і в інших областях України. Думається, наведених показників цілком достатньо, щоб усвідомити, куди ми прийшли і від кого нас треба захищати. Та більшість населення і самостійно дійшла до такого висновку, заглядаючи в пустий холодильник (якщо він є) чи в не менш пустий гаманець. Захисту потребують не тільки пенсіонери та інваліди чи багатодітні. За межею виживання опинилися вчителі, лікарі, інші представники інтелігенції, а також всі працюючі у сфері сільськогосподарського та промислового виробництва.

Тому необхідні термінові заходи по врятуванню обездолених, полегшенню їх життя не в далекому майбутньому, а буквально на сьогодні. Що робиться в даному напрямку і що потрібно зробити? На цих питаннях і хотілось би зупинитись в подальшому матеріалі розділу.

Звичайно, фактором, що відразу вирішив би більшість проблем, є побудова та стабільне функціонування ефективно діючої економіки. Але зрушень в цьому питанні поки що не проглядається. Тому розглянемо, що впроваджується на сьогодні і що потрібно в подальшому виконати, виходячи з реалій економічного та соціального стану держави.

Гарантії щодо соціального розвитку держави, рівня життя її населення детально і різнобічно відображені в Конституції України. Механізм їх реалізації - в численних законах, прийнятих Верховною Радою та затверджених Президентом, таких як "Закон про бюджет", "Закон про охорону праці", "Закон про оплату праці", "Про пріоритетний розвиток села", "Про статус ветеранів війни", "Про сприяння соціальному розвитку молоді", "Про зайнятість населення", "Про пенсійне забезпечення", "Про фізичну культуру та спорт", "Про культуру", "Про туризм", "Про освіту" та інших.

Необхідне тільки їх організаційне впровадження і фінансове забезпечення, а також стабільні прояви законопослушності у населення. Та якраз в цих питаннях у нас далеко не все гаразд. Розглянемо ситуацію по даних трьох складових.

* Організаційне впровадження. В державі значна кількість законів щодо соціального захисту і соціально-економічного розвитку носить декларативний характер. Їх прийняли, щоб показати роботу відповідних державних служб та Верховної Ради, "відрапортувати" світовій спільноті щодо впевненого поступу молоді держави в цьому напрямку. Ніякого механізму відпрацювання законодавчих актів на всіх рівнях і у всіх сферах не існує, контроль за їх дією з застосуванням відповідних санкцій та коригуючих важелів відсутній.

* Фінансове забезпечення. Воно знаходиться на вкрай низькому рівні. З однієї сторони цьому сприяє висока ступінь популізму, бажання сподобатись всьому населенню, а особливо своїм виборцям, членів вищого законодавчого органу. Тому часто в законах зафіксовані підвищені вимоги нормативів по соціальному захисту та соціальній сфері взагалі. Вони відповідають світовим стандартам, але дуже далекі від реалій сьогодення в Україні. Це вже інша сторона - наповненість бюджету, як основної складової забезпечення соціального захисту, мізерна. Сам бюджет приймається недопустимо пізно і відразу ж не виконується у доходній частині. Від цього страждає частина витратна. Ситуація ускладнюється неперед-бачуваністю реального ступеню забезпечення пільг від вимушеного перерозподілу бюджету на протязі року внаслідок вищезазначеного його невиконання.

* Законопослушність населення. Різке, несподіване та немотивоване падіння рівня життя людей, їх зневіра до обіцянок і декларацій владних структур призвели до повної втрати населенням поваги до законодавчих та інших нормативних актів. В людей визріло розуміння того, що їм ніхто не допоможе і їх ніхто не захистить. Треба надіятись тільки на себе і виживати хто як може. На сьогодні така позиція знайшла свій прояв у масовій несплаті податків та комунальних платежів, задіянні у сфері тіньової економіки, тихому (в більшості випадків) саботажі рішень, що приймаються на всіх рівнях влади.

В таких важких умовах, спровокованих державою, і вирішуються питання соціального захисту її населення.

Людей на сьогодні найбільш лякає можливість втратити роботу. Хай тимчасово не платять, хай фактично немає чого робити на своєму робочому місці, але ж нас десятиріччями вчили, що в пошані тільки людина праці. Це дійсно повинно бути так. До того ж людей турбує питання отримання пенсії при досягненні певного віку. Ситуація з пенсією взагалі ганебна. Практично всім людям праці, за виключенням силових та державних структур, визначена одна і та ж сума - 49 грн. Не враховується ні стаж, ні рівень кваліфікації, ні суспільна необхідність та значимість виконаної на протязі життя

роботи. Держава, взявши за гасло капіталістичні ринкові відносини, взагалі не контролюючи і не стимулюючи рівня заробітної плати та доходів, тих, кому дійсно потрібний соціальний захист, “підстригла під одну гребінку”: однаково рівно і однаково бідно. Це свідчить тільки про одне - повну безпорадність у питаннях соціального забезпечення. До речі, видача пенсій іде теж дуже нерегулярно, зате в ресурсах одного з провідних банків держави більше 60 відс. складають кошти пенсійного фонду. Якщо таке роблять серйозні державні і комерційні структури, то що ж ми хочемо в частині законопослушності від простого середньоукраїнського індивідуума!

Та знову повернемося до працевлаштування і зайнятості населення. Спершу наведемо деякі статистичні дані щодо ситуації в інших державах в цьому питанні. Навіть в найбагатших промислово розвинених країнах щонайменше 34 мільйони чоловік не мають роботи. В країнах, що входять до Європейського союзу, середній рівень безробіття значно зріс і становить біля 11,3 відс. Триває зростання рівня безробіття у Франції, Німеччині, Італії, Швеції і Австрії. Незважаючи на деяке зниження рівня безробіття, цей показник залишається високий в Іспанії (22 відс.), Бельгії (14,5 відс.) та Італії (12 відс.).

Зростає і така форма зайнятості, як неповний робочий час (часткова зайнятість). Її питома вага в загальній структурі зайнятості в більшості промислово розвинених країн становить понад 15-17 відс, а в таких, як Голландія - 33,4 відс., Швейцарія - 28,1 відс., Норвегія - 21,1 відс., Швеція, Данія, Великобританія - понад 23 відс.

Серед нетрадиційних форм існує ще один вид зайнятості - тимчасова зайнятість. Її частка в загальній зайнятості за останнє десятиріччя практично не змінилася і становить від 4,7 до 10,8 відс. окрім Іспанії, де цей показник зріс за десять років з 15,6 до 32,0 відс.

Порівняно з цими цифрами офіційний рівень безробіття в Україні значно нижчий. А рівень життя як працюючих, так і безробітних, між тим гірший на порядок чи більше. Про що це говорить?

1. В них ефективно діюча здорова економіка. Якщо вже людина працює, то це праця, яка приносить прибуток фірмі, державі, самій людині. Якщо людина працює не повний робочий день, а скажімо 3 години, то це години високонасиченої потрібної всім праці. Така робота забезпечує як достойну платню на виробництві, так і відповідний соціальний захист тим, хто втратив можливість працювати.

2. В нашому некерованому і паралізованому економічному житті рівень зростання безробітних абсолютно не відповідає рівню падіння обсягів виробленої продукції. Продуктивність праці стала ще більш низькою, мотивація до праці теж. Приховане безробіття є однією з складових паралічу економічних процесів. Тому, наприклад, у грудні 1996 року середній розмір допомоги по безробіттю був 40,6 грн., що становило четверту частину від рівня середньої заробітної плати одного працівника, зайнятого у виробництві.

В країні немає економічної стратегії, нема напрямку розвитку. Центри зайнятості, які відповідають за перепідготовку непрацюючого населення, не знають і не можуть знати, які професії необхідні. В державі як працівник непотрібен майже ніхто. Все завмерло практично на абсолютному нулі по Кельвіну: працюючі не звільняються, інші спеціальності чи молодь непотрібні. Центри зайнятості “штампують” економістів і бухгалтерів. Їх кількість вже через декілька років буде більшою за всі інші професії. А де їм працювати і чи потрібне таке нарощування недосвідченого контингенту економічного напрямку? Звичайно ж, ні.

Я хочу, щоб мене зрозуміли правильно. Безробіття - то велике горе і велика проблема. З ним треба боротися. Та тільки не воно є причиною неефективної економіки. Це її наслідок, що в свою чергу поряд з іншими факторами не дає відродитися виробництву, запрацювати людям, наповнити свій сімейний бюджет, а також і бюджет держави для того самого соціального захисту непрацюючих та немічних, про який на словах так піклуються у верхніх ешелонах влади.

Між тим відповідно закону про Державний бюджет України на 1997 рік збір до Державного фонду сприяння зайнятості населення складав 406.600 тис.грн. На думку автора, єдине використання цього фонду - це виплата допомоги непрацюючим. Ніякого сприяння там немає, та служби зайнятості в цьому важко і звинуватити. Між тим ці служби - дуже багаточисельний апарат, що потребує на утримання значних надходжень з державного бюджету.

Зупинимось на деяких інших статтях бюджету.

Затрати на утримання регіональних пунктів тимчасового розміщення біженців складають 600 тис. грн., кошти на утримання будинків-інтернатів та інших установ соціального забезпечення - 46.120 тис.грн., погашення відсотків за користування довгостроковими пільговими кредитами на будівництво житла для молодих сімей та інших соціально незахищених категорій громадян - 20.000 тис. грн., житлово-комунальне господарство (на воду і міський електротранспорт, водовідведення, тепlopостачання, житлове господарство) - 8.340 тис. грн., національна програма імунопрофілактики та заходи по профілактиці і лікуванню туберкульозу - 5.000 тис.грн., ветеранам війни та воєнних конфліктів в іноземних державах передбачається видати 2.000 тис. грн. і так далі.

Зазначимо прямо: ці суми дуже далекі від реальних потреб у згаданих напрямках, тим більше, що надходження вже традиційно будуть значно менші від запланованих.

На фоні цих цифр ріже очі слідуюча стаття: виплата заборгованості з позовів шахтарям - 93.000 тис. грн. Зверніть увагу, в бюджеті виділена тільки ця професія і сума бюджетних асигнувань на неї в кілька разів більша, ніж ті, які були названі автором і де люди потребують справжнього соціального захисту, як німці. В чому ж тут справа? Звичайно, не можна не цінувати важку і в ряді випадків небезпечну працю людей цієї спеціальності, не співчувати їм та їх сім'ям, що не отримують заробітної плати по кілька місяців тощо. А як же тоді люди села? А вчителі, лікарі, працівники підприємств металургії, військовопромислового комплексу? Перелік можна продовжувати і продовжувати.

Причиною є те, що страйковий рух гірників по своєму розмаху домінує порівняно із страйками всіх інших регіонів України. Відповідно даних Донецького статистичного управління тільки за січень-жовтень 1996 року це питання в області характеризувалось такими показниками: загальна кількість страйків - 346. В них прийняло участь 278 підприємств, установ та організацій. Загальна кількість учасників - 74,2 тис. чол. Втрати часу на виробництві склали 758,9 тисяч робочих днів, обсяги недовиробленої продукції - 64308 тис. грн.

Звичайно, тугий вузол економічних проблем регіону безпосередньо стосується і рівня життя шахтарів. Причому ситуація не обмежується затримкою заробітної плати. Це і проблеми соціального захисту шахтарів, звільнених з неперспективних шахт. Якщо ж врахувати, що майже кожна шахта в свій час створила своє містечко, то її закриття означає зупинку життя в даному населеному пункті - завмирає вся соціально-еко- номічна сфера шахтарського селища. Бюджет фінансувати соціальну сферу міст не в змозі через відсутність коштів, які повинні поступати від тих же шахт. Тому не тільки шахтарі, а всі "бюджетники" міст місяцями не отримують зарплати. Хронічна заборгованість по зарплаті весь час підтримує готовність гірників до страйку. Це можна зрозуміти. То чому ж тоді не страйкують інші? Адже всі працюючі знаходяться приблизно в однаковому становищі.

Практика "вибивання" боргів через страйки економічно надзвичайно шкідлива. З однієї сторони, вона примушує уряд йти на надмірне дотування галузі, не сприяє її реструктуризації та комплексному вирішенню проблем. Більш того, страйки навіть привчили владні структури пасивно чекати чергових мітингів, нічого не змінювати в ситуації з Донецьким регіоном, знаючи, як можна "заспокоїти" гірників.

З іншої сторони - галузь весь час лихоманить від постійних зупинок шахт, що призводить до зниження видобутку вугілля. Між тим шахтарі та їх лідери теж звикли, що достатньо "пошуміти", як їх мінімальні вимоги будуть задоволені.

Страйки шахтарів - своєрідний груповий чи регіональний егоїзм, який дуже характерний для ситуації сьогодення в Україні. Адже їм надається заробітна плата, виплачуються компенсації по регресивних позовах тощо з того ж державного бюджету, тобто за рахунок інших, ще бідніших верств населення та регіонів.

Автор детально зупинився на ситуації із страйками шахтарів, щоб на цьому прикладі показати відсутність науково обгрунтованої програми соціального захисту населення. Пробачте, дають тим, хто кричить, а не тим, хто цього найбільше потребує.

Говорячи про соціальний захист населення, значну увагу необхідно звернути на ситуацію з молодими сім'ями. Рівень доходів не дозволяє їм створити нормальні умови для життя та виховання дітей. Особливо ж непереборною постає житлова проблема як у місті, так і в селі. Будівництво свого житла фактично нереальне, розраховувати на державне чи відомче теж не приходиться.

У зв'язку з цим викликає зацікавленість експеримент, що проводиться у Белгородській області Російської Федерації. Там створено Фонд підтримки індивідуального

житлового будівництва. Як державна структура він отримав з бюджету стартовий капітал у розмірі 500 млн. рос. рублів. Крім цього, у Фонд поступає 3 відс. від суми реалізації вино-горілчаних виробів, частина коштів від продажу бензину. Бажаючі звертаються у Фонд та при виконанні відповідних вимог, які в основному стосуються гарантій повернення, отримують кредит, необхідний для будівництва. Гроші видаються в чотири етапи по мірі будівництва житла, що займає, як правило, півтора-два роки. Термін користування кредитом - до 15 років (по бажанню), процентна ставка - 2 відс. в твердій валюті. При кожному філіалі Фонду діють центри по вивченню попиту, доставці і реалізації матеріалів. Тісне співробітництво Фонду з підприємствами будівельної індустрії дозволяє продавати матеріали на 20 відс. дешевше їх ринкової вартості. Це реально, враховуючи низьку купівельну спроможність, особливо молодих сімей, та низький попит на сьогоднішньому етапі на будівельні матеріали в країнах СНД взагалі. При бажанні жителі села можуть розраховуватись за кредит та відсотки по ньому безпосередньо сільсько-господарською продукцією, що позбавляє їх від проблеми її ефективної реалізації.

Отриману продукцію Фонд переробляє на своїх підприємствах і поставляє в свою торговельну мережу. Прибуток йде на розвиток Фонду та розширення його кредитних можливостей для подальшого фінансування будівництва індивідуального житла. Вигідно всім: сім'ям, які знайшли вихід з ситуації сьогodenня, працівникам Фонду і його підприємств, самій державі.

Експеримент, безперечно, заслуговує на увагу. Та в умовах України в такому вигляді його впровадження неможливе через відмінності у законодавчій базі. Так, у нас Фонди не мають права видавати кредити. Якщо ж у Фонд ввести банк, то це буде вже комерційна структура, якій не мають права сприяти державні служби. Вихід необхідно знайти, наприклад, через систему Національного банку України тощо. Без житла, нехай і в деякій перспективі, немає сім'ї, немає продовження роду, немає розвитку країни.

Ще раз повернемось до розвитку соціальної інфраструктури держави, а саме: народної освіти, охорони здоров'я та культури, які відіграють особливу роль в житті суспільства. Між тим вони фактично не вписуються в ринковий сектор економіки. Особливо це стосується сьогodenня України з її рівнем доходів населення, який ставить під сумнів сприйняття як реальності отримання платних послуг в даних напрямках. Достатньої державної підтримки ці галузі теж не мають. На сучасному етапі вони перебувають у кризовому стані, фактично агонізують. Крім того, непрестижною стала наукова діяльність. Суспільству загрожує сумна перспектива тотальної деградації.

Про критичний стан галузей невиробничої сфери свідчать показники розвитку матеріальної бази соціальної інфраструктури, які складають від 40 до 50 відс. нормативного рівня.

Внаслідок залишкового принципу забезпечення соціальної інфраструктури та по причині недостатньо ефективно діючої економіки в Українській державі виникає загроза спотворення структури суспільства в порівнянні з розвиненими країнами світу. В даних країнах більше половини працюючих зайнято в галузях невиробничої сфери, покликаної до діяльності по наданню послуг населенню. В Україні ця цифра складає біля 30 відс.

Завдання полягає в тому, щоб при переході до регульованої ринкової моделі економіки дотримуватися слідуєчих основних принципів розвитку соціальної сфери:

державне забезпечення її розвитку на рівні, що дозволяє населенню одержувати послуги в обсягах, які гарантують нормальні умови життєдіяльності;

максимальна мобілізація недержавних коштів на утримання і розвиток установ соціально-культурного призначення.

При цьому комерціалізацію певної частини діяльності установ потрібно здійснювати лише при умові досягнення необхідного рівня життя населення і тільки в тому випадку, якщо їх переведення в ринковий сектор не завдасть втрат суспільству.

Окремо виділимо ситуацію з пенсіонерами. Вони за розміром становлять значну групу населення України - на кожні 100 працюючих на нинішньому етапі припадає 59 пенсіонерів. Їх чисельність зросла з 10,7 млн. чол. у 1980 році до 14,5 млн. чол. у 1990 році, тобто в 1,4 рази, а частка в загальній чисельності населення - з 21,4 до 28,0 відс. Основну частку цього контингенту складають пенсіонери за віком. Їх число досягло в 1995 році 10,7 млн. чол., а питома вага в загальній чисельності пенсіонерів - 73,8 відс. 3,8 млн. чол. становлять пенсіонери-інваліди, особи, що втратили годувальника, та соціальні пенсіонери. Значне число пенсіонерів за віком в Україні обумовлено високими темпами демографічного старіння населення. Положення буде ускладнюватися й надалі. На початок

1995 року 72 відс. пенсіонерів за віком опинилися за межею бідності, тоді як ще у 1994 році число пенсіонерів, що отримували пенсію нижче визначеної межі малозабезпеченості, було втричі менше. Ситуація продовжує погіршуватись. Слово “пенсіонер” стало нині синонімом слова “жебрак”.

Підсумовуючи сказане, доцільно зробити слідуючі висновки та пропозиції:

1. Реальний соціальний захист населення можливий тільки при умові ефективно діючої та соціально орієнтованої економічної моделі, яка включила б у себе всі галузі, регіони і верстви населення.

2. Спроби всіх гілок влади показати себе борцями за покращення життя людей та їх соціальний захист повинні здебільшого оцінюватися з позицій пропагандистського, популістського та рекламного характеру.

3. В умовах, що склалися, необхідно зосередити кошти й зусилля на таких напрямках і питаннях:

3.1. припинення падіння рівня життя населення та його розшарування, створення умов для продуктивної праці, зростання заробітної плати і реальної купівельної спроможності людей;

3.2. розробка ефективного механізму зайнятості, що забезпечив би перепрофілювання та відхід від системи прихованого безробіття;

3.3. диференційований підхід до розмірів пенсій відповідно до трудового стажу, якості праці та розмірів заробітної плати працюючих;

3.4. створення в подальшому ефективно діючої системи соціального страхування;

3.5. забезпечення життєздатності найбільш вразливих груп населення;

3.6. призупинення руйнування та розвиток освіти, науки, культури, системи медичного обслуговування, вирішення хоча б на мінімальному рівні житлової проблеми.

Це і будуть перші реальні, а не лише продекларовані кроки держави щодо соціальної політики відносно населення України.

ІНФЛЯЦІЯ

Терміну “інфляція” за тих старих застійних часів не знав практично ніхто. Тільки найбільш обізнані та ерудовані могли згадати, що десь та колись таке робилось у часи великої депресії тридцятих років нашого сторіччя в країнах капіталістичного світу. Слово ввірвалось в наш лексикон в перші роки так званої перебудови, відразу ж обросло словами-колегами “емісія”, “девальвація”, “гіперінфляція”, “стагфляція” та іншими і породило в серцях громадян буквально всіх країн Співдружності Незалежних Держав безкінечні хлопоти, тривоги та розчарування. Радянські карбованці відразу стали “дерев`яними”, в доповнення їм випустили так звані талони (хто не пам`ятає цих папірців, які відрізувались ножицями і без яких неможливо було нічого купити), потім з`явилися купоно-карбованці українські. Запанікували управлінці та економісти, почала давати збої економіка держави, гострі стріли суспільної думки впилися в банківську систему. Ситуацію не можна вважати повністю контрольованою чи навіть передбачуваною і на сьогодні. Тому, говорячи про економіку держави та її регіонів, проблему інфляції замовчати чи обминути просто неможливо.

Інфляція є процесом підвищення загального рівня цін та зниження купівельної спроможності грошей. Історичною передумовою перетворення інфляції з тимчасового явища в хронічне і характерне для економічного розвитку всіх країн стала фактична заміна золотого стандарту. Відлучення цього цінного металу від грошового обігу, відміна вільного обміну банкнот на золото згідно зафіксованого паритету і одночасний бурхливий розвиток кредитно-банківської системи зняли бар`єри, якими обмежувалась емісія паперових грошей, і підірвали чисто ринковий механізм автоматичного регулювання їх кількості.

Про важливість впливу інфляції на економічні процеси свідчить той факт, що вченими-економістами їй приділялась значна увага. Причому існують різні точки зору щодо цього явища.

Так, видатний англійський економіст Дж.М.Кейнс аналізував інфляційні процеси як невід`ємну складову елементів макроекономічної теорії.

Монетаризм, змінивши кейнсіанські теорії, зробив проблеми інфляції найважливішою складовою макроекономіки. Основний теоретик монетаризму М.Фрідман

розумів під інфляцією стійке і безперечне зростання цін, викликане надмірною масою грошей по відношенню до випуску продукції. Теорія передбачає жорстке регулювання у сфері грошового обігу. До речі, її взяли на озброєння всі відомі українські вчені-монетаристи.

З середини 60-х років у світовій економічній науці формується новий напрямок у дослідженні інфляції. Згідно з даною теорією інфляція, особливо в умовах перехідної економіки, визначається багатьма процесами, що відбуваються у сфері грошового обігу та безпосередньо в суспільному виробництві.

На думку автора, чинниками інфляції можуть бути спад суспільного виробництва, порушення пропорцій у випуску засобів виробництва і товарів народного споживання, дефіцит державного бюджету, державна заборгованість, недостатня товарна маса, мілітаризація держави, розширення державного апарату і бюджетної сфери в цілому та інше.

Ця теорія найбільш реально відображає суть процесів, які характеризують інфляцію, особливо в посткомуністичних країнах Європи. На жаль, як вже було сказано, в нашій країні офіційно домінує теорія Фрідмана.

Інфляційне зростання цін супроводжується збільшенням грошової маси. Спочатку воно відбувається в активному обігу за рахунок зменшення заощаджень у населення, а потім зростає загальна маса грошей. Надлишок грошової маси знецінює грошову одиницю, що є найхарактернішою ознакою інфляції в її класичному вигляді.

Якщо ціни зростають порівняно повільно, до 10 відс. за рік, інфляцію називають повзучою.

При швидкому рості цін, що вимірюється двозначними цифрами за рік та відбувається нерівномірно в різні проміжки часу, інфляцію кваліфікують як галопуючу.

Якщо обезцінення грошової одиниці стає неконтрольованим, а темпи зростання цін досягають 1000 відс. за рік і більше, ми маємо явище гіперінфляції.

Всі ці види інфляції, а також стагфляцію, про яку мова піде пізніше, наша молода держава, на жаль, уже встигла пізнати на собі.

Та спершу зупинимось на світовому досвіді в цьому питанні. Прикладом країн, де відбувались процеси гіперінфляції, є Німеччина 1920-1923 р.р., Австрія 1921-1922 р.р., СРСР 1921-1924 р.р., Греція 1943-1944 р.р., латиноамериканські країни 1970-1980 р.р. Інфляція в Угорщині після другої світової війни була найсильнішою з усіх, які відомі на сьогодні. В червні 1946 року були випущені банкноти на суму в егімільярд бйльйонів (один мільярд мільярдів). У червні 1946 року золотий пенге 1931 року випуску коштував 130 трильйонів паперових угорських пенге.

Все це були інфляційні процеси, що супроводжували соціальні потрясіння та світові війни. Як же виходили держави з ситуації? Для нас повчальний досвід післявоєнних Німеччини та Японії, особливо якщо врахувати, що ці держави здійснили перехід від тоталітарної та надто мілітаризованої економіки до ринкових, багато в чому регульованих відносин.

Японія обрала свій шлях стабілізації та зміцнення грошової одиниці ени. Грошова реформа 1946 року не мала успіху і змусила зосередити зусилля не на заміні грошових одиниць, а на пошуку джерел могутності ени у виробництві. У другій половині шестидесятих років відбувся перелом. Посилення економічного потенціалу Японії шляхом модернізації виробництва та підвищення конкурентоспроможності її товарів зумовило високі темпи зростання експорту. Платіжний баланс став зводитися з великим активним сальдо. В 1971 та 1973 роках після введення "планового" курсу ени було проведено дві її ревальвації. Японська ена здобула стабільне визнання на світовому ринку. При цьому необхідно підкреслити, що введення плаваючого курсу ени та її стабільність були досягнені тільки після абсолютної стабілізації виробничих процесів і досягнення значного активного сальдо в торговельних відносинах з іншими країнами, а не навпаки, як це робиться у нас. До 1991 року курс ени регулювався державою, був єдиний і штучно завищений відносно долара. Японія практично не використовувала монетарних методів стабілізації економіки.

Досвід Німеччини носить дещо інший характер. Архітектор реформ в цій країні Л.Ерхард добре розумів, що грошова реформа сама по собі не забезпечує оздоровлення економіки, а створює передумови для її успішного розвитку. Тому разом з грошовою реформою у 1948 році розпочалась господарська реформа, яка полягала в максимально можливій лібералізації економічного життя країни, усуненні жорсткої регламентації

господарських процесів. При цьому розрахунок був і на знаменитий педантизм та дисциплінованість німецької нації. Позитивні результати, досягнуті Німеччиною, показують, що грошова реформа ефективна лише тоді, коли вона доповнюється господарською реформою. Без повноцінних і стабільних грошей розвиток економіки неможливий, але, з іншого боку, сталість і повноцінність грошової одиниці забезпечується лише тоді, коли ефективно і стабільно працює економічний механізм. Досвід цих держав переконує ще в одному. Відмінності в розвитку та менталітеті націй і держав роблять абсолютно неможливим однаковий стандартизований підхід, який забезпечив би подолання проблеми інфляції. Ясно одне: чистий монетаризм гарний лише як теорія і до успіху на практиці привести не може. Тільки в поєднанні із стабілізацією всіх економічних процесів можна знайти вихід з глухого інфляційного кута сьогодення.

Яка ж ситуація з інфляцією в нашій державі? Для прикладу наведемо дані таблиці, в якій показані макроекономічні характеристики розвинених країн в період світової економічної кризи 1929-33 років та України в першій половині 1993 року, коли наша держава опинилась в стадії гіперінфляції.

Порівняльна оцінка макроекономічних показників. (відс.)

№ п/п	Макроекономічні показники	Розвинені країни 1929-1933 р.р.	Україна, перша половина 1993 р.
1	2	3	4
1.	Обсяги промислового виробництва, відс.	- 46,0	- 36,0
2.	Зовнішньоторговельний обіг, відс.	- 67,0	- 35,0
3.	Реальні доходи населення, відс.	- 58,0	-100,0

Наведені дані свідчать про особливу гостроту кризи соціально-економічних процесів в державі, коли основні показники її розвитку погіршились за півроку приблизно на стільки ж, на скільки вони знизились в інших країн в період великої депресії за п'ять повних років. Іншими словами, ми падали в економічну яму в десять раз швидше. А між тим період великої депресії 1929-1933 років - це найбільше потрясіння країн капіталізму за весь час існування системи.

Темпи інфляції в Україні в період 1991-1993 років були найвищими серед країн Співдружності Незалежних Держав. Пояснити це можна структурною розбалансованістю економіки відносно виробничого та споживчого ринку, негараздами економіки перехідного періоду, падінням виробництва у зв'язку з розривом господарських зв'язків, надмірною лібералізацією цін в умовах монополізму виробників, неконтрольованим експортом та від'ємним сальдо зовнішньої торгівлі, невваженою первинною емісією, процесами доларизації економіки та інше. Між тим все пояснювалось тільки залежністю від зовнішнього енергопостачання. Звичайно, цей фактор теж мав місце як один з головних чинників гіперінфляції.

Темпи інфляції показані в таблиці, що характеризує зростання споживчих цін в Україні у 1991-1995 роках.

Індекс споживчих цін в Україні у 1991-1995 р.р. (у відс. до попереднього місяця)

Місяці	Роки				
	1991	1992	1993	1994	1995
1	2	3	4	5	6
Січень	100,0	385,2	173,2	119,2	121,2
Лютий	100,0	115,3	128,8	112,7	118,1

1	2	3	4	5	6
Березень	108,0	112,1	122,1	105,7	111,4
Квітень	166,4	107,6	123,6	106,0	105,7
Травень	101,2	114,4	127,6	105,2	104,6
Червень	100,8	126,5	171,7	103,9	104,8
Липень	100,5	122,1	137,6	102,1	105,2
Серпень	100,5	108,3	121,7	102,6	104,6
Вересень	102,5	110,6	180,3	107,3	114,2
Жовтень	106,3	112,4	166,1	122,6	109,1
Листопад	107,4	122,0	145,3	172,3	106,2
Грудень	110,7	135,1	190,8	128,4	104,6

Якщо виділити два головні чинники, то особливо швидкому зростанню інфляції від прихованої до гіперінфляції протягом 1991-1993 років сприяли незадовільна структура виробництва та падіння його обсягів, а також швидке збільшення дефіциту державного бюджету, пов'язане із зменшенням надходження доходів та зростанням його витратної частини. Внаслідок інфляції реальна сума доходів весь час зменшувалась і держава для компенсації втрат друкувала все нові і нові гроші.

Темпи інфляції становили у 1991 році 240,7 відс., 1992 - 2100,5 відс., 1993 - 1025,5 відс., 1994 - 501,6 відс., 1995 - 281,7 відс.

В результаті були фактично зруйновані і фінансова система, і виробнича сфера. Україна ввійшла і ніяк не може вийти з стадії стагфляції, про що практично не говорилось в засобах масової інформації та з високих владних трибун. Стагфляція - це ситуація, коли нестабільність фінансової системи супроводжується різким падінням виробництва. В такій ситуації відомі методи стабілізації взаємовиключають один одного, створюють замкнуте коло. Боротьба з інфляцією здійснюється з допомогою заходів, які негативно відбиваються на економічних процесах у сфері виробництва та сприяють падінню його обсягів і збільшенню безробіття. В той же час спроби стимулювати виробництво з допомогою інвестицій призводять до зростання темпів інфляції. Самі по собі способи регулювання в тому чи в іншому випадку одні і ті ж, а діяти вони повинні в протилежних напрямках. Наприклад, необхідно одночасно підвищувати та знижувати податки, облікову ставку кредиту, обов'язкові мінімальні резерви, продаж і купівлю державних цінних паперів та інше. Тому вийти із стану стагфляції, використовуючи тільки ринкові методи регулювання, дуже складно. В умовах України, яка не має відпрацьованого та ефективного економічного механізму, багатьох факторів ринкової економіки взагалі, відповідних менталітету населення і законодавчої бази, на думку автора, це взагалі неможливо.

Між тим інфляція в державі уже зробила багато лихого та важко виправлюваного:

- * населення отримало втрату своїх заощаджень, бідність та психологічні стреси;
- * капітал пішов із сфери виробництва в сферу торгової діяльності;
- * товарний обмін, бартеризація торгівлі багато в чому замінили грошово-фінансову систему держави.

Особливо згубно інфляція вплинула на агропромисловий сектор економіки, який харак-теризується сезонним виробництвом. В повній мірі це стосується і сільськогосподарського напрямку дослід-жуваної Чернігівської області.

Виграло чи програло населення, отримуючи гроші в періоди інфляції? Ситуація тут слідуюча.

Кожен раз, коли Національний банк України купував борг у Міністерства фінансів, він покривав його нічим не забезпеченими кредитними емісіями. Прибуток, який отримувала держава шляхом інфляційного фінансування, був названий "інфляційним податком".

Оскільки населення, банки та підприємства отримують гроші від держави по номінальній вартості, а на протязі деякого часу гроші обезцінюються, держава має пряму фінансову вигоду, розмір якої визначається розміром активів, що зберігаються, помноженим на рівень їх обезцінювання. Відповідно, інфляційний прибуток держави дорівнює добутку рівня інфляції та реальних залишків грошей.

Збільшення швидкості обігу грошей пов'язане з бажанням населення уникнути інфляційного податку шляхом якнайшвидшого отоварення чи доларизації національної валюти. Таким чином інфляція ще збільшується, а повністю уникнути фінансових втрат населенню все одно не вдається. Маховик інфляції розкручується все сильніше.

Введення в державі монетарних методів регулювання економіки практично повністю зупинило виробництво, та разом з тим різко зменшило і темпи інфляції. Це був яскравий і жорсткий приклад перекосу управлінських важелів в одну сторону при регулюванні економічних процесів.

Між тим гіперінфляція перейшла в стадію повзучої інфляції, а ще більше стала носити прихований характер. Про це буде йти мова в подальшому матеріалі розділу.

Введення національної валюти гривня, на яку дуже давно не могли зважитись, по задуму керівників держави повинно було повністю покінчити з інфляцією. Реформа була проголошена неконфіскаційною і на перший погляд відповідала цьому терміну. Однак є два основні фактори, які свідчать про її конфіскаційність у відношенні до основних верств малозабезпеченого населення.

1. Деномінація заощаджень населення на загальних підставах у співвідношенні 1:100000 без попередньої індексації на рівень інфляції юридично підтвердила їх ліквідацію - переважна більшість цих вкладів виявилася меншою від однієї гривні. Українська держава не заперечує своїх зобов'язань перед власниками втрачених заощаджень, про що свідчить прийняття Верховною Радою закону щодо компенсації вкладів населення в Ощадному банку станом на 1 січня 1992 року. Але реальну виплату компенсації було відкладено на майбутнє, оскільки це неминуче призвело б до нового витка інфляції і підриву стабільності гривні.

2. Зростання державного боргу по виплатах заробітної плати працівникам бюджетної сфери, пенсіонерам та іншим теж сприяло повному зникненню заощаджень і зростанню попиту на нову валюту. Цей жорстокий захід був проведений на протязі 1995 та 1996 років і в значній мірі сприяв стабілізації нової грошової одиниці.

З цього можна зробити висновок, що реформа була проведена за рахунок тих верств населення, які мали заощадження на період початку інфляції, а також у фінансовому відношенні залежали від держави. Все це легальний сектор економіки, де доходи населення найменші та контрольовані податковою службою.

Тіньовий сектор економіки тягаря реформи не розділив. Більш того, за рахунок торговельних операцій при лібералізації торгівлі, зокрема зовнішньоекономічної діяльності, а також завдяки механізмам доларизації, бартеризації тощо багатьом суб'єктам підприємницької діяльності вдалося нагромадити значний капітал, в основному "тіньового" характеру. Пройшов черговий етап перерозподілу фінансів, характерний для дикого капіталізму.

Умови інфляції дозволяли творити повне беззаконня на законних підставах. Це стосується, наприклад, споживчих кредитів під низьку процентну ставку. Під такий кредит споруджувався триповерховий будинок, а через рік банку поверталася сума, яка дорівнювала вартості кількох цеглин. Крім того не індексувались ціни на необхідні предмети. Звичайно, все робилось на взаємовигідних умовах. Пусті, в більшості нікому не потрібні кам'яні будинки на околицях міст - німі свідки цього "пиру під час чуми".

Йшло масове розмежування населення на жебраків та багатіїв, яке зовсім не залежало від суспільної вартості праці кожного. Схожість процесів інфляції в усіх країнах СНД та Східної Європи дозволяє з достатньою мірою вірогідності говорити про її спланований характер.

Звичайно, інфляція вимусила "крутитись" та "лічити гроші" всіх, в тому числі не задіяних в сферах підприємництва, громадян України. Та тільки базарна метушня чи продовольчі десанти на Москву не можуть замінити висококваліфікованої ефективної праці на благо (як колись говорили) людини, сім'ї, всієї держави.

Чому так згубно інфляція діє на виробництво? Розглянемо це на прикладі конкретних підприємств. Якщо 2-3 відсоткова інфляція практично не викликає ніяких шкідливих змін, то 20-30 відсоткова призводить до помітного порушення виробничих процесів, а 200-300 відсоткова і більше повністю дезорганізує все виробництво.

В таких умовах підприємства не в змозі здійснювати інвестиційні проекти, отримати і реально використати довготривалий низькопроцентний кредит тощо. Вони можуть вирішувати тільки завдання сьогодення. На першому етапі підприємство закупує надлишок сировини, притримує свою продукцію в очікуванні інфляційного

зростання цін. Потім приходиться час відсутності обігових коштів у самого підприємства та споживачів його виробів. Періодичні зупинки підприємств в очікуванні грошей від споживачів тільки продовжують їх агонію. Плата за енергоносії і нереальні податки блокують розрахунковий рахунок в банку. Проводити свої фінансові операції підприємство не може. Цей шлях пройшла абсолютна більшість товаровиробників держави. Їх звинувачують у всіх тяжких гріхах, у невмінні господарювати. Виходить, що всі вони йдуть не в ногу... Напевне, так не буває.

В цих важких умовах наш вітчизняний товаровиробник не може конкурувати з дешевими та красиво оформленими імпортованими товарами. Ми втратили експортні можливості, ми фактично втрачаємо і свій вітчизняний ринок збуту, вирішуючи економічні проблеми інших країн, а не своєї держави.

Яка ситуація через рік після введення гривні? Офіційні джерела як найбільше досягнення нашої економіки подають порівняно стабільний курс національної валюти. На перший погляд дійсно так. Та дозвольте з цим не погодитися з однієї простої причини - в державі величезний рівень прихованої інфляції, який збільшується з кожним місяцем. На підтвердження наведемо ряд цифр, які в достатній мірі характеризують ситуацію.

Моніторинг макроекономічних показників.

№ п\п	Показники	Одиниця виміру	1995р.	1996р.	1.09. 1997р.
1	2	3	4	5	6
1.	Сальдо зовнішньої торгівлі	млн.дол.	- 1203	- 894	- 991
2.	Заборгованість по заробітній платі,	млн. грн.	575	3739	4852
1	2	3	4	5	6
3.	в тому числі в бюджетній сфері (місцеві бюджети)	млн. грн.	192	994	1123
4.	Дефіцит зведеного бюджету	млн. грн.	- 1375	- 2607	- 2518
5.	Обсяг зовнішнього боргу	млн.дол.	8220	8840	8890
6.	Чисті кредити уряду	млн. грн.	4295	5497	5210
7.	Кошти, залучені до Держбюджету від розміщення облігацій внутрішньої державної позики	млн. грн.	-	1784	5297
8.	Заборгованість Уряду за державні цінні папери	млн. грн.	-	2342	6857
9.	Взаємна дебіторська заборгованість між українськими підприємствами	млн. грн.	22250	48018	65251
10.	Взаємна кредиторська заборгованість між українськими підприємствами	млн. грн.	30543	73168	95149

З наведених даних видно, що фактично всі показники значно погіршилися. І це не за якийсь довготривалий період, а за останні два роки, коли формально стан української

національної валюти значно зміцнів. Особливо тривожними з позицій очікування перспектив подальшої гіперінфляції в сукупності з стагфляцією бачаться обсяг зовнішнього боргу, чисті кредити уряду, заборгованість уряду за державні цінні папери, кошти, залучені до Держбюджету від розміщення облігацій внутрішньої державної позики, а також величезна дебіторська та кредиторська взаємна заборгованість підприємств між собою. При цьому обсяг кредиторської заборгованості на 30,0 млрд.грн. більший за дебіторську. Це означає, що підприємства винні в усіх напрямках і їх при продовженні теперішньої економічної стратегії держави не врятує ніякий взаємозалік чи вексельний обіг.

До речі, показники грошового обігу за останні два роки теж значно збільшилися, що видно з даних слідуючої таблиці.

Грошовий обіг

№ п\п	Показники, відс.	1995 р.	1996 р.	1.09.97 р.
1.	Готівка в обігу	100,0	154,0	224,2
2.	Грошова маса	100,0	135,1	171,6
3.	Базові гроші	100,0	137,6	191,2

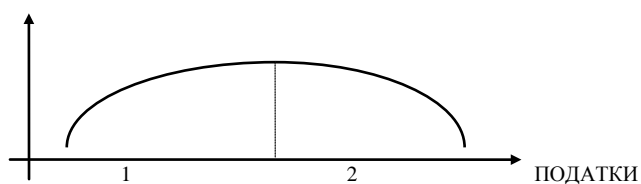
Все це, особливо в сукупності з падінням обсягів виробництва, що носить стабільний характер, та з від'ємним сальдо зовнішньоторговельного балансу створює передумови для нового витка обвальної інфляції, який не в силі витримати наша розвалена економіка. Ситуація нагадує міну уповільненої дії, яку може знешкодити тільки негайний захист товаровиробника та відродження вітчизняного виробництва.

Необхідно зробити ще одне застереження. В країнах з ринковою економікою перехідного типу, коли процес стабілізації набуває певного рівня інфляції, починається зростання безробіття. Уряди цих країн повсякчас вибирають між вживанням заходів для зниження інфляції, котра призводить до зростання рівня безробіття, або для підвищення зайнятості і відповідного підвищення рівня інфляції. Увесь час відбувається певне балансування, яке здорова економіка їх країн витримує без видимих ускладнень.

Україна вже на сьогодні має серед працюючих більше 40 відс. прихованого безробіття. При подальшому стримуванні інфляції без відповідних заходів по стабілізації виробництва це може вилитися в цифри біля 30 відс. непрацюючих. Проблема безробіття, крім державних, зачепить регіональні, міські та районні рівні суспільства. Поки що люди, які повністю чи частково вивільнилися з виробництва, знаходили собі нові форми діяльності - дрібний бізнес фактично в сфері тіньової економіки, робота на городах тощо. Проте надалі ситуація буде мінятися. З малого бізнесу людей почнуть витісняти, розвиваючи мережу приватних невеликих магазинів. Буде скорочуватись кількість працюючих і на приватних підприємствах. На ринку праці з'явиться велика маса незадіяної робочої сили, що сприятиме соціальній напрузі в суспільстві.

Підвищення ефективності функціонування економіки, яке включило б у себе зростання виробництва при контролі та обмеженні інфляційних процесів, можливе тільки за умови впровадження сти-мулюючої системи податків. В економічній науці добре відоме співвідношення між ставками оподаткування та величиною їх надходжень в бюджет. Воно характеризується кривою Лаффера, яка надається в даному розділі.

РІВЕНЬ ВИРОБНИЦТВА

При підвищенні ставок оподаткування сума податкових надходжень в бюджет зростає тільки до певної величини, а потім знижується за рахунок спаду виробництва і ухилення від сплати податків. Постійний і у великих обсягах спад виробництва в нашій країні свідчить про те, що її економіка знаходиться в становищі, яке відповідає відтинку 2 кривої. В такій ситуації зниження ставок оподаткування призведе до активізації

виробничих процесів, а значить, і до збільшення надходжень від податків у державний бюджет.

Бюджет держави, будучи похідною від нашої економічної ситуації, а також заложником міжнародних фінансових інститутів, яким ми так намагаємось догодити, узаконює деякий дефіцит бюджету та джерела його покриття. Так, на покриття дефіциту Державного бюджету України на 1997 рік були спрямовані наступні надходження:

джерела внутрішнього фінансування у сумі 3351221 тис.гривень, включаючи доходи від емісії державних паперів;

джерела зовнішнього запозичення у сумі 2400000 тис.гривень.

Все це досить серйозно збільшує боргову яму держави, особливо якщо врахувати черговий спад обсягів виробництва, його подальшу реструктуризацію в небажаних напрямках, зниження виробничого потенціалу та експортних можливостей, а також сприяє розвитку інфляційних процесів.

Узагальнюючи сказане, доцільно зробити наступні висновки та пропозиції.

1. Порушення грошового обігу, інфляційні процеси ведуть до дуже серйозних для економіки негативних наслідків. Практично не існує держави, яка в тій чи іншій мірі в певний період своєї історії не потрапляла б у цю ситуацію. Разом з тим рівень інфляції, її підконтрольність значно відрізняються в різних країнах. Як правило, її незначні темпи дають ефект збалансованого та стабільного зростання і свідчать про реальний успіх державного регулювання грошового обігу.

2. Гіперінфляція в Україні мала причини як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, головними серед яких є:

2.1. падіння рівня власного виробництва;

2.2. невважена і непередбачувана емісія грошей для вирішення проблем поточного характеру;

2.3. надмірна лібералізація цін при невирішенні проблем демонополізації виробництва, його структурної перебудови та збільшення ефективності;

2.4. лібералізація імпорتنих поставок без відповідного законодавчого забезпечення;

2.5. тінізація економіки;

2.6. підвищення цін на енергоносії при недостатньому пошуці альтернативних країн-експортерів;

2.7. відсутність контролю з боку держави за прийнятими нею рішеннями;

2.8. недостатньо чітке і продумане реформування банківсько-кредитної системи.

3. Впровадження національної валюти гривня довго відкладалось, що свідчить про дещо невпевнений підхід держави до ситуації з проведенням грошової реформи. Разом з тим вона була проведена на досить високому рівні і сприяла зменшенню темпів інфляції на даному відтинку часу, стабільності гривні як грошової одиниці. Значною мірою це було досягнуто за рахунок конфіскаційного характеру реформи в частині:

3.1. знецінення коштів населення на їх рахунках в Ощадному банку України;

3.2. хронічної невивлати заробітної плати, пенсій, стипендій тощо.

4. Ситуація із стабільністю грошової одиниці та інфляцією (точніше говорячи, стагфляцією) в державі на сьогодні нагадує міну уповільненої дії, яка може "вибухнути" в кожен період по причині:

4.1. великого рівня прихованої інфляції, що весь час збільшується - обсягу зовнішнього боргу, кредитів уряду, заборгованості уряду за державні цінні папери, коштів, залучених до Держбюджету від розміщення облігацій внутрішньої державної позики та інше;

4.2. кризи неплатежів між суб'єктами господарської діяльності;

4.3. спаду виробництва;

4.4. відсутності ефективного експорту вітчизняного товаровиробника.

5. Фінансова стабілізація на базі монетаристських теорій сама по собі, без сукупності з іншими факторами макроекономічного розвитку, не може:

5.1. забезпечити соціально-економічний розвиток держави;

5.2. носити стабільний і довготривалий характер.

6. Основними пріоритетами економічної політики повинні бути:

6.1. зростання обсягів вітчизняного товаровиробництва;

6.2. реструктуризація економіки на основі маркетингових досліджень щодо запитів ринку споживання;

6.3. технічне переобладнання виробництва, виведення його параметрів на рівень світових вимог;

6.4. досягнення позитивного зовнішньоторговельного сальдо в торговому балансі держави;

6.5. ефективна податкова політика;

6.6. різке звуження тіньового сектора економіки в основному економічними методами.

На даному етапі ми досягли деякої фінансової стабілізації. Не проводячи в подальшому зваженої і ефективної роботи по всіх вищевказаних складових економічного процесу на макроекономічному та регіональному рівнях, ми маємо всі шанси потрапити в новий виток гіперінфляції, який буде набагато страшніший від попереднього.

ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ

Владні органи та засоби масової інформації за останні роки виробили у населення стереотип, що для різкого підняття рівня життя буквально до рівня розвинених країн нам потрібні іноземні інвестиції: вони і тільки вони. Це знають буквально всі. Зрівнятися з рекламою даного тезису може хіба що реклама змін (безкінечних і все більше невдалих) податкової системи держави.

Питанню приділено достатньо уваги і на законодавчому та вищому виконавчому рівні. Достатньо назвати хоча б закон України "Про режим іноземного інвестування", прийнятий Верховною Радою 13 березня 1996 року, в якому визначено види іноземних інвестицій, форми їх здійснення, об'єкти інвестування, правовий режим діяльності, порядок компенсації збитків іноземним інвесторам, обкладання податками і митним збором, інвестиції у вільних економічних зонах та інше, а також закон "Про державну програму заохочення іноземних інвестицій в Україні" від 17 грудня 1993 року, де поряд з іншими питаннями розглянута і роль регіонів в заохоченні іноземних інвестицій, що дуже важливо, та Указ Президента України від 19 лютого 1994 року "Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії". Є ще багато інших законів і підзаконних актів. В цілому вони достатньо чітко визначають порядок роботи з іноземними капіталовкладеннями. Питання тільки в одному - як цими законами користуватися на рівні держави та підприємницьких структур.

Проблема в тому, щоб були правильно визначені і витримані обсяги інвестицій, їх види та напрямки використання. Поки що в нас один принцип - чим більше, тим краще, незалежно від видів і умов інвестування.

Хотілось би провести невелике дослідження по даному питанню. При цьому інвестиційна ситуація на території Чернігівської області буде окремо розглянута в розділі "зовнішньоекономічна діяльність" і повторюватись немає потреби. Читачу пропонується аналіз інвестиційної політики в Україні в цілому, складності, що виникають при цьому, та варіанти шляхів вирішення. Надається досвід деяких країн у спробах реалізації даної проблеми.

Загальновідомо, що економічний, а тим більше соціально-економічний ріст в державі неможливий без стабільних інвестицій в промисловість, загальнодержавну та регіональну економіку. Формування ринкової (до речі, як і планової) економіки в країнах Співдружності незалежних держав безпосередньо пов'язане з розвитком інвестиційної діяльності, її активізацією та можливістю лібералізації в усіх напрямках і сферах народного господарства. Це в значній мірі обумовлено і різким скороченням централізованих державних інвестицій.

Для початку зробимо невелику інформаційну справку. Питання "інвестиції" буде розглядатись в широкому розумінні цього слова і представляє собою всі види матеріально-майнових та інших цінностей, включаючи інтелектуальні, що вкладаються в підприємницьку та інші види діяльності з метою отримання прибутку чи досягнення соціального ефекту. Інвестиціями можуть бути: грошові кошти, банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери, ліцензії, кредити, рухоме і нерухоме майно, майнові права, право на користування землею та іншими природними ресурсами, інтелектуальні цінності, авторські права. За адресою знаходження інвестора вони можуть бути як внутрідержавні, так і іноземні.

Внутрідержавні інвестиції мали широке коло використання в Радянському Союзі та інших країнах соціалістичної співдружності. Серед них переважали державні планові капіталовкладення та періодичні масові займи у населення, особливо масштабні у складні часи великих потрясінь (індустріалізація, наслідки Великої Вітчизняної війни і тому подібне). Практична відсутність іноземних інвестицій, особливо відносно СРСР, в першу чергу пояснюється недовірою розвинених країн після боргів царської Росії та ленд-лізу другої світової війни, які ми в односторонньому порядку відмовилися віддавати. Був тут і намір подати економіку нашої держави як флага соціалізму в безкомпромісній боротьбі двох систем на межі війни та миру по принципу "хто виживе, а хто загине". В останні роки правління Л.І.Брежнєва було і побоювання його та його соратників (думається, не зовсім безпідставне), що шляхом отримання іноземних кредитів теж можна попасти в певну залежність від країн - ідеологічних супротивників, конкретно від США, в жорсткій боротьбі двох політичних систем.

На сьогодні ситуація докорінно змінилась. Ніякі ідеологічні чи якісь інші мотиви не заважають Україні співпрацювати з країнами світу різної орієнтації та рівня розвитку. Ворота до інвестицій відкриті. Підштовхує до них порожня державна казна і, як наслідок, незначна кількість державного асигнування та відсутність великих коштів для займів у населення. То як же треба поступити: бігти, "сломя голову" і хватати все, що попаде під руку (можливо, і капкан), чи діяти продумано, помірковано та зважено?

Для початку розглянемо досвід країн Центральної Європи, які розпочали свою інвестиційну діяльність дещо раніше і де стартова ситуація була багато в чому схожа на нашу.

При аналізі матеріалу, а також ситуації в Україні мова йтиме про інвестування у вигляді грошової маси, устаткування, проникнення транснаціональних корпорацій, створення спільних підприємств тощо. Інші види позичок в нашій державі та країнах-сусідах мають поки що незначні обсяги чи не можуть бути віднесені до інвестицій (наприклад, іноземні кредити на заробітну плату і так далі).

Залученню іноземного капіталу для вирішення складних питань створення в країнах Центральної Європи конкурентоздатної ринкової економіки, відкритої зовнішньому світу, керівні органи цих держав надають дуже важливе значення. Приплив прямих іноземних вкладень в регіон характеризується високою динамікою росту з початку 90-х років. Такій ситуації сприяли продекларований перехід країн до ринкової економіки, створення організаційно-економічних та правових умов для залучення іноземного капіталу. Інтенсивність іноземних вкладів в окремі роки і держави безпосередньо пов'язана також з процесами приватизації державної власності. Особливо наочно цей зв'язок демонструють результати 1995 року. Продаж значних об'єктів державної власності в Чехії (наприклад, телекомунікаційної компанії, двох нафтопереробних заводів), а також в Угорщині (підприємств газо- та енергозабезпечення) сприяв інвестуванню в країни рекордно високих сум прямих іноземних вкладень - 2,5 і 4,3 млрд.дол., що значно більше їх обсягів в 1992-1994 роках.

Обсяг іноземних інвестицій в країни Центральної Європи в цілому в 1995 році (9,9 млрд.дол.) більш ніж в 16 разів переважав цей показник за 1990 рік.

Основні мотиви вкладення капіталу пов'язані з можливістю розширення збуту продукції. Іноземних інвесторів приваблює незначна насиченість регіону товарами та послугами, його максимальна наближеність до ринків Росії, України, Білорусі, а також країн Європейської співдружності. Бажання мати максимальні прибутки за рахунок використання таких факторів, як низька вартість кваліфікованої робочої сили, електроенергії, сировини є також серйозною причиною інвестування. Транснаціональні корпорації та провідні фірми з урахуванням більш низьких виробничих затрат створюють в країнах Центральної Європи базу для послідуного розширення виробництва і збуту готових виробів та їх компонентів. Зручне географічне положення території в центрі Європи робить реальним виконання жорстких графіків поставок комплектуючих виробів. Цікавість іноземного капіталу до цього регіону не в останню чергу викликана і можливістю переміщення туди екологічно шкідливих виробництв (наприклад, цементного, целюлозно-паперового, хімічного), які в розвинених країнах є об'єктом критики громадськості та підвищених вимог з боку державних служб.

На такі країни, як Угорщина, Польща і Чехія припадає майже 90 відс. загальних обсягів прямих іноземних інвестицій. З точки зору інвестиційної привабливості, що визначається як сума інвестиційного капіталу на одного жителя країни, лідирує

Угорщина. В кінці 1994 року цей показник склав для Угорщини 692 дол., Чехії - 342, Польщі - 144, Словаччини - 88, Болгарії - 44 і Румунії - 38 дол. Більш раннє відкриття економіки для іноземного капіталу, стабільне внутрішньополітичне положення, низький рівень інфляції, широке залучення іноземних інвесторів до процесу приватизації (відмова від купонів та ваучерів) є основними причинами притоку інвестицій в Угорщину. Активний продаж великих об'єктів державної власності в сукупності із задовільною платіжною ситуацією, стабільними валютою та економічним положенням держави зацікавлює вкладати капітал в економіку Чехії. Разом з тим такі країни як Болгарія, Словаччина, Румунія, що мають повільні темпи приватизації, підвищений економічний ризик по причині нестабільної економічної та політичної ситуації, поки що малопривабливі для іноземного інвестора.

Наміри інвестування на державному рівні посилює і бажання зафіксувати статус-кво, відірвати ці слов'янські (в більшості) країни від Росії, переорієнтувати їх на Захід та на участь в НАТО.

Відповідно оцінок економістів країн Центральної Європи цілий ряд підприємств з іноземною участю мають більш високий рівень продуктивності праці, якості продукції, обсягів продажу на внутрішньому та зовнішньому ринках. Дякуючи випуску конкурентоспроможної продукції, використанню широкої і високопрофесійної мережі збуту західних партнерів, підприємства з іноземним капіталом в ряді випадків займають провідні позиції в списку експортерів країн Центральної Європи. Наприклад, в Угорщині на спільні підприємства припадає 50 відс. загальних обсягів експорту (8 відс. - у 1988 році).

Однак наявність іноземного капіталу в економіці центральноєвропейських країн дає не тільки позитивні результати. Включення цих держав у міжнародний розподіл праці значною мірою проходить лише з урахуванням потреб транснаціональних корпорацій. Основна частина іноземних вкладень направляється в галузі, які ще більш ускладнюють можливість подальшої структурної перебудови промисловості. Просліджується тенденція переносу на територію регіону виробництв, експорт яких через низькі характеристики обмежений країнами Центральної і Східної Європи.

На думку економістів Угорщини, Чехії та Польщі, великий обсяг імпорту підприємств з участю іноземного капіталу, пов'язаний з необхідністю оснащення новим обладнанням, а також поставками матеріалів і компонентів, що використовуються в подальшому процесі виробництва продукції, сприяє збільшенню пасиву торговельного балансу цих країн в останні роки. В Угорщині дефіцит платіжного балансу крім того пов'язують з процесом вивозу прибутків від діяльності спільних підприємств.

Приватизація державних підприємств з участю іноземних інвесторів в подальшому веде до реорганізації виробництва, закриття окремих виробництв, звільнення працюючих. Це викликає соціальну напругу в суспільстві, веде до негативного іміджу підприємств з участю іноземного капіталу.

Деякі спільні підприємства, в тому числі такі гіганти як Фольксваген-Шкода, збиткові по причині низького іміджу продукції, що випускається, а також незавершення процесів реорганізації виробництва.

До того ж обсяги інвестицій все ще не визначальні в економіці цих держав. Економічна активність в них була досягнена переважно за рахунок мобілізації внутрішніх резервів, активізації експорту в умовах сприятливої кон'юнктури в країнах Західної Європи, а також ціною значних соціальних втрат. Прямої залежності між обсягом іноземних інвестицій і темпами економічного підйому країн Центральної Європи не просліджується. Наприклад, в досліджуваній період темпи економічного розвитку Угорщини, де наявність іноземного капіталу найбільша, були низькими (1994 р.- 2,5 відс., 1995 р.- 1 відс.) порівняно з іншими країнами регіону.

Автор детально зупинився на ситуації в країнах Центральної Європи, вважаючи процеси в них такими, до яких через кілька років прийде і Україна. Тільки ситуація та географічне становище у нас значно менш сприятливі.

Розглянемо проблему детальніше. Відомо, що головними факторами створення сприятливого інвестиційного клімату є політична стабільність, законодавство, гарантії недоторканості приватної власності і закордонних інвестицій тощо.

На думку багатьох вчених, Україна на час розпаду СРСР мала практично найбільш вигідні умови для економічного зростання та реформування національної економіки і

достатньо активний та різноплановий курс, який на практиці проводило Міністерство зовнішньоекономічних відносин.

Все питання в тому, як ми ці переваги використали, чого досягли і яким шляхом йти далі.

На початку давайте визначимось з реальною ситуацією сьогодні. Обсяг прямих інвестицій в економіку України у 1994 році був 50 млн.грн. (у перерахунку), що склало 2,58 відс. від загальної структури капітальних вкладень по джерелах фінансування. До речі, системи чіткого підрахунку обсягів інвестицій в Україні не встановлено. Так, відповідно інших офіційних джерел ця цифра досягла 150 млн., але вже доларів. В тому ж році їх зареєстровано на суму 740 млн.дол., але вони так і не поступили в нашу країну. Більшість іноземних інвесторів декларативно заявляють про внесення багатомільйонних сум, а ввозять набагато менше. Далі голосних обіцянок та своєрідної реклами в засобах масової інформації справа в багатьох випадках не йде.

В 1995 році іноземні інвестиції склали 267 млн.дол., в 1996 - 459 млн.дол. Якщо врахувати, що дефіцит зовнішнього боргу України в ці роки складав відповідно 8220 млн.дол. та 8.840 млн. дол., то стане ясно, що основні кошти йдуть далеко не в сферу виробництва і новітніх технологій, а на латання дірок в затратній частині бюджету, який не може забезпечити наша паралізована економіка. Але про це - в іншому розділі дослідження.

Чому, незважаючи на всі старання владних структур, ЗМІ, директорського корпусу, відповідно спрямовану суспільну думку, західні інвестори не дуже активно освоюють економічний простір України?

Значну ясність щодо цього вносить авторитетний лондонський журнал "Юромани". Двічі на рік тут публікуються огляди економічної і політичної надійності по всіх країнах світу. Дослідження подається у вигляді таблиці, в якій країни вміщено відповідно так званого інтегрального показника надійності (ІПН). Це узагальнюючий комплексний показник, що становить суму балів, одержаних експертами за дев'ятьма окремими складовими. Його найвища оцінка - 100 балів.

За результатами 1995 року лідувала Японія (99,4), США (99,3), Швейцарія (99,2), Франція (98,5), Нідерланди (98,2). Австрія, ФРН, Великобританія, Канада, Бельгія утримувались на позначці 97,7.

Входження перелічених країн до першої десятки надійності не випадкове. Для них характерні політична та економічна стабільність. Будь-який ризик тут мінімальний.

Україна в цьому списку займає далеко не почесне 145 місце з показником 19,17. Чим же таке місце обумовлено і чи маємо ми підстави сумніватися в об'єктивності лондонських фінансистів? Для прикладу, показник ефективності економіки нам виставили 2,3 бали, тоді як Японії - 9,44, США - 9,07. Справедливість такого підходу підтверджують статистичні дані щодо обсягів виробництва та інших показників в Україні в 1995 році. Та лондонці нашим статзвітам не дуже і довіряють. Підрахунки вони ведуть за методикою, прийнятою в країнах - членах Європейського торговельного союзу згідно з правилами ГАТТ.

Разом з тим країни, що різко підняли рівень свого економічного добробуту за останні роки, знаходяться далеко попереду нас: Тайвань - на 22 місці, Туреччина - на 37, Мексика - на 46 і так далі.

З даного та подібних досліджень, та і взагалі з позицій просто здорового глузду ясно, що в країну з хаотичною зруйнованою економікою, непрацюючим виробництвом, величезною часткою тіньового сектору стабільний і серйозний інвестор в масовому порядку не піде.

Крім того необхідно вирішити питання:

1. Повного правового забезпечення. Для зарубіжного ділового світу закони, які містять найзагальніші, а іноді і суперечливі положення зі значним набором обмежувальних умов, не можуть бути документами, що спонукають до практичних дій.

2. Класифікації сфер народного господарства в залежності від доцільності та можливості залучення в них іноземних інвесторів по слідуєчому принципу:

- а) галузі, першочергові для інвестицій;
- б) галузі, де їх участь обмежується;
- в) галузі, закриті для них.

3. Розвиток і вдосконалення ринкової інфраструктури.

4. Забезпечення інвесторів повною та об'єктивною інформацією щодо питань, які їх цікавлять.

5. Реалізація інвестиційного проекту в оптимальні терміни.

6. Захист національних інтересів при проведенні іноземного інвестування через збереження контрольного пакету акцій, готовність інвестора реінвестувати прибутки в економіку країни та вкладати кошти в охорону навколишнього середовища тощо.

На сьогоднішній день ці питання в комплексі не вирішені. Так, ситуація з вивозом капіталу слідує. Спільні підприємства мали право самостійно приймати рішення щодо використання отриманого прибутку після виплати всіх податків і інших обов'язкових платежів. В 1994-1995 роках вони вивезли за кордон 99,1-99,4 відс. всього прибутку. Реінвестовано було менше одного процента.

Щодо оптимальності термінів інвестиційного проекту як негатив можна навести слідує приклад. Київський інститут "Енергопроект" для ТЕЦ-7, яка має бути споруджена в Києві, виконав та обгрунтував розрахунки, відповідно яких кредит в сумі 1.418 млн.дол. може бути повернений на протязі 29 років, а плата за користування ним складе 3.534 млн.дол. Таким чином, реальна ціна за користування кредитом складе 4.952 млн.дол., тобто 349 відс. від номінальної ціни.

На такі інвестиції при достатніх гарантіях повернення іноземна фірма, безумовно, піде, та тільки як подібні умови витримати українській багатостраждальній економіці і державі в цілому?

У зв'язку з цим доцільно звернути увагу на питання раціонального використання та повернення кредитів. Ці два аспекти інвестування тісно взаємозв'язані. Чим ефективніше ми використаємо отримані кошти, тим більша ймовірність їх своєчасного повернення. На сьогодні, приймаючи рішення щодо отримання кредиту, про його повернення необхідно задумуватись дуже серйозно і з усією відповідальністю державних людей, а не тимчасово працюючих на високих посадах. В найближчі 2-3 роки на значний ріст економіки розраховувати дуже важко, особливо якщо врахувати, що руйнівні процеси в ній ідуть стабільно і цілеспрямовано.

Між тим, кожен кредит видається на чітко визначені терміни: у МВФ вони більш стислі, у Світового банку підхід порівняно лояльний (17 років з 5-річною перервою) і тому подібне. Віддавати мусимо не тільки кредити, а й проценти по них. Розраховувати потрібно не на терпимість західних кредиторів взагалі чи інвесторів у даному випадку, а на власні сили. Під кожен кредит потрібен конкретний механізм його реалізації, в першу чергу виходячи з інтересів вітчизняної економіки.

Така ситуація сьогодні з іноземними інвестиціями в Україні.

Все-таки знову повернемося до того питання, чому інвестиції дуже вже обов'язково повинні бути іноземними. Питання зовсім не просте.

По-перше, як же ми розвивались, не маючи іноземних інвестицій, скажімо, в 20-х та 30-х роках сторіччя, а також в часи холодної війни. До речі, Югославія, якій в період балканської війни країнами світу взагалі була оголошена та безумовно виконана повна блокада, в ті роки мала одні з найвищих показників по розвитку економіки.

Можуть сказати, що в цих випадках розвиток був за рахунок свого народу, його займів та виплачених податків. Але ж народ і робив це для себе. А на сьогодні 40 млрд.дол. коштів наших громадян за кордоном (по деяких підрахунках більш ніж 60 млрд.дол.) інвестують економіку іноземну. Це ж роблять і наші банки, які відкривають свої рахунки та видають значні кредити у розвинених країнах за реальні там проценти (значно менші від наших внутрідержавних). Звичайно, і ризик неповернення кредиту там значно менший. А як же тоді необхідність реанімації економіки і її інвестування? Спробували б вони це зробити скажімо в Тайвані, країні економіки безумовно ринкової та з регулюючою роллю держави в таких масштабах, що жоден кредит там не видається без узгодження з відповідними органами виконавчої влади. До речі, успіхи в економічному розвитку цієї країни загальновідомі.

По-друге, чому це розвинені країни не інвестують свою економіку, а намагаються допомогти нашій. Що, в них своїх проблем і необхідності розвитку немає? До того ж їх інвестиції завжди обставлені великою кількістю обумовлень та пересторог в основному зовсім не фінансового характеру. В них-то в більшості випадків і знаходиться розгадка питання.

Розглянемо, чому ж високорозвинена держава періодично виявляє бажання інвестувати іншу державу та реалізує його. Мова в даному випадку йде не тільки про Україну. Причини тут, на думку автора, слідуючі.

1. Політичні - надання кредиту обумовлюється зміною курсу, стратегічних партнерів та інтересів і так далі.

2. Військові - ставляться вимоги щодо зменшення рівня та видів озброєнь, участі у військових блоках, торгівлі зброєю, розробки нових видів зброї.

3. Екологічні - фінансуються проекти по розміщенню на території держави, що отримує кошти, еколого-, ядерно- і так далі небезпечних виробництв, складів та сховищ.

4. Демографічні - дешева робоча сила.

5. Соціальні - немає потреби займатися соціальною сферою, соціальним захистом і пенсійним забезпеченням населення.

6. Розширення ринків збуту своєї продукції.

7. Вигідне розміщення капіталу, якщо у себе в країні він не приносить чи приносить менш значні прибутки.

8. Намагання захопити ринки сировини та мати дешеву сировину.

9. Бажання нейтралізувати вчорашнього чи потенційного конкурента, взявши під контроль його виробництво та автоматично зруйнувавши науково-прикладну базу і нейтралізувавши інтелектуальний потенціал держави, що інвестується, в цьому напрямку.

10. Зняття соціальної напруги з допомогою так званих інвестицій, що кредитуються під заробітну плату, яка давно не видавалася. Цим же на певний період утримується і курс валюти держави, що інвестується.

11. Повністю взяти під контроль курс держави у випадку, коли вона має все зростаючі борги. Це, як правило, трапляється з усіма країнами, що розвиваються.

12. Щоб віддати в рахунок кредиту застаріле та непотрібне обладнання, після чого будуть задіяні нові робочі місця у своїй країні. Як приклад, можна назвати видачу Німеччиною кредитів застарілим обладнанням, що працювало у колишній Німецькій Демократичній Республіці.

А чому бажають інвестувати нашу економіку транснаціональні корпорації? Більшість факторів співпадають з тими, що були названі відносно держав. Та вони мають бути дещо інакше сформульовані, оскільки тут переважає інша направленість та інший підхід.

Як приклад, держава встановлює для корпорацій велику суму податку за розвиток у себе екологонебезпечних підприємств. Тоді вони змушені інвестувати їх будівництво в іншій державі.

Крім всього іншого, корпорації мають намір:

* "застовбити" нішу, щоб її не зайняв конкурент чи вітчизняний виробник. Тому в ряді випадків вони вкладають невеликі кошти, розміщуються на території, підписують відповідні установчі документи, а далі вичікують, наскільки буде сприятливою та надійною ситуація. Причому, враховуючи нестабільність положення в країнах, що розвиваються, таку позицію можна зрозуміти;

* наростити вигідне для себе виробництво в районах, які не були зайняті корпорацією до цього.

Погані чи гарні причини, відповідно яких, на думку автора, високорозвинені держави інвестують економіку інших країн? Ні те і ні друге. Просто вони реальні, а не подібні рожевим мріям чи легендам, і їх треба знати, щоб вести розумну та надійну інвестиційну політику.

При цьому треба враховувати наступні основні фактори:

Перший. Кредит треба брати, як правило, валютою, а не обладнанням, особливо тим, яке вже було в експлуатації, а тим більше товарами народного споживання. За валюту є повна можливість закупити новітні технології та устаткування на свій розсуд, а не тільки нав'язані інвестором. Якщо все-таки єдина можливість взяти кредит - це отримати обладнання в того ж інвестора, необхідно добитись гарантованого збуту виробленої на обладнанні продукції за зворотною адресою. Інакше кажучи, досягається взаємна згода розрахуватись за обладнання виробленою на ньому продукцією. Інвестиції взагалі потрібні практично тільки під експорт продукції. В нашій державі достатньо свого устаткування та виробничих потужностей для переробки сировини, особливо в умовах падіння сировинної бази, зокрема сільськогосподарської продукції, що має місце на сьогодні. Претензії можуть бути тільки по глибині переробки, енергозатратах та якості виробів.

Другий. На даному етапі є потреба переглянути підхід переважного інвестування харчової промисловості, який мав місце на практиці в останні роки. Цьому є дві причини. По-перше, наше населення все-таки віддає перевагу натуральним продуктам. Ажіотаж навколо красивої тари, етикеток і так далі минув. Більш того, різні псевдофірми в значній мірі підірвали своєю неякісною, в ряді випадків шкідливою для здоров'я продукцією престиж імпорту та іноземного товаровиробника. Та і різні домішки, фарбуючі речовини в продуктах, консерванти не дуже приязно сприймаються нашим покупцем. По-друге, і це головне, з кожним роком все більше зменшуються обсяги сировини, необхідної для харчової та переробної промисловості. Вже на сьогодні, особливо в періоди міжсезонності, ряд харчових і переробних підприємств завантажені на 10-30 відс. своєї потужності. Продукція, виготовлена на імпортній сировині, буде неконкурентоспроможна по причині високої вартості.

Третій. Держава, даючи зелену вулицю інвесторам, повинна забути про можливість структурної перебудови економіки. Транснаціональні корпорації, впроваджуючи свої виробництва на території країн, що інвестуються, зовсім не думають про раціональне співвідношення галузей виробництва, наукомістке виробництво і тому подібне. Причини потреби в інвестуванні зовсім інші, і про них було сказано раніше. Тому майже скрізь, де ці корпорації почали працювати, обсяги наукомісткого виробництва різко знижуються.

Четверте. Корпорації та інші інвестори ніколи не будуть займатися соціально-економічним розвитком регіону, його проблемами. Яскраві бірки і ярлики, "а ля побрякушки для тубільців та індійців", широко розрекламована незначна спонсорська допомога - оце і весь комплекс соціальних заходів на території. Навіть галузеві міністерства часів Радянського Союзу в цьому питанні під тиском урядових та регіональних структур вимушені були робити значно більше.

П'яте. Якщо інвестором у вигляді розміщення свого виробництва виступає транснаціональна компанія, то держава в кожен відтинок часу може зіткнутись з непередбачуваним вивозом капіталу за її межі в значних обсягах.

Шосте. Впровадження новітніх технологій з допомогою інвестицій веде до скорочення робочих місць та звільнення працюючих. Це особливо небезпечно, якщо і власне виробництво завантажене не на повну потужність, а юридично оформлене та приховане безробіття невинно зростає. Коли держави впроваджують інвестиційні проекти в країнах одного рівня розвитку, подібні процеси не відбуваються. Як приклад, будівництво автомобільного заводу Форда в м.Кольн, рівень автоматизації і механізації на якому приблизно відповідає даним характеристикам інших заводів Німеччини. Та подібних проектів і небагато.

Сьоме. Допускаючи іноземного товаровиробника чи створюючи спільні підприємства, держава ставить вітчизняного товаровиробника, не підготовленого до подібної конкуренції, у дуже скрутне становище.

Восьме. Іноземні інвестиції необхідно брати під конкретні проекти, які повинні запрацювати якнайшвидше. Адже лічильник процентів включається відразу після надання кредиту.

Дев'яте. Беручи кредит у все більших обсягах, ми живемо за рахунок майбутніх поколінь. Це їм віддавати позичене та платити проценти. А віддавати дуже і дуже важко. Держави, що розвиваються, які попали в кредитну кабалу, виходять з неї надзвичайно рідко.

Десяте і останнє. Жодна розвинена країна інвестицій зі сторони не потребує, не бере і ні разу не виходила з кризи за їх допомогою. Як приклад, можна навести шляхи виходу Сполучених Штатів Америки з великої депресії економіки 30-х років нашого сторіччя.

Крім вищевказаного доцільно запропонувати на розгляд наступне.

1. Основну увагу необхідно зосередити на інвестиціях внутрідержавних - займи, акції, кредити банків, повернені кошти громадян, які знаходяться на закордонних рахунках, гроші від легалізації тіншової економіки, залучені з допомогою раціональної податкової політики та інше.

2. Іноземні інвестиції використовувати на випуск імпортозамінюючої критичної продукції та експортних виробів.

3. При виборі форми інвестування перевагу віддавати спільним підприємствам, при цьому на державному рівні регулюючи відношення галузей виробництва і забезпечуючи структурну перебудову економіки.

4. Намагатися отримувати кредити у вигляді грошової маси. При отриманні кредиту у вигляді обладнання, останнє повинно забезпечити світовий рівень технологій та абсолютну реальність експортних поставок.

5. Інвестиції у вільні економічні зони, які направляються у відповідності із спеціально прийнятим законом, повинні передбачати і соціально-економічний розвиток даної території. При створенні вільних економічних зон використовувати всі види зон, а також моделі, які являють собою їх своєрідне об'єднання у відповідності з реальною ситуацією та пріоритетами даного регіону.

6. Забезпечити контроль за додержанням відповідних вимог і економічною ефективністю від реалізації інвестиційних проектів.

7. Зменшити рекламний бум щодо іноземного інвестора та перевести інформаційність щодо цього питання в площину реальності. Зосередити увагу населення держави на необхідності інвестувати нашу економіку нашими ж реальними коштами.

Ми на сьогодні нагадуємо людину, яка намагається брати та брати в борг, не віддаючи попередніх боргів. На рівні держави ми дуже радіємо, коли нам дають. До речі, дають обов'язково під якісь умови. Одним словом, "безкоштовний сир тільки в мишоловці".

В медицині є такий вираз "Кожна річ може бути і ліками, і отрутою. Все залежить від дози". Дуже подібне з тими уточненнями, які приводились раніше, можна сказати і про іноземні інвестиції.

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА

Економічну ситуацію на даному етапі розвитку держави в значній мірі можна охарактеризувати як економіку парадоксів. Ледь жевріє виробництво, людям по кілька місяців не видають заробітної плати. Заощадження фактично теж анульовані, а компенсаційні сертифікати дають скоріше політичний, ніж економічний ефект, та на інше неможливо і розраховувати на сьогодні, виходячи з стану народногосподарського комплексу держави.

А люди ж якось живуть - харчуються, одягаються, вирощують дітей і, що найбільш дивно, платять за це гроші. Де ці гроші беруться? Адже друкувальний станок призупинено, інфляцію в значній мірі теж.

Ну, в селі живуть за рахунок власного господарства. А в місті? А там же найбільше населення, причому у працездатному віці. Стоять заводи, приховане безробіття досягло гігантських розмірів. Що ж допомагає людям вижити в таких умовах?

Тут ми підходимо до відомого ще з часів "доперебудовчих" явища, що кимось було названо "тіньова економіка". В самій назві звучить деяке кокетство, навіть заявка на скромність. Мовляв, ми теж частина економічного життя країни, тільки не показна, фасадна, а та, що працює не хизуючись, знаходячись в деякій тіні на відміну від економіки офіційної, яка розквітає під теплим сонечком державної уваги.

На темі тінізації економічних процесів і хотілось би зупинитись в даному розділі. Актуальність теми підтверджує хоча б той факт, що по попередніх підрахунках спеціалістів в 1997 році біля 60 відс. продукції вироблено в сфері тіньової економіки. При цьому матеріал не "зачіпає" питання суто кримінальних явищ, таких як наркобізнес, рекет і тому подібне, хоча в ряді випадків вони зв'язані з тіньовою економікою досить тісно. Аналіз робиться тільки по сферах економічного життя країни, де в силу якихось причин суб'єкти підприємницької діяльності не сплачують податків державі та в місцеві бюджети. Це і є єдиний критерій оцінки (на думку автора), який показує, чи маємо ми справу з тіньовою економікою в її різних варіантах.

Явище тінізації економіки поширене в усьому світі. Його вивченню приділено багато уваги вченими США, Австрії, Голландії і так далі. В останній час проблему перестали замовчувати і в Україні. Автор має на увазі не крикливі заклики боротися з мафією, а серйозне вивчення цього явища з відповідними рішеннями та проведенням їх в життя. Адже, повторюсь, 60 відс. економіки держави - це, так би мовити, контрольний пакет акцій її економічного життя і просто відмахнутись від нього неможливо, та і небезпечно, адже можна повністю втратити контроль над ситуацією.

Відмінність положення в Україні від більшості держав ринкової економіки характеризується в основному трьома критеріями:

1. У нас цей сектор розширюється, тоді як в інших країнах він досить стабільний.

2. В Україні він набагато більший. Для прикладу, у США тіньова економіка складає десь біля 15 відс.

3. У країнах з ринковою економікою цей сектор має явно виражений кримінальний характер. Тіньова економіка нашої держави в основному працює на виробництво товарів народного споживання та торгівлю ними.

В цілому спад темпів економічного розвитку країни і активізація діяльності в тіньовій сфері - це своєрідний сигнал, що економічні методи держави не задовольняють прагнення більшості населення чи, принаймні, значної його частини, окремих груп та регіонів. Діяльність в тіньовому секторі не можна вважати як чисто кримінальну. Для більшості людей в Україні це просто спосіб вижити, в деякій мірі вибратись із скрути, куди вони попали не з своєї вини. Ще п'ять років тому законопослушне населення стало злісним неплатником податків. До цього призвели нестабільна і непередбачувана політика держави, постійна зміна виконавчої влади (7 урядів за 7 років), спад виробництва у 3-5 і більше разів, ріст цін в 100 - 300 тисяч разів і так далі. У даний час в державі біля 5 відс. відносно багатих людей, 20 відс. - це ті, що ледь зводять кінці з кінцями, решта приречена на злиденне існування. Всі вони (крім вище названих 5 відс., про них мова піде пізніше) шукають свою нішу для існування і часто знаходять її в сфері тіньової економіки.

Наведу такі цифри. Виробництво, як уже було сказано, скоротилось у 3-5 разів. А споживання ресурсів зменшилось тільки на 25 відс.. Куди ж поділась решта? Коментарі, думається, зайві.

Тіньову економіку по напрямках діяльності можна розділити на 4 сфери, при цьому розуміючи всю умовність подібного розділу.

1. Виробнича сфера. До неї відноситься виробництво, де існує подвійна бухгалтерія з метою зменшити податкові виплати, виробництво для "диких" ринків, випуск підроблених "імпортних" товарів, доробка продукції, виробленої в легальній сфері, до кінцевої стадії в нелегальних структурах, створення дочірніх підприємств з метою обійти картотеку, не нести майнової відповідальності в разі банкрутства, надомні і шабашні роботи, приробітки студентів і пенсіонерів, виробнича діяльність спортивних і туристичних клубів тощо.

2. Торговельна сфера. Сюди з повним правом можна включити човниковий туризм, продаж завезеної чи виробленої в сфері тіньової економіки продукції на ринках, пов'язані з таким продажем дилерні і маркетингові послуги, фактично всю посередницьку діяльність і підводну частину велетенського айсбергу під назвою "оптова торгівля" (нагадаю читачам, що під водою знаходиться дев'ять десятих всієї льодяної брили).

3. Маніпуляція законами і постановами, їх необ'єктивне прийняття чи тлумачення. Це дуже "делікатна" сфера, але, на думку автора, її не можна обійти, раз вона дає можливість уникнути податкового режиму держави. Тут необхідно розмістити:

а) питання приватизації;

б) біржу нерухомості;

в) використання бюджету на вибірккову підтримку приватного сектору економіки. До речі, сюди йде значна частина бюджету. Цікаво б дізнатись, на кого ж падає цей рясний дощ асигнувань серед безкінечної посухи бюджетного дефіциту. Від зубожілого населення ми отримуємо 42 відс. всього бюджету, а повертаємо йому у вигляді заходів соціального захисту, освіти, охорони здоров'я, культури десь біля 15 відс. Не густо... Приватизованим підприємствам віддаємо більше. А де ж віддача в обсягах продукції, у відрахуваннях в той же бюджет?;

г) пільгове оподаткування, звільнення від податків;

д) чисто фінансова діяльність. Як приклад, можна навести нарощування собівартості з метою при фіксованій рентабельності (у відс.) наростити абсолютні розміри прибутку;

е) хабарництво і корупція, як елемент криміналізації тіньової економіки.

4. Сфера великого бізнесу. Нею займається переважна більшість отих 5 відс. багатого населення країни, про яких говорилось раніше. Це великі акули тіньової економіки, більшість з яких виросла з невеликих рибок-бізнесменів перших років перебудови чи прийшла з верхніх ешелонів державних, партійних та управлінських структур. Серед питань, якими тут займаються:

а) проведення "дешевої" приватизації;

б) закупівля нерухомості;

в) монополізація ринку збуту в державі;

- г) маніпуляції з курсом національної валюти;
- д) лоббїзм в парламенті та інших ешелонах влади;
- е) вплив на митну політику держави;
- ж) “відмивання” грошей;
- з) значні валютні вкладення за кордоном та ряд інших.

З названих сфер у статті основна увага приділяється двом першим, оскільки вони безпосередньо стосуються дуже значної частини населення. Адже фактично майже у кожній сім'ї хоча б один її член займається “приробітком по сумісництву” чи зробив такий бізнес своєю основною професією. Як приклад ефективності таких “приробітків”, у 1995 році сума витрат населення у 2,5 рази перевищувала офіційні (через статистику) дані про отримані ним прибутки. Тоді обсяги виробництва в тіньовому секторі склали 50 відс. Відбувся значний ріст цього сектору, а значить і більш вражаюча різниця між офіційним і допоміжним доходом. Тільки от який з них “допоміжний”, якщо по абсолютних цифрах той, що отриманий в сфері тіньової економіки, значно вищий? Тут є над чим задуматись.

Які ж позитивні сторони і недоліки тінізації економічного життя держави? Що переважає? Розпочнемо з переваг. Вони, на перший погляд, досить суттєві:

1. Населення отримує роботу, а також платню, в окремих випадках досить пристойну.
2. Зменшується соціальна напруга в суспільстві.
3. Ринок в основному забезпечується необхідними товарами і послугами.
4. Значна частина населення проходить на практиці азбучні істини бізнесу, роботи в умовах ринкового середовища. На жаль, поки що це “дикий ринок”, але що ж тут поробиш, ми самі його такий створили.
5. Йде перерозподіл капіталу, перший етап його накопичення.

А тепер назвемо основні недоліки тінізації економічного життя держави. Зверніть увагу, недоліки не самої тіньової економіки. Вона на диво гнучка, “живуча” і розвивається по своїх особливих законах. Так і рослина-паразит помела зеленіє на враженому нею дереві. Вся суть в тому, як же при цьому відчуває себе саме дерево. В даному випадку “деревом” є наша країна. То ж чим йому не вигідна і шкідлива тінізація, особливо якщо врахувати, що вона постійно зростає і досягла дійсно гігантських розмірів?

1. Вона фактично паралізує здійснення законодавчих актів у державі.
2. Відбувається підрив податкової і бюджетної системи.
3. Відбувається розбещення частини населення доходами, що не відповідають його професійному рівню.
4. Основні професії, в тому числі елітні, втрачають свою престижність, а працюючі в них - мотивацію до праці.
5. В центрі і регіонах створюється “тіньова влада”.
6. І в значній мірі головне, підсумовуюче. Держава по мірі розширення сфери діяльності тіньової економіки практично втрачає контроль над ситуацією, вплив на соціально-економічний розвиток.

Як ми можемо керувати економікою держави, не враховуючи ступінь тінізації? Адже це та сама зворотна сторона місяця, якої ми ніколи не бачимо, але від цього вона не стає менш реальною. Ми створюємо плани соціально-економічного розвитку на всіх рівнях (від району і до держави), довгострокові державні програми. Але ж у них не враховується біля половини економічних процесів відповідної території (тіньова економіка), не кажучи вже про інші недоліки прогностичних документів. Всі урядові програми, затверджені Верховною Радою, фактично обходять цю проблему, а також її реальні фінансові, валові, соціальні складові.

Від цього тіньова економіка не постраждала, а от реальний вплив всіх цих досить великих за обсягом, трудомістких і претендуючих на ефективність документів фактично звівся до нуля. Більш того, сама інформація, що дається в документах, не відповідає дійсності, призводить до прийняття помилкових і шкідливих рішень.

В результаті тінізації економіки береться кваліфікована і дешева робоча сила, користування соціальною сферою (медицина, навчання, соціальний захист, освіта, культура), дешева сировина та енергоносії, шляхи сполучення і все інше, що є в розпорядженні держави, включаючи нашу ще не зовсім загублену екологію і регіональні пріоритети. Взамін не повертається те, що необхідно для існування та розвитку держави і передбачено законами - податки в місцевий і державний бюджет.

Крім того тіньова економіка є своєрідним демпфером, який гасить соціальні потрясіння і катаклізми, створює атмосферу показного і ефемерного благополуччя в державі, усуває саму державу від провідної ролі в соціально-економічному житті її народу. Якщо так буде продовжуватися і далі, то скоро питання “що ми будемо” ми вимушені будемо задавати не всенародно вибраній виконавчій та законодавчій владі, а, як це не парадоксально звучить, тіньовому секторові економіки і його “вождям” (сфера 4 по класифікації даної статті).

Яка ж головна причина такої ситуації? Необхідно прямо сказати, що це результат економічної політики в державі, яка базується на шоккових методах впровадження ринкових реформ, відсутності еволюційного переходу до нової моделі з використанням набутого економічного та управлінського потенціалу, фіскальній податковій політиці. При такому підході:

1. Практично всі підприємства різних форм власності і населення в цілому не мають можливості нормально працювати і заробляти в легальному секторі економіки.

2. На стиках законів, в самих законах, прийнятих методом копіювання з аналогічних документів інших держав чи шляхом схоластичного теоретизування, знаходяться “зони прориву”, через які і працюють механізми уникнення оподаткування. В цих “зонах безподаткової діяльності” (своєрідних вільних економічних зонах) працюють найбільш енергійні і підприємливі. Це наш генетичний фонд підприємців, який, на жаль, сама держава примусила не зовсім дружити з нею.

3. Працююче населення за останні роки звикло, що треба думати, не як виконати закон, а як його обійти. Успіхів в цьому ми досягли колосальних, нам ніякі “КВНи” не страшні. Так, наприклад, в розмовах з автором представники бізнесу інших країн ніяк не могли зрозуміти, чому ми чогось не робимо, коли так написано в нашому ж нормативному акті. Самі ми це розуміємо чудово. При цьому ще і думаємо: “От вам би наші нормативні акти з всією їх непередбачуваністю, нечіткістю і двозначністю, нереальністю і фактором зворотної дії. Що б ви тоді заспівали з вашими уславленими бізнес-планами, маркетингом, сертифікованими системами якості і дилерними послугами?”

Висновок напрошується один: коли держава не може забезпечити нормальний соціально-економічний розвиток, пишними гронами розквітає економіка тіньова. Важко уявити собі державу вільну, багату і шановану в усьому світі, якщо вона існує в умовах некерованості, розваленого виробництва і принципу “купи-продай”. Тому стан речей, наведений в статті, не можна назвати нормальним. Для зміни становища, на думку автора, необхідно:

1. Розробити концепцію економічного розвитку держави в перехідний період.

2. Допрацювати і змінити нормативні акти з врахуванням ситуації в країні. Не робити їх нереальними, ізольованими від життя. В подальшому періодично змінювати відповідно впровадження положень концепції розвитку держави.

3. Створити експертну раду з фахівців та практиків з регіонів по законах і підзаконних актах (по кожному напрямку) і проводити на ній аналіз кожного документу з видачею відповідних рекомендацій.

4. Податкову політику держави переорієнтувати на збільшення надходжень в бюджет не від збільшення податків (у відсотках), а від росту обсягів виробництва та послуг.

5. Забезпечити структурну перебудову економіки, використовуючи при цьому і досвід її тіньової частини.

6. Зорієнтувати нормативну базу і управлінські зусилля владних структур на захист вітчизняного товаровиробника. На першому етапі з допомогою податкової системи імпорту повинен бути економічно обмежений критичним і тим, що діє на рівних умовах і дає можливість вітчизняному товаровиробнику (аналогічно і сфері послуг) відчувати “близьке дихання” конкурентного середовища.

7. Розробити механізм врахування показників і стану тіньової економіки в динаміці (так і напрошується термін “розвитку тіньової економіки”, але автор уникає його в надії, що тінізація економіки як масове явище все-таки піде на спад) при розробці урядових і регіональних планів та програм і в статистичній звітності. При цьому повинні бути враховані сфери діяльності, обсяги і фінанси.

8. При створенні вільних економічних зон, зон прикордонної торгівлі і так далі особливу увагу звернути на явище тінізації економічних процесів, чому ці особливості територій в деякій мірі сприяють.

9. Розробити механізм легалізації і амністії тіньової економіки, що працює у виробничій і торговій сфері.

10. Як особливо дискусійна пропозиція, розробити механізм інвестування і кредитування (через державу) державних проектів деякою некриміногенною частиною фінансів з сфери тіньового капіталу.

На закінчення хотілось зробити та аргументувати ще одну пропозицію. Нарощування кількості служб, спрямованих на отримання податку і проведення ревізії суб'єктів підприємницької діяльності (податкова адміністрація, податкова міліція, цінова інспекція і так далі), ріст їх чисельності в умовах різкого спаду виробництва нічого, крім роздратування працюючих, не дає. Тіньову економіку можна перемогти, в основному спрямувавши її в легальне русло, тільки суто економічними методами. При цьому це не повинна бути "піррова перемога", коли в результаті понизиться зайнятість населення та рівень його життя.

Тіньова економіка - не каліф на час, а об'єктивна реальність, навіть необхідність як деякий вихід з провалля і тупика економічного сьогодення. Завдання держави - шляхом системних заходів економічного характеру вирішити питання функціонування цивілізованої економічної моделі розвитку.

РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Ще недалекий той час, коли план вважався, та і був насправді стержнем, ключовою ланкою економіки командно-адміністративного типу. При цьому перевага надавалась галузевому плануванню, яким займались відповідні міністерства і відомства. Це їм під випуск конкретної продукції, освоєння нових технологій, розвиток науково-технічного прогресу виділялись фінанси, території, природні багатства і так далі. Під їх плани та програми був задіяний трудовий потенціал регіонів і держави в цілому.

Плани територій по суті були зведеними показниками галузевих планів, не мали самостійного функціонального значення. Такий підхід призводив до значних негативних наслідків, основними з яких є:

- відсутність у регіонів достатніх державних коштів для проведення досить самостійної цілеспрямованої і ефективної політики щодо їх соціально-економічного розвитку;

- відсутність у міністерств і відомств зацікавленості в розвитку інфраструктури областей і районів, соціальної сфери, збереженні екології і так далі, як наслідок, значне відставання в цих сферах та екологічна криза в промислово розвинених областях;

- нерівномірний розвиток областей, їх розподіл з часом на високорозвинені індустріальні та ті, що мають низьку ступінь розвитку - аграрні.

Тому таке планування не було раціональним і ефективним, не давало можливості комплексного розвитку регіонів і держави в цілому.

В результаті значних змін в економіці за останні роки, що в основному характеризуються двома критеріями - створенням в країні самостійної економічної державної моделі та ринковими перетвореннями в народногосподарському механізмі, відбулися значні зміни в системі планування і планових органах. На жаль, ці зміни в основному стосуються ослаблення ролі планування та скорочення і безкінечної реорганізації планових структур в центрі і на місцях.

Планування стало другорядним, пристосованим до економіки перехідного періоду. Вважалось, що воно ось-ось повинно зникнути, а саме слово "план" являється анохронізмом, атавізмом минулих часів розвитку, щось на зразок апендикса у людини, чи, скажімо, динозавра в живій природі.

Непопулярне, як вже було сказано, саме слово "план", а також система планування. По них практично відсутні статті в газетах і журналах, навіть в спеціальних виданнях економічного напрямку. Диспутів на круглих столах, тематичних вечорах, присвячених даному напрямку, теж немає. Теле - і радіокоментатори від слова "план" кривляться як від зубного болю. Економісти, що все життя пропрацювали на плановому напрямку, захистили по цій темі кандидатські і докторські дисертації, видали монографії, успішно перекваліфікуються на модні сьогоденні теми: ринкові реформи, приватна власність, вільні економічні зони, бюджетна і банківська політика і так далі. І ось що цікаво. Факти, як говорять, річ уперта. З відходом від планування (звичайно, не тільки

по цій причині) за останні 5-6 років виробничі показники в державі упали в 2-10 разів, але така вже сила пропагандистської машини, що слово "планування" навіть викликає деяку відразу чи щось подібне.

Необхідно все-таки ще раз повернутись до даної теми. Хотілось би зазначити слідує.

По перше, багато чого навчившись у нас, то вивчивши наш досвід планування, особливо ефективний в екстремальних ситуаціях (індустріалізація, війна, післявоєнна відбудова і так далі), то маючи у себе наших теоретиків-економістів, що емігрували за кордон, то виходячи з власної ситуації, абсолютна більшість розвинених країн світу планує свою економіку. Тільки Сполучені Штати Америки та ще 2-3 країни прогнозують її. До речі, ми з самим серйозним виглядом полемізуємо на державному рівні, як же його назвати, план чи прогноз та змінюючи назву і суть кожен рік, роблячи непередбачуваним економічне життя всієї держави.

По друге, нам необхідно відновити роль плану (програми, прогнозу і так далі, як би ми його не називали) як документу, що визначав би основні пріоритети, завдання та терміни їх виконання, а також забезпечував організацію контролю за виконанням прийнятих рішень та коригування дій в разі необхідності.

Які ж документи необхідно розробити для регулювання розвитку регіону, в якій послідовності і на який період?

Відповідно проведеного аналізу та дослідження головним документом, що визначає стратегію розвитку регіону, є концепція його соціально-економічного розвитку. Вона визначає:

- кінцеві цілі розвитку регіону на довготривалій період;
- шляхи досягнення цих цілей;
- основні напрямки розвитку соціальної сфери, інфраструктури міст і сіл;
- зміни демографічного напрямку;
- оптимальні рішення щодо екологічних проблем;
- структурну перебудову, основні галузеві зміни, систему переходу на енерго - та матеріалозберігаючі технології підприємств промисловості та агропромислового комплексу;
- фінансові і інвестиційні можливості, їх розвиток;
- ефективне використання переваг та пріоритетів регіону;
- зовнішньоекономічну діяльність, необхідність досягнути позитивного торгового балансу регіону з іншими територіями та країнами;
- тісні міжрегіональні і міждержавні (це особливо важливо для прикордонних областей) зв'язки, їх напрямки;
- освоєння місцевих ресурсів, їх задіяння на потреби території. Під ресурсами маються на увазі не тільки корисні копалини, але і важливі для туризму та комерційної діяльності рекреаційні можливості, історико-архітектурна і культурна спадщина і так далі;
- нетрадиційні форми розвитку, будь то вільні економічні зони різного типу, спільні підприємства промислового, фінансового, торговельного напрямку чи щось інше;
- ринкові перетворення і реформи, їх розвиток з врахуванням економічних, демографічних, геопо-літичних та інших факторів.

Концепція розвитку регіону - стратегічний глобальний документ. Відповідним повинно бути і відношення до неї. Вона повинна розроблятися після вивчення буквально всіх матеріалів, що характеризують життєдіяльність регіону, проведення детального, до дрібниць, аналізу його стану в усіх напрямках. Особливо повинні бути опрацьовані питання, чому в тій чи іншій мірі не спрацювали раніше прийняті довготривалі планові документи. До підготовки концепції необхідно підключати академічні, а також регіональні і міжрегіональні інститути, всі необхідні галузі і організації, відповідні планові і адміністративні служби регіону.

Як не зухвало і дивно це звучить, над розробкою концепції в тій чи іншій мірі повинно працювати буквально все населення території. В результаті опитування кожен житель міста та села повинен розповісти, яким він бачить свій куточок рідного краю та як цього досягти. Тут важливе опитування молоді, що особливо орієнтується в перспективі, незакомплексована і деяка частина її, причому значна, вже об'їздила білий світ, та і не малий його кусочок. Важливе і опитування пенсіонерів. Вони згадають щось дійсно привабливе і гарне, яке було та минуло. Адже нове, як відомо, це добре забуте старе. Люди дурного та лихого не порадять.

От з цієї величезної за обсягом інформації і необхідно вибрати ті золоті крихти істини та добра, які і допоможуть створити реальну і ефективну концепцію розвитку даної території.

Причому автор наголошує, що це повинна бути не частина якоїсь довготривалої програми чи чогось іншого, а самостійний ключовий регіональний документ. Він мусить пройти всі етапи підготовки, обговорення та затвердження. Причому, документ повинен бути затверджений на державному рівні - обговорений та схвалений на засіданні Кабінету Міністрів і остаточно затверджений на Верховній Раді. Тоді він буде мати силу закону, та йому потрібно статус закону і надати офіційно.

Розробивши концепції розвитку всіх регіонів, ми отримаємо струнку і взаємоув'язану систему стратегічного характеру, що показує конкретні шляхи розвитку всіх територій держави і самої держави на довготривалій період. Цей шлях планування довгий і досить складний, але він, на думку автора, єдиний, що дає чітку орієнтацію перспективного розвитку економіки та підвищення життєвого рівня населення держави.

Другим плановим документом, що визначає життя регіону на тривалій період, є державна комплексна регіональна програма його соціально-економічного розвитку. Дана програма повинна стати інструментом виконання вищеназваної концепції розвитку. Вона носить комплексний характер, охоплює всі питання розвитку регіону. Галузеві програми, що розроблюються по цій же території, повинні бути ув'язані з комплексною програмою, не йти з нею врозріз, входячи до неї на правах частин (розділів та підрозділів) єдиного живого організму. Як правило, в часі програма розділена на кілька етапів (від 2-х до 4-х) і носить довготривалий характер - 15-20 років.

На сьогодні на державному рівні розроблюються програми розвитку кількох областей відразу. Такий метод має свої переваги - чітке відпрацювання міжобласних кооперованих виробничих зв'язків та розподіл напрямків випуску продукції і надання послуг між областями, що входять до програми, можливість на етапах виконання програми переорієнтувати розподіл фінансів, перекрити зриви і відставання одного учасника програми іншою областю і так далі. Та і програм в державі буде менше, ніж тоді, коли вони розроблятимуться кожною областю окремо.

Які ж недоліки такого методу? Вони теж дуже вагомі.

1. Кожна область - це живий організм унікального характеру. І як би не намагались ті, що розробляють програму, включити до її складу найбільш схожі регіони, врахувати особливості кожного, створити уніфіковану програму для ряду областей практично неможливо. Якийсь напрямок, галузь чи територія обов'язково постраждає, буде обділена методично, теоретично і практично.

2. Справедливий розподіл фінансів. Говорять, що немає більш невизначеного поняття, ніж справедливість. Але автор все-таки використав цей термін, маючи на увазі виділення коштів на базі детального аналізу, вимог концепції розвитку та пропозицій по її фінансуванню. Але так буде, якщо програма буде створена для однієї області. Звичайно і тут на фінансування впливатимуть деякі фактори, наприклад реальна економічна ситуація в державі. Та це об'єктивні фактори. Вони в однаковій мірі погіршуватимуть чи поліпшуватимуть ситуацію всіх, перекоосу в розвитку тут не буде.

А тепер візьмемо приклад, коли до програми включено кілька областей. Зупинимось на реальній державній програмі соціально-економічного розвитку Полісся, яка була схвалена Кабінетом Міністрів. Вона охоплює Волинську, Житомирську, Київському, Рівненську, Чернігівську та шість поліських регіонів Сумської області. І хай мене вважають упередженим чи несправедливим, ніяк не можу я повірити, що на всьому довготривалому шляху виконання програми не візьме таки столична Київська область собі коштів більше, ніж, наприклад, багатостраждальна Чернігівщина. Таке вже життя, такі реалії. А фактори і аргументи, які можна буде назвати об'єктивними, знайдуться завжди.

Зараз в тій чи іншій стадії розробки, затвердження і виконання знаходяться програми "Донбас", "Карпати", "Полісся" і так далі. Процес розробки таких документів змінити важко. Але автор впевнений, що майбутнє за індивідуальними програмами розвитку кожною областю окремо. Підготовка, розробка і затвердження програм повинно проводитись за тією ж методикою, що і концепції розвитку.

Третій плановий документ - річний план соціально-економічного розвитку регіону. Він повинен забезпечити виконання окремих етапів і підетапів програми, вирішення завдань в ситуації, що змінюється, організувати роботу народно-господарського комплексу регіону на порівняно короткий термін - один рік.

Зупинимось на методиці створення плану територій, що склалась на сьогодні, та тих факторах, які об'єктивно впливають на напрямок і показники планових документів. В останні роки відповідно нових принципів підходу до планування прерогатива віддана розробці планів "знизу". "Зверху" вони не доводяться. При такому підході складається парадоксальна ситуація, коли все фактично визначає рядовий економіст на рівні району чи міста.

В районів одне завдання - включити в план якнайбільше інвестицій з обласного та державного бюджетів. Крім того, кожен орган планування і керівництво району чи міста намагається включити в проект плану якнайменші за обсягом планові показники фактично по всіх галузях народного господарства. З позицій району чи міста це зрозуміло - є бажання розвивати матеріальну базу (в даному випадку не за свій рахунок) та забезпечити собі надійний резерв для обов'язкового виконання плану на випадок складнощів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Але внаслідок такого планування немає чітко визначеного напрямку розвитку та і самого розвитку теж. Райони та міста, а значить і області та держава в цілому рухаються в тому ж напрямку, що і раніше, тільки в дещо уповільненому темпі. Це і є однією з причин спаду виробництва. Тому пропозиції з місць потрібно отримувати, але необхідне їх жорстке коригування відповідно завдань концепції та довгострокової програми її реалізації.

При розробці плану особливу увагу треба звернути на його прибуткову частину. На сьогоднішній день увага звертається більше на витратну частину: обговорення, затвердження, коригування бюджету і так далі. Взагалі, бюджетній політиці приділяється надзвичайно велика і не зовсім виправдана увага в центральних органах влади і засобах масової інформації. Ми все вчимося ділити. Як не дивно, до цих пір не навчилися.

Але ж головне не в цьому. Розподіляти кошти ми врешті-решт навчимося. Було б що розподіляти. А ось тут справи зовсім погані. Прибуткова частина відпрацьовується недостатньо. Як правило, бажане видається за дійсність - скільки необхідно заробити для задоволення потреб витратної частини та вимог Міжнародного валютного фонду щодо рівня дефіцитності бюджету, стільки і пишемо.

Насправді ж вітчизняний товаровиробник працює в кращому разі на четверть своїх можливостей і рівень цей знижується з кожним роком, далеко відходячи від щорічних планових показників. Спроби стабілізувати становище за рахунок підвищення податків та акцизного збору заганяють промислове і сільськогосподарське виробництво у повну безвихідь. Обсяги продукції ще більше падають, а прибуткова частина плану ще більше зменшується.

Які ж основні питання необхідно вирішити на рівні державного і регіонального планів, щоб стабілізувати ситуацію, зупинити падіння "в штопор", а потім почати потихеньку вибиратись з створеної нами самими економічної ями. На думку автора вони наступні:

1. План повинен бути детально відпрацьований, прийнятий і після цього мати силу закону. Інакше як же виконати бюджет, який силу закону має.

2. Показники плану необхідно регулярно контролювати і обговорювати, попередньо розробивши організаційно-економічний і методичний механізм їх виконання. Коригування планових показників повинно проводитись в крайньому разі і носити комплексний характер, що визначав би терміни і шляхи зміни ситуації на краще після коригування, варіанти компен- сації втрат тощо.

3. План повинен бути направлений на створення конкурентного середовища, об'єктивний і неупереджений щодо підприємств різних форм власності, але й з однаковою ступінню вимогливості до них.

4. Ринкові перетворення, що плануються, необхідно відпрацьовувати по єдиному правильному критерію - чи покращують вони економічне становище регіонів та держави в цілому. Всілякі експерименти над виробником і споживачем без найменшої долі відповідальності за їх результати потрібно зупинити. Теоретики від економіки нехай тренуються в диспутах і на сторінках періодичних видань, а не на розваленому народногосподарському комплексі багатостраждальної держави.

5. Нам необхідно згадати пріоритетні напрямки, як це планувалось кілька років тому, і зробити все для їх розвитку. Це агропромисловий комплекс, випуск готової (кінцевої) конкурентоздатної продукції машинобудування і так далі.

6. Розвиток конкурентоздатних виробництв військової техніки, що мають збут на міжнародних ринках, доцільно планувати і нарощувати. Ми повинні робити все те, що

вміємо робити і що у нас купують. Інакше залишену нами нішу відразу ж займуть інші товаровиробники розвинених країн.

7. Необхідно планово передбачити пріоритет вітчизняного товаровиробника над імпортером виробів, особливо всілякої ширпотребівської продукції. Захистити вітчизняну продукцію повинні розумні податки, в тому числі митні, постійний контроль якості закордонних виробів та інше.

8. Потрібно постійно планувати ефективну структурну перебудову виробництва промислових і сільськогосподарських підприємств в напрямках повної глибини переробки, енергозберігаючих та екологічно чистих технологій, виходу сертифікованої продукції високої якості.

9. План повинен задіяти ініціативу людей, їх ділові якості і інвестиційні можливості. Необхідний розвиток виробництва з місцевої сировини, внутріобласних ремесел та інше.

10. В план обов'язково повинні бути включені заходи по підвищенню рівня життя людей, покращенню інфраструктури територій, рівня соціальних благ, забезпеченню населення роботою і відповідною, достойною їх, заробітною платою. Ці заходи не дають сьогоденний ефект, але проведення їх вкрай необхідне і дасть дуже важливі результати в майбутньому. Тому ці заходи повинні бути забезпечені фінансово і контролюватись постійно, з суворою вимогливістю.

Можна назвати ще багато стратегічних напрямків плану. Автор зупинився, на його думку, на основних. Доцільно виділити ще кілька важливих питань планування.

Перше. У нас не повинно бути областей, які б фінансувались по залишковому принципу. Поділ регіонів на стратегічно важливі і другорядні призвів до нерівномірності їх розвитку, різного рівня доходів та життя населення. Як приклад, можна навести поліські прикордонні області України, яким завжди давалось тільки те, що залишалось після фінансового забезпечення основних державних проектів. Як наслідок, надзвичайно важка демографічна ситуація в них, низький рівень розвитку інфраструктури села та районних центрів, нерозвинене промислове виробництво і так далі. Цей регіон, а також ряд інших потребують на даному етапі особливої уваги держави та її владних структур. Інакше ситуацію не врятувати.

Друге. План району (міста), області і держави в цілому повинні органічно вливатись один в одного, не мати розбіжностей, протистоянь, фінансових суперечок. Вони мають бути відповідним чином узгоджені, відпрацьовані і затверджені. На їх виконання необхідно направити значні зусилля та енергію. Адже в разі невиконання показників плану навіть окремим районом в більшості випадків розпочинається своєрідна "ланцюгова реакція": не виконуються показники в області і в державі в цілому. Тому фактори ризику повинні бути зведені до мінімуму, налагоджена підстраховка однієї ланки ланцюга (району, області) іншими, а також підстраховка відставання подібними видами продукції.

Третє. Ні в якому разі не потрібно повертатись до галузевого планування як визначального, стратегічного напрямку в державі і її територіях. Основою планування повинно стати регіональне комплексне планування, на базі якого будуть створюватись і загальнодержавні плани. Звичайно, ми нікуди не дінемося від галузевих планових показників, але вони повинні структурно і функціонально входити до відповідних планових документів (річних чи перспективних) регіону, працювати на регіон, а значить і на державу в цілому. Міністерства і відомства не повинні бути відірвані від територій, а функціонувати разом з ними при визначальній ролі останніх. Для цього необхідно, щоб галузеві плани в обов'язковому порядку узгоджувались з територіальними органами управління, а потім становились складовими частинами територіальних (в частині, що стосується одного регіону) планових документів, входили до них. Тоді над ними будуть працювати спільно як сама галузь, так і відповідна область, місто чи район.

Четверте. Особлива увага повинна бути приділена фінансовій і банківській діяльності, фінансовому забезпеченню плану. Це відноситься до питань функціонування народногосподарського комплексу в цілому, розширення зовнішньоекономічної діяльності, інвестування і так далі. Що стосується аграрних областей, то доцільно невеликі фінансові ресурси, які є на їх території, не розпилювати в заново створюваних банківських структурах, що не мають ні матеріальних можливостей, ні кадрового потенціалу, а зосередити їх на найбільш важливих напрямках і в найбільш ефективно

діючих банках. Для даних областей це перш за все обласні дирекції банку "Україна" та деякі регіональні банки.

П'яте і останнє. Плани повинні розроблюватись і затверджуватись своєчасно, до початку планового періоду. Для цього на державному рівні необхідно заздалегідь прийняти відповідні документи, зокрема рішення про державний контракт і державне замовлення. Оперативно мають спрацювати і місцеві планові органи та місцева влада. В цей період не повинно бути непередбачуваних, несподіваних рішень центральних органів влади. Своєчасно прийнятий план дає можливість заздалегідь організувати роботу по його виконанню. Він повинен бути затверджений /попередньо/ як мінімум за два місяці до закінчення поточного року. На цей час вже відомі результати роботи області за три квартали і головні тенденції її річного розвитку. По закінченню року необхідно внести деякі корективи. Бажано, щоб їх було як можна менше, а це залежить від того, як ми будемо виконувати заплановане. Остаточне прийняття плану має бути проведено не пізніше ніж до 10 січня поточного року. По мірі того, як буде стабілізуватись економіка регіону та держави, необхідно взагалі приймати план за 2 місяці до закінчення попереднього року. Тільки тоді всі суб'єкти, задіяні в його реалізації, зможуть ґрунтовно підготуватися до виконання планових показників. Крім того, для орієнтації в ситуації, підготовки реальних пропозицій щодо плану, більш попередньої підготовки всім цим підприємствам і організаціям повинні бути направлені як концепція, так і програма.

Але ось плани обговорені, розроблені та затверджені. Вони охоплюють всю адміністративну ієрархію держави - район, місто, область, Україну. І тоді на перший план виходить необхідність забезпечення їх безперечного виконання. Які ж економічні і організаційні заходи тут потрібні? В умовах перехідного періоду до ринкової економіки, коли суб'єктам господарської діяльності надані значні права в економічних питаннях, на рівні регіону достатньо зосередитись на реалізації чотирьох основних напрямків виконання планових показників:

- кредитно-фінансова політика;
- податкова та цінова політика;
- державне регулювання економіки;
- вдосконалення управління ресурсами.

Заходи повинні розробляти, виходячи з завдань плану соціально-економічного розвитку регіону на відповідний рік, затверджуватись адміністрацією території і створити 2 ланки єдиного цілого безпосередньо з вищеназаним планом. Реальний термін їх розробки-місяць після затвердження планового документу. Щоб цей термін був виконаний, над заходами потрібно працювати на другому етапі створення плану, враховуючи його передбачувані показники, а потім провести корекцію документу відповідно вже прийнятого плану. Їх прийняття дасть користь як на рівні області, так і на міському та районному рівнях.

Це четвертий плановий документ запропонованої автором чотирьохрівневої системи планування:

- концепція розвитку регіону;
- комплексна державна програма по реалізації завдань концепції;
- план соціально-економічного розвитку, як інструмент виконання програми на окремих етапах;
- заходи по забезпеченню виконання планових завдань.

Такий підхід дає можливість як перспективного, так і поточного регулювання економіки регіонів, забезпечує струнку систему прийняття та виконання планових показників, дозволяє стабілізувати економічні процеси, а потім надати їм поступальної ходи в напрямку ефективного функціонування економічної моделі ринкового типу.

КОНВЕРСІЯ

Конверсія, на думку автора, була одним з трьох основних "китів", які, відповідно стратегії новоявлених "розбудовників" держави України, повинні були підняти її економіку та рівень життя населення до визначеного рівня. Назвемо ці ключові питання:

1. Створення ефективно функціонуючої єдиної економічної системи в новому геополітичному просторі - держави Україна.

2. Перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки з усіма її атрибутами.

3. Конверсія підприємств військово-промислового комплексу.

Дійсно, на думку урядовців, вчених, засобів масової інформації нам заважало неефективне керівництво з центру, відсутність ринкових реформ, а також непомірно роздуті витрати на військово-промисловий комплекс. Ми кинулись вирішувати всі три питання відразу. Як це робилось по перших двох напрямках, написано в інших розділах книги. В цьому ж розділі зупинимось тільки на питаннях конверсії.

Проте зазначу, що крім як визначальних, так і не дуже великих помилок при проведенні ринкових реформ та налагодженні партнерства з країнами близького і дальнього зарубіжжя занепаду української економіки в першу чергу сприяла стратегічна помилка - всі три питання почали вирішувати одночасно.

В той же час єдино раціональним і можливим виходом з ситуації було проведення роботи в три етапи:

Перший. Створення ефективно діючої економіки України та відпрацювання її взаємодії з іншими державами адміністративно-командними методами, що абсолютно необхідно в екстремальних умовах.

Другий. Проведення в оптимально необхідні терміни конверсії військово-промислового комплексу в цілому (а не тільки підприємств) все тими ж методами планового жорсткого регулювання.

Третій і останній. Поетапне та регульоване проведення ринкових реформ.

Ми ж намагалися вирішити всі ці величезні за обсягом та коштами питання, як говориться, "одним махом", чи як висловлювався відомий теоретик часів китайської культурної революції Мао Цзе Дун "три роки ефективної праці - і 10 тисяч років щастя забезпечено" (переклад приблизний). До цих проблем добавилися ще і деякі інші. То ж і результат у нас поки що приблизно такий, як у "великого керманіча". Ми маємо і власну державу, і сурогат ринкових реформ, і практично повну конверсію (військова продукція не виробляється, як і цивільна, до речі), та разом з цим маємо повний розлад в економічному механізмі держави, стрімке і послідовне падіння обсягів виробництва, зниження рівня життя населення та ступеня його соціального захисту.

Крім стратегічної помилки поєднання в одне ціле надзвичайно важливих процесів, що потребують величезних зусиль, в тому числі і фінансових, значні недоліки є і у визначенні тактики, організаційних та економічних заходів щодо вищеназваних напрямків економічного розвитку.

Розглянемо ці питання, проводячи дослідження процесів конверсії підприємств військово-промислового комплексу нашої держави та порівнюючи їх із світовим досвідом в даному напрямку.

Підприємства військово-промислового комплексу функціонують приблизно однаково як у сфері планової, так і ринкової економіки. В них переважають відношення монопольного замовника (держави) та монопольного виробника продукції (конкретного підприємства). Як в командно-адміністративній, так і в ринковій системах на перший план висувається не стільки комерційна вигода від зниження затрат виробництва та собівартості виробів, скільки намагання досягти військової та військово-стратегічної переваги за будь-яку ціну.

Тому, коли б підприємства ВПК і в подальшому займалися виробництвом притаманної їм продукції під пильною опікою і відповідним забезпеченням держави, у них проблем з переходом до економіки ринкового типу практично не виникло б.

Чи можливо було це зробити хоча б на першому етапі? В значній мірі на це питання можна відповісти позитивно. Україна мала великий експортний потенціал військової техніки, в тому числі бронетанкової, спільні аерокосмічні проекти і тому подібне.

Достатньо сказати, що в деяких галузях військового виробництва Росії частка наших комплектуючих досягала 80 відс. До того ж можливо було утриматись від демонтажу та знищення деяких видів озброєнь, в тому числі і стратегічних, що вимагає значних затрат та послаблює військовий потенціал. Наша держава по цьому шляху не пішла.

Конверсія, в широкому розумінні цього слова, охоплює наступні напрямки:
перепрофілювання підприємств та науково-дослідних інститутів ВПК;
перепідготовка вивільнених працівників;
перепрофілювання військових навчальних закладів;
скорочення збройних сил;
ліквідація військових баз зі створенням на їх місці об'єктів народногосподарського значення;
забезпечення соціального захисту задіяного населення.

Вже з цього переліку видно, наскільки великі кошти та час необхідні, щоб ефективно провести процеси конверсії і вона почала давати віддачу.

До речі, військовий комплекс, як це не дивно, впливає на економіку не тільки негативно. Він сприяє зайнятості населення та підвищенню його платоспроможності, поповненню доходної статті бюджету за рахунок значних за обсягом та своєчасно сплачених податків, збільшенню експорту за рахунок надзвичайно рентабельної воєнної продукції, зростанню наукового, інноваційного та технологічного потенціалу держави, створенню висококваліфікованих керівних, наукових, інженерно-технічних та робітничих кадрів і тому подібне. Тому до його реформування треба відноситись дуже обережно, а повної розрухи, як це відбулось в Україні, допускати не можна ні за яких обставин, якими гарними намірами це б не пояснювалось.

Як же вирішуються ці питання в інших країнах світу? Світова практика стверджує, що оборона держав перебуває не на останньому місці, а у високорозвинених країнах їй відводять пріоритетні позиції. Так, країни світу витрачають на підтримання своєї обороноздатності приблизно 1 трлн. дол. на рік. Причому, 860 млрд. з цієї суми припадає на високорозвинені країни і тільки 170 млрд. - на держави, що розвиваються. Постає цілком логічне питання: звідки ж іде загроза та кому від кого треба захищатися - розвиненим країнам від країн, які розвиваються, чи навпаки?

Високорозвинені країни змушені спрямовувати зусилля й кошти на збереження свого величезного багатства і високого рівня життя населення, яких досягнуто в основному не тому, що їх народи талановитіші і працьовитіші, а за рахунок утиску та пограбування інших народів і держав. І сьогодні вони продовжують створювати такі умови (в тому числі для нашої держави), щоб не допустити країни, які розвиваються, до свого кола. Держави колишнього Радянського Союзу з їх величезними територіями та природними багатствами світові монополісти завжди будуть мати намір утримувати на рівні сировинної бази, дешевої робочої сили і тому подібне. Всілякі ідеологічні догми (боротьба капіталізму та комунізму тощо) тут не грають визначальної ролі. Переважає намір підняти рівень та планку висоти своєї держави, якими б приязними висловами про допомогу це не прикривалось.

Крім того, періодично може виникати надзвичайна небезпека, якщо розвинені країни забажають переділити на свій лад уже поділений світ. Така ситуація є цілком можливою. Адже одні володіють великими запасами, а інші молоді хижачки (наприклад, чотири дракони Азії) тільки набирають сили і для задоволення їх апетиту потрібен новий приплив ресурсів, які є обмеженими.

Звичайно, війни не можна допустити ні в якому разі, та готовою до неї повинна бути будь-яка держава, що себе поважає.

До речі, фактично всі держави - сусіди України мають до неї територіальні претензії, сформульовані в тому чи іншому вигляді. Це також безперечно повинно впливати на нашу військову доктрину та процеси конверсії.

Між тим деяке зменшення озброєнь і військ у світі все ж має місце. Як же проводяться дані процеси? Варто зазначити, що питання правомірності конверсії в різних країнах вирішуються далеко не однозначно. Так, наприклад, фахівці американської урядової міжвідомчої групи, до складу якої входять експерти Агентства по контролю за озброєннями і розброєнню, адміністративно-бюджетного управління Білого дому, Ради національної безпеки, міністерств оборони і торгівлі, зробили висновок про недоцільність широкомасштабного переведення воєнної промисловості на випуск цивільної продукції. Як

аргумент, висувається те, що з початку 80-х років у США не було реальних випадків конверсії, а проводилась диверсифікація виробництва без зменшення випуску військової продукції. Крім того, вони вважають, що частка статей військового бюджету, які можуть бути скороченими в результаті конверсії, в масштабах країни досить незначна.

До того ж в процесі конверсії США не ринкові складові, а державне втручання стало розглядатися в якості головного фактора, що здатний полегшити пристосування оборонних галузей до потреб у зброї, які дещо знизилися. Зокрема, держава за ініціативи Клінтона впровадила підхід подвійних технологій, який заключається в наступому. У разі фінансування міністерством оборони будь-якої науково-дослідницької і дослідницько-конструкторської розробки на конкурсних засадах до претендентів обов'язково висуваються вимоги включення до обґрунтування проектів їх виходу і на цивільну промисловість. Можливості для подвійного використання технологій вишукуються не лише на стадіях генерації ідеї і науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, а і в процесі впровадження, організації маркетингу та продажу високотехнологічної продукції.

Міністерство оборони Великобританії проголосило про намір звести до мінімуму витрати на військові науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР). При здійсненні наміру це фактично означає ліквідацію науково-технічного потенціалу оборонної промисловості на догоду короткостроковому економічному вирашу. Такий підхід, безумовно, не може бути прикладом для наслідування.

Водночас досвід Китаю просто необхідно врахувати нашій державі. Китай розпочав конверсію ще в 1984 році, коли Ден Сяопін заявив, що країна не в змозі підтримувати воєнні витрати на попередньому рівні. Вже в 1990 році Китай отримав близько 140 млрд.дол. США від експорту цивільної продукції, виготовленої на своїх оборонних підприємствах. В цій країні перехід здійснюється плановими методами тільки відносно обсягів виробництва: плануються загальні обсяги виробництва, які щорічно збільшуються, та частка військової продукції, що фінансується державою (до речі, абсолютно стабільно) і, відповідно, щорічно зменшується. Нішу, яка з'являється, підприємства повинні заповнити цивільною продукцією, самостійно визначивши її асортимент та забезпечивши своєчасну реалізацію. До речі, на думку автора, це взагалі практично єдиний вірний варіант переходу від економіки планової до економіки ринкової в частині конверсійних підприємств.

Про те, як зважено розвинені країни проводять перепрофілювання виробництва на цивільне, свідчить і досвід Швеції. Зниження обсягів військового виробництва дещо менше ніж вдвічі тут передбачається провести на протязі 25 років.

Зовсім інша ситуація в країнах Варшавського договору. Будучи заложниками політичних подій, що відбувалися у світі в другій половині 80-х років, вони вимушені проводити конверсію обвальними методами. Цьому в немалій мірі сприяє і переорієнтація їх поглядів на військовий блок НАТО. Так, в Чехії на протязі п'яти років перепрофілювання військового виробництва охопить 80-90 відс. всіх обсягів. Звичайно, це не може не привести до загального падіння виробництва навіть в такій високорозвиненій індустріальній постсоціалістичній державі. Подібна ситуація і в країнах колишнього Радянського Союзу.

Для прикладу зупинимось на експорті зброї. До 1991 року СРСР займав друге, після США, місце за обсягами експорту зброї. Військова техніка експортувалась до країн Перської затоки, Східної Азії, Африки та Латинської Америки. Радянськими автоматами Калашнікова ще й нині озброєно армії десятків держав.

Новостворені на просторах колишнього СРСР держави не зуміли продовжити експортні традиції Радянського Союзу, а в ряді випадків не стали цього робити з політичних чи гуманних мотивів. Гуманних, та тільки не для своїх народів. Адже це призвело до фактичного безробіття сотень тисяч людей, зниження рівня життя мільйонів.

Вивільнені ніші швидко заповнили італійські, американські та французькі фірми, наочно продемонструвавши свої вироби під час ірако-кувейтської війни. Росію, найбільшого виробника зброї СНД, практично витіснено із світових ринків зброї. На даний час вона частково намагається повернути втрачене.

Радянський Союз мав достатній досвід проведення попередніх конверсій. Вони проводились двічі: в 1945-1947 та в 1955-1965 роках. Конверсія, що відбулась відразу після війни, проводилась комплексно, оперативно і цілеспрямовано. Це дало можливість здійснити її за 2,5 роки і досягти в 1947 році рівня довоєнного виробництва цивільної

продукції та товарів народного споживання, вирішити деякі соціальні проблеми і в той же час зберегти на необхідному рівні обороноздатність держави.

Характерною рисою конверсії 1955-1965 років було те, що поряд із скороченням збройних сил, збільшенням виробництва цивільної продукції та товарів народного споживання прискорено проводились науково-технічні та дослідницькі роботи в напрямку створення нових видів озброєння.

На сьогодні процес конверсії значно відрізняється від переходу підприємств на випуск раніше знятої з виробництва цивільної продукції, як це було відразу після Великої Вітчизняної війни. Це пов'язане з різким збільшення обсягів виробництва, новою системою виробничих відносин, ускладненням технології виробництва, більш глибокою спеціалізацією підприємств та інше.

Разом з тим необхідно відмітити, що повний провал в проведенні конверсії в колишніх країнах СРСР, який виразився у втраті військової потужності (це особливо показали події в Чечні) з однієї сторони, та у фактичній зупинці оборонних підприємств з іншої, пов'язаний далеко не з даними факторами. Він головним чином пояснюється відсутністю чіткої концепції скорочення озброєнь, хаотичними, неконтрольованими загальними процесами в економіці. Це стосується практично всіх новостворених держав СНД.

Початок проведення конверсії підприємств військово-промислового комплексу України (з 1989 року) проходив у відповідності із стратегією Радянського Союзу, яка не була, як уже говорилось, достатньо чіткою. Крім того, вона не брала до уваги національні інтереси майбутньої української держави.

Перші роки самостійності України населення, особливо його інтелектуальна частина, насолоджувалось розкішшю говорити вголос про недоцільність і надмірність військово-промислового комплексу та пов'язаний з цим вічний дефіцит товарів народного споживання. На такому емоційному підйомі при прийнятті рішень, не підкріплених науковими економічними обґрунтуваннями, було допущено занадто багато помилок.

При цьому необхідно звернути увагу на те, що урядом були прийняті в цілому досить правильні рішення. Так, ставилось завдання зберегти потенціал оборонного комплексу як базового, використавши його можливості для здійснення структурної перебудови та технічного переобладнання промислового сектору економіки, розвитку сільського господарства і переробних галузей. Таким чином, в оборонній галузі намагались наростити значні внутрішні резерви для створення сприятливих умов по подальшому розвитку економіки. На жаль, ці рішення залишились намірами, не підкріпленими ні організаційно, ні фінансово, ні законодавчо. Події стали розвиватись наступним чином.

На Україну припадало близько 15 відсотків витрат на військову техніку колишнього Радянського Союзу. Після розвалу СРСР вона стала спадкоємицею величезної кількості зброї та працюючого у ВПК населення. В цей час держави НАТО з допомогою запропонованих угод під обіцяні в подальшому кредити нав'язали нам знищення значної частки військового потенціалу. Так, відповідно до договору про обмеження військових сил в Європі, що був прийнятий 17 липня 1992 року, обмеженню підлягають бойові танки, броньовані машини, артилерійські системи, бойові літаки та ударні вертольоти. При цьому скорочення озброєнь повинно вестись шляхом фізичного знищення, переобладнання частини військової техніки для використання у цивільній сфері та перекласифікації з бойових у навчальні літаків і транспортних вертольотів.

Надаючи велике (навіть занадто) значення виконанню цих та подібних вимог, піклуючись про те, як ми виглядаємо в очах західних розвинених держав, в основному переорієнтуючи на них свою політику, водночас в Україні не були в повній мірі враховані умови проведення конверсії, строки її здійснення, не визначені витрати, не вивчені можливості та соціально-економічні наслідки і багато чого іншого. Точніше кажучи, не були зроблені наукові обґрунтування та розроблена програма дій, яка здійснювала б управління в ході самого процесу конверсії в складних умовах. Про стратегічну помилку в термінах та методах проведення конверсії автором вже було сказано раніше.

В результаті маємо дуже сумну картину-масу негативних процесів і явищ, котрі згубно впливають на і без того важкий стан економіки. Замість того, щоб стати одним з найважливіших напрямів виведення економіки України з кризи, в якій вона опинилась,

конверсія військово-промислового комплексу явилась фактором, що додатково ускладнює цей процес, вимагає від держави величезних затрат.

Для прикладу розглянемо ситуацію, яка склалась на одному з найбільших підприємств військово-промислового комплексу України-Харківському машинобудівному заводі ім.Малишева.

Нині його продукція стала непотрібною в Україні. В 1992 році Кабінет Міністрів видав постанову про розробку спеціальної програми по переорієнтації цього підприємства у рамках конверсії. Та ні самої програми, ні допомоги держави, до чого раніше звик завод, він не дочекався. Тому довелося нарівні з усіма прориватися з "базарно-ринкової" ситуації, виходячи з тих тенденцій, які були запропоновані керівними органами держави. Завод було розподілено на 32 підприємства зі своєю адміністрацією, інтересами та з безліччю невіршених проблем і взаємних претензій. В 1994 році обсяг виробництва зменшився порівняно з попереднім у 4 рази. Це страшні цифри. Йшло руйнування заводу та його соціальної сфери.

Є ціла низка цікавих розробок - чотирьохколісного мотоцикла, бурозакладальних машин для шахт Донбасу, обладнання для цукрових заводів тощо. Проте все це поки що сире, не зовсім доведене до кінця. Склалася атмосфера невпевненості в прийдешньому, що спричиняє великий вплив кадрів високої, іноді унікальної кваліфікації.

На заводі в новому корпусі величезної балансової вартості, побудованому для виробництва спеціальної техніки з виконанням відповідних вимог при його спорудженні, створено спільне з німецькою фірмою підприємство по випуску ... килимів. Пройшла еволюція від випуску найкращих у світі танків і тягачів до такого виду товарів народного споживання. Хотілось би запевнити читача, що подібного виду перепрофілювання при проведенні конверсії немає в жодній країні Європи чи Америки. Останніх, до речі, дана ситуація цілком влаштовує. Для нас це втрати новітніх ідей і технологій, кваліфікації персоналу, престижу у світі в решті решт.

На сьогодні ситуація дещо змінилася. Завод ім. Малишева виграв тендер на поставку танків Т-80 для Пакистану вартістю біля 680 млн.грн., вийшов на міжнародні ринки зброї для інших зразків своєї профільної продукції. Проте дуже важко повернути позиції в питаннях кадрів, технології виробництва, іміджу та інших, які були так швидко і непродумано втрачені.

Ситуація, подібна підприємствам по Україні в цілому, склалася і на конверсійних заводах Чернігівщини. Комплекс машинобудування, військової промисловості та конверсії представлений в області 18 підприємствами, серед них такі як чернігівський завод радіоприладів, ніжинський "Прогрес", щорський електромеханічний, носівський "Победіт" та інші.

Деякі з них активно включились в процес конверсії, знайшли свою незадіяну нішу. Так, в м.Ічня 16 січня 1995 року відбулось відкриття першого у світі великомасштабного підприємства по утилізації арти-лерійських снарядів. Завод здійснює швидке розрізання снарядів при допомозі рідини, що подається під високим тиском. В цілому реалізація цього проекту передбачає утилізацію на кількох вітчизняних заводах 220 тис.тонн боєприпасів.

Проте становище більшості підприємств області надзвичайно важке. Назвемо тільки показники флагмана ВПК області чернігівського заводу радіоприладів за 1996 рік: товарна продукція - 49,4 відс. від запланованої; обсяги товарної продукції порівняно з 1995 р. - 65,4 відс.; план по реалізації - 38 відс.; план по прибутку - 35 відс.

Станом на 1.07.1997 року дебіторська заборгованість була 1.946 тис.грн., кредиторська - 18.687 тис.грн. Залишки готової продукції склали вартість 9.067 тис.грн.

Не краще становище і на інших підприємствах області. Програми, які були розроблені, не виконані по причинах як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Так, ще в 1994 році планувалось випустити серійно чи освоїти ряд нових профільних виробів, які не вироблялись чи вироблялись недостатньо в Україні. В основному це була складна електропобутова техніка, а також електропилки, млини для дроблення зерна та інше. Зокрема, на ніжинському заводі "Прогрес" передбачалось виробити 7,5 тисяч швейних машинок, на борзнянському "Квадрі"- 24 тисячі електронних годинників, на городнянському "Агаті" - 12 тисяч переносних телевізорів, на чернігівській "Чезарі" - перші партії відеоплеєрів "Амфітон" та пральних машин. Ця та подібна продукція повинна була досягти більше 60 відс. загального обсягу виробництва конверсійних підприємств області. На основі розроблених програм та пропозицій керівників заводів автором 3 лютого 1994

року говорилося про це в інтерв'ю газеті "Голос України". Заплановане не виконано в силу різних причин. Помінялись ситуація, в деяких випадках керівництво, бажання виконувати обіцяне. Звичайно ж, зіграв свою роль і загальний стан економіки держави, що невинно погіршувався.

Ситуація на цих заводах дещо відрізняється, починаючи від "Агату", який оголошений банкрутом, і до порівняно стабільних деяких невеликих підприємств. Та в цілому ні одне з них ще не виробляє товарів народного споживання в достатніх кількостях, які користувались би масовим попитом на внутрішньому чи зовнішньому ринках. Не повернулись вони і до випуску попередньої спеціальної техніки чи подібних зразків виробів в тих же або більших обсягах.

На завершення розділу хотілось би надати деякі пропозиції щодо проведення конверсії в державі та її регіонах. При цьому немає потреби повторювати ті, які були сформульовані раніше.

Конверсійні заходи повинні проводитись по двох основних складових - зменшення розмірів і темпів конверсії та передбачуваність її напрямків і наслідків.

I. Зменшення розмірів і темпів конверсії. Тут ми маємо кілька основних напрямків.

1. Продаж зброї на ринки світу. У світі завжди був і в найближчий час буде попит на зброю різних видів. Необхідно відновити колишні зв'язки Радянського Союзу по галузях, де була задіяна Україна. Крім того, потрібно зацікавити підприємства, дозволивши їм торгувати зброєю самостійно (в межах чітко розроблених норм, вимог і технології торгівлі) та розробивши порядок матеріального заохочення колективів і окремих працівників підприємств та постачальників важливих видів деталей і стратегічних матеріалів. В деяких випадках це може стосуватися і постачальників критичного імпорту. Підприємства ВПК України виробляли високоякісну зброю, на яку був великий попит в різних регіонах світу. Це необхідно використати, особливо в ситуації, коли спілкуватись з нами не заважають фактори, що були раніше (ідеологічного, релігійного та інших напрямків).

2. Участь у спільних проектах по озброєнню з країнами Співдружності незалежних держав, особливо з Росією та Білоруссю. Мова не йде про організаційні питання оборонної доктрини, спільні війська і так далі, а стосується тільки розробки та виробництва зброї, спільних підприємств, концернів і корпорацій з цього напрямку. Нам дуже заважає взаємна недовіра, і ми всі на рівні незалежних держав намагаємось винайти той самий велосипед, який давним-давно і високоякісно випускається в колишній братній республіці. Автор не вірить, що не можна домовитися, коли це взаємно вигідно. Навіть Чечня знайшла можливість компромісу, щоб дозволити провести нафтопровід з Азербайджану через свою територію у Росію. А їм же свобода дісталась надзвичайно дорогою ціною. Грозний пішов на це, бо йому було економічно вигідно.

У нас дивіденди не менші: традиції в спільній розробці та експлуатації виробів, відпрацьована виробнича кооперація, необмежений ринок зброї на схід держави, можливість участі в новітніх технологіях космічної та ядерної техніки, які практично анулюються в Україні без такої співпраці, задіяння висококваліфікованого персоналу. В решті решт, у нас поки що одна нормативна база, єдині стандарти та вимоги по експлуатації, що надзвичайно важливо для спеціальної техніки.

Такий роботі дуже сприяє підписаний договір між Україною і Російською Федерацією.

Мова, звичайно, не йде про політичні питання, незалежність чи односторонню орієнтованість держави. Питання тільки в одному - це економічно вигідно.

3. Формування іміджу України та її головних заводів і концернів як надійних експортерів спеціальної техніки. Участь у міжнародних виставках, ярмарках, конференціях і так далі. Особлива увага повинна приділятися складним і дорогим, надійним виробам, що випускаються порівняно давно, наприклад, ракетам-носіям Південного машинобудівного заводу, а також новим унікальним розробкам, наприклад, важким транспортним військовим літакам конструкторського бюро ім. Антонова.

4. Підписання договорів з державами-імпортерами, відповідно яких Україна бере на себе питання обслуговування, забезпечення ремонту та поставки запасних частин до спецтехніки, а також навчання їх персоналу.

5. Відпрацювання кооперації між країнами, що потребують військову техніку, та Україною. Створення невеликих спільних підприємств на територіях держав, які мають

потребу в цих виробках, з контрольним пакетом української сторони. Звичайно, при необхідності питання "ноу-хау" в частині технології тощо повинно бути враховане.

6. Відтворення в розумних межах з допомогою засобів масової інформації та представників різних гілок і рівнів влади іміджу працюючих на підприємствах оборонного комплексу як громадян, що виконують свій нелегкий і дуже потрібний для держави обов'язок. В останні роки у відношенні до працівників так званих "казьонних" заводів було застосовано значний пропагандистський тиск. Слова "монстр", "тепличі умови" і так далі були далеко не найбільш лайливими в тому лексиконі. Справедливість і ситуація сьогодення потребує зміни тональності і стилю освітлення проблем конверсії.

II. Передбачуваність напрямків і наслідків конверсії. Сюди пропонується включити наступні складові.

1. Вироблення чіткої оборонної та військової концепції розвитку України. На сьогодні ми не знаємо, якою повинна бути армія, які види військ та озброєнь нам потрібні, в якій кількості, в які терміни така перебудова буде досягнута і так далі.

2. Реалізація такої концепції з допомогою відповідної програми конверсії, що включала б у себе організаційні та регулюючі механізми, а також фінансове забезпечення.

3. Вироблення зовнішньоекономічної програми розвитку в частині експорту та імпорту озброєнь і міждержавної кооперації з цього питання, де були б вирішені напрямки матеріально-технічного забезпечення, виробництва та експлуатації виробів.

4. Податкові пільги для підприємств при проведенні конверсії, які повинні спрацювати тільки при виконанні контрольних показників.

5. Збереження профілю виробництва для підприємств військово-промислового комплексу, рівня технології та кваліфікації працюючого персоналу.

6. Розмежування функцій державних і регіональних органів влади по відношенню до конверсійних підприємств з допомогою закону, що діяв би на території України. На сьогодні реалії життя такі, що проблемами цих заводів більш займаються на регіональному рівні, проте не мають для цього ні фінансових можливостей, ні особливого бажання, ні законодавчого підтвердження.

7. Освоєння об'єктів і територій, що звільнились від військових потреб (полігонів, військових об'єктів, доріг, аеродромів, приміщень тощо) для потреб ринкової економіки, сільського господарства держави, задіяння ініціатив ринкових структур, в тому числі через створення точкових вільних економічних зон різного напрямку.

8. Створення на заводах довготермінових програм конверсії та річних планів по даному питанню, які передбачили б конкретні заходи і цифри, контролювались би відповідним міністерством та регіональним владним органом. Контрактна форма прийняття на роботу і оплати керівників цих підприємств.

9. Забезпечення для заводів ВПК з допомогою маркетингових зусиль, преси, реклами, різного роду ярмарок тощо в Україні, країнах СНД, державах дальнього зарубіжжя іміджу фірм - надійних партнерів по випуску високоякісної цивільної продукції. Проблема зовсім не проста, якщо врахувати, що більшість з них до недавнього часу були глибоко засекреченими "поштовими скриньками", а потім піддалися ніщівній та публічній критиці.

10. Задіяння військових, що звільняються, в спеціальних структурах, які створюються (прикордонні війська, митниці, податкові адміністрації і так далі) та традиційних службах (пожежна охорона, міліція тощо), а також при реалізації спільних нафтових і газових проектів з Росією та інше. Напрацювання як можна більше таких проектів. При цьому є можливість повністю використати такі риси військових, як їх фізичний стан, здоров'я і незадіяну в результаті звільнення в запас амбіційність. Освітлення успіхів бувших військових у засобах масової інформації, підняття їх іміджу як прикладу для наслідування.

11. Участь звільнених військовослужбовців і працівників конверсійних підприємств у підприємницькій діяльності на загальних засадах. Проте, враховуючи їх низький рівень знань щодо відповідної законодавчої бази і відсутність ділових контактів, необхідна організація інформаційної підтримки на першому етапі роботи.

Незалежність України, як стратегічний фактор, надає їй право і зобов'язує її самостійно, без втручання інших країн і наддержавних структур, розв'язувати проблеми свого озброєння. Україна володіє величезним воєнним потенціалом та досвідом роботи в даному напрямку. Проводячи конверсію, необхідно виходити з принципу, щоб життя людей, в тому числі і тих, які працюють у військово-промисловому комплексі, від цієї

роботи покращувалось, а обороноздатність держави залишалась на достатньому рівні. Це і будуть головні незаперечні критерії ефективності конверсії, які з вдячністю сприйме наше населення.

ВІЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗОНИ

В останній час диспути навколо вільних економічних зон (ВЕЗ) дещо затихли. Верховна Рада "подавила" наполегливі спроби Закарпатської області організувати ВЕЗ як єдине ціле, що дорівнювало б всьому регіону. Це стало гірким уроком типу "ініціатива буде покарана" для всіх тих, хто намагався нетрадиційними, незвичними для нас методами ринкової економіки вийти з кризи, стабілізувати економічні процеси, ввійти до світової економічної співдружності. Подібні ідеї затихли і в досліджуваній Чернігівській області. То, можливо, ВЕЗ нам і не потрібні? Жили ж без них більш ніж 70 років командно-адміністративної економіки, то і ще проживемо...

Щоб відповісти на дане питання, необхідно чітко визначитись, що ми маємо на увазі під терміном "вільні економічні зони", розглянути світовий досвід в даному питанні та ситуацію в Україні. У зв'язку з тим, що проблема створення ВЕЗ порівняно нова в нашій державі і рівень знань по ній недостатній, доцільно надати загальні положення щодо них, напрямки діяльності та інше. У матеріалі при висвітленні теоретичних положень використані праці НДЕІ Мінекономіки України та деяких вітчизняних і закордонних авторів.

Відповідно їх досліджень ВЕЗ - один з помітних елементів структурних перетворень світової економічної системи другої половини ХХ сторіччя. Вони розміщені на всіх континентах як у промислово розвинених країнах, так і в тих, що тільки розвиваються. Розміри впливу зон на економічні процеси в державах, чисельність працюючих в них та обсяги торгових операцій досить значні. ВЕЗ можуть мати дуже різноманітні форми, механізми дії, стратегію розвитку і так далі. Проте у відповідності з основними показниками їх можна звести до кількох груп, що і буде показано та охарактеризовано в подальшому матеріалі.

Необхідно особливо звернути увагу на те, що зона являє собою не політичне, соціальне чи якесь інше утворення, а чисто економічне поняття, яке придатне до використання в різних суспільних формаціях. Наприклад, зони успішно функціонують як в комуністичному Китаї (до речі, особливо успішно), так і в його суспільному антиподі - Сполучених Штатах Америки.

Найбільш узагальнене визначення зони слідує: це обмежена частина території держави, на якій встановлюється митний, податковий, фінансовий, організаційно-правовий режим діяльності суб'єктів підприємництва в цілях активізації економічних процесів.

До речі, про обмеження території. Деякі ВЕЗ дійсно огорожені, в деяких це обмеження чисто умовне. Тому не треба лякати людей колочим дротом і тому подібними речами. Завдання, які ставить держава, створюючи зони:

1. Стимулювання притоку іноземних інвестицій.
2. Створення структур, які є початком та прикладом для проведення ринкових перетворень.
3. Активізація процесів інновації.
4. Активізація зовнішньої торгівлі.
5. Розвиток імпортозаміщення.
6. Створення нових робочих місць.
7. Ефективне використання місцевих ресурсів.

Як дуже цікаве для Чернігівської області, світова наука говорить про те, що формування вільних економічних зон може розглядатись як засіб вирішення проблем депресивних, слабозаселених, з низьким рівнем економічного розвитку регіонів. На жаль, саме до таких регіонів і відноситься область. До цього необхідно додати і вигідне щодо створення ВЕЗ геополітичне положення.

Ми весь час сподіваємось на державну цілеспрямовану допомогу. Між тим, є чотири основні фактори, які роблять наші сподівання досить ефемерними:

1. Держава допомагала нам завжди і вже традиційно недостатньо, фінансувала по залишковому принципу. Це і стало основною причиною критичного стану економіки і соціальної сфери області. Ситуація детально описана в попередніх книгах автора

"Проблеми економіки Чернігівщини" та "Чернігівська область. Соціально-економічний стан. Шляхи розвитку", а також в деяких розділах цієї книги.

2. Економічна ситуація сьогодення в державі настільки важка, що вона не може зосередити свої зусилля на якомусь одному чи кількох регіонах.

3. Керованість економікою та взаєморозуміння між гілками і рівнями влади не настільки відпрацьовані і надійні, щоб навіть задумане та затверджене довести до свого логічного завершення.

4. Починаючи з середини ХХ сторіччя, дослідники дійшли до висновку про низьку результативність централізованих державних заходів, що спрямовані на подолання кризових економічних процесів на рівні регіону. Зокрема, П.Халл, С.Хоув та С.Бутлер сформулювали слідує визначення: здійснення господарського підйому економічно відсталих територій неможливе без створення сприятливого податкового та організаційно-правового середовища, що повинно стимулювати приток підприємницьких інвестицій.

На думку автора, так категорично питання ставити не коректно (мова йде про пункт 4). Звичайно ж, необхідна і державна допомога, і державні програми, і цілеспрямовані дії в самому регіоні, і все інше. Ефект дасть тільки комплексний підхід до вирішення питань регіону, тим більше, що всі ці напрямки можуть діяти одночасно, не заважаючи один одному. Але створення ВЕЗ є одним з важелів, причому досить потужних, відродження нашого краю. Дамо класифікацію зон у "чистому" вигляді.

1. Зовнішньоторговельні зони - це ВЕЗ, де обслуговуються товари іноземного походження по слідує напрямках: транспортне обслуговування, складування, збереження та обробка товарів, спрямована на забезпечення доброякісного зберігання, покращення зовнішнього оформлення та інше.

2. Торгово-виробничі зони - це ВЕЗ, які виконують всі функції попередніх зон, а також комплектування, складання вузлів і готових виробів, в деяких випадках в зонах сконцентровані імпорتنі чи експортні виробництва. Характерна риса зон цього типу (не в стадії розвитку, а на етапі повної діяльності) - розміщення багатосерійного та трудомісткого виробництв, першочергово орієнтованих на експорт. В процесі покращення економічної ситуації в країні, зміни структури господарства, купівельної спроможності населення експортоорієнтовані зони перетворюються в імпортоорієнтовані (випускаючи імпортозамінюючу продукцію). До речі, це можливо і вже на першому етапі. За рахунок менших податків та мита продукція буде значно дешевша, важливо тільки, щоб і якість її збереглася на відповідному рівні. Можливе і органічне вростання торгово-виробничої зони в національну економіку, якщо весь простір держави інтегрується з світовою економікою. Але то вже далекі перспективи для всього світу, а тим більше для України, враховуючи, що при цьому виникає дуже багато різнопланових питань.

Названі два типи зон особливо цікаві для нас на ближню перспективу. Крім того, необхідно мати на увазі, що зовнішньоторговельні зони у своєму класичному виді, як правило, поступово перетворюються у торгово-виробничі, що дозволяє державі отримати більший соціально-економічний ефект. Таке поетапне "зонування" доцільне і для Чернігівської області.

Як своєрідний передвісник зовнішнь-торговельних ВЕЗ, в області доцільно створити зони прикордонної безмитної торгівлі, які також є в багатьох країнах світу. Для них передбачено стимулювання операцій товарообігу на рівні місцевих товарозамовників і торгових організацій, що дозволяє розширити асортимент товарів та прискорити обіг капіталу. Базою для створення подібних зон є взаємна двох - чи багатостороння угода про безмитну торгівлю, тобто про формування "спільного ринку" на регіональному рівні.

3. Туристсько-рекреаційні зони - це ВЕЗ, які створюються на основі значного природо-рекреаційного та історико-культурного потенціалу з метою його ефективного фінансового (для країни) використання і збереження. Їх характерна риса - створення сприятливих умов для інвестування у сферу послуг, спрощення режиму в'їзду для туристів та інше. Ці зони можуть цікавити наш регіон як додатковий елемент, включений в зони перших двох видів.

4. Науково-технічні зони - це особливий тип вільних економічних зон, що орієнтовані на розвиток науково-технічного потенціалу, формування механізму стимулювання фундаментальних та прикладних досліджень і впровадження їх результатів у виробництво. Їх поява є результатом того, що найбільш відомі іноземні компанії неохоче передають у ВЕЗ інших держав свої новітні технології та "ноу-хау". Зони цього типу орієнтуються на наукомістке виробництво, високі технології, комерціалізацію

наукової діяльності, що здійснюється шляхом як організації відповідних виробництв, так і міжнародної торгівлі ліцензіями, патентами та "ноу-хау". Вони формуються на базі комфортної науково-виробничої та соціально-побутової інфраструктури і потребують широкого кола фірм, що контактують з зоною. Це повинні бути дійсно новинки вище світового рівня. Тому, м'яко кажучи, цей тип зон поданий автором з чисто пізнавальною метою.

5. Банківсько-страхові зони - це ВЕЗ, в яких запроваджується сприятливий режим здійснення банківських та страхових операцій в іноземній валюті для обслуговування фірм, які зареєстровані не в даній державі. Це дуже цікава форма залучення капіталу в регіон, поживлення економічної ситуації в ньому. Адже даний капітал працює, як правило, у вільній економічній зоні.

6. Офшорні зони - це ВЕЗ, де створені спрощені умови для реєстрації компаній та банків. В цих зонах держава не добивається підвищеної інвестиційної діяльності і так далі, а створює умови для фінансових компаній, які не просто менш вигідні у себе на батьківщині, а і являються у більшості випадків оголошеними поза законом. Мова, звичайно ж, не йде про карне законодавство, а стосується різних фінансових питань, не врегульованих міжнародними угодами. За рахунок реєстрації і діяльності на території таких компаній іноді можна досягти дійсно фантастичних результатів. Офшорні компанії розташовані в усіх континентах, але переважна більшість їх - в Європі, країнах Карібського басейну та Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Звичайно, такий вид зон дуже привабливий, та мимоволі згадується буквальный переклад слова - "поза бортом". Дійсно, при недостатньому рівні знань і вмінні орієнтуватись, що на даному етапі характерне для більшості регіонів України, тут можна мимоволі потрапити в зону "поза законом". Тому з впровадженням зони такого типу доцільно почекати.

Більшість ВЕЗ, крім яскраво вираженого одного з шести названих видів, в тій чи іншій мірі мають деякі ознаки інших зон, тобто в результаті поєднання місцевої специфіки та спрямованості на досягнення максимального економічного ефекту формуються комплексні утворення - нові модифікації вільних економічних зон. Положення про ВЕЗ є законом держави і затверджується відповідним чином. Тому зрозуміло, наскільки важливо попередньо передбачити всі питання та проблеми, а також шляхи їх вирішення. Адже потім кожному поправку до положення потрібно буде також приймати на вищому рівні. Необхідно звернути увагу ще на один аспект функціонування ВЕЗ - вони в офіційному порядку на умовах, продиктованих державою, з вигодою для її населення, вирішують ті питання, які у нас є прерогативою структур тіньової економіки, що знаходяться поза сферою закону. То чи не можна було б використати чітко продумані положення вільних економічних зон і для легалізації деякої частини виробничої та торгової діяльності тіньового капіталу? Поки що ми все ганяємось за капіталом іноземним. Над цим доцільно подумати і прийняти відповідні рішення на рівні держави.

Розглянемо ситуацію в Україні. Швидкий і ефективний перехід до відкритості в масштабах держави неможливий і недоцільний. Цей процес має бути законодавчо врегульованим і керованим, здійснюватись поетапно, враховуючи економічну ситуацію як у нас, так і в інших країнах, особливо тих, що межують з нами.

На першому етапі доцільно передбачити відкриття секторів, де це дасть найбільший ефект і має всі необхідні передумови. Такі сектори будуть мати права вільних економічних зон. Згідно з існуючим законодавством в Україні можуть створюватись зони всіх типів, названих раніше, а також їх поєднання в необхідних пропорціях. При цьому законодавство виключає жорстку регламентацію механізму ВЕЗ, який в кожному випадку повинен будуватись виключно на засадах доцільності.

На першому етапі можливе створення ВЕЗ на невеликій території (точкові ВЕЗ), в подальшому планується створення багатфункціональних ВЕЗ великої площі на базі областей та регіонів. До речі, на думку автора, щодо областей і регіонів це не дуже реально та і доцільно, маючи на увазі особливості території та геополітичного положення України, необхідність взаємопроникнення всіх частин її народногосподарського комплексу і інше.

Та що б ми там не говорили про досвід створення ВЕЗ, в першу чергу нас цікавлять можливості області в даному напрямку. Дещо про це вже було сказано. Доцільно знову, на цей раз досить-таки ґрунтовно, загострити проблему. Цьому питанню в різні часи і "діставалось" по-різному. То від нього відмахувались, немов від комахи (от ще придумали!), то бились "на смерть", включаючи важку артилерію у вигляді

звинувачень прихильників вільних економічних зон (ВЕЗ) в сепаратизмі, нерозумінні проблем держави, бажанні нажитись на чужому горі і ще багато в чому лихому та корисливому. Дійшло навіть до того, що в області замість терміну "вільна економічна зона" був введений термін "вільний економічний район".

Це бач, щоб не нагадувало колючий дріт, дресированих вівчарок, бараки і ще бог знає що... Але від цього ситуація з місця, звичайно ж, не зрушила. До речі, як і в державі в цілому. Але ж в державі далеко не скрізь такі сприятливі умови. Та і рівень розвитку багатьох інших регіонів значно вищий, а інфраструктура досконаліша. То там і питання про ВЕЗ не стоїть. У даному регіоні інша ситуація.

Спочатку зробимо ще один екскурс, на цей раз в минуле. Розглянемо, коли була створена перша зона і що було потім, яке відношення до ВЕЗ в колишніх країнах соціалістичного табору, нарешті, чи не було часом вільних економічних зон ну, скажімо, в царській Росії?

Почнемо нашу розповідь... В 166 році до нашої ери Греція проголосила на острові Делос особливі умови прийому, збереження та відправки вантажів. Оце й була перша в світі вільна економічна зона (ВЕЗ) торгового типу. Грецькі державні мужі зрозуміли, що купці придуть у Грецію і пожвавлять економічну ситуацію тільки тоді, коли їм нададуть певні пільги. Тому було скасовано ряд податків, митних зборів, спрощено адміністративні формальності. Після нововведення острів почав відігравати помітну роль у торгівлі між Заходом та Сходом, а сама держава отримала значні економічні вигоди, зумовлені зростанням вантажообігу, появою нових робочих місць для місцевого населення, збільшенням податкових надходжень.

Згодом, уже в середні віки, практика ВЕЗ набула поширення в Європі, зокрема в Німеччині та Франції.

Місто Гамбург офіційно отримало статус "порто-франко" (вільна гавань) у 1510 році. Сьогодні Гамбурзький порт- це значна (42 квадратні кілометри акваторії та 58 квадратних кілометрів суші) функціонально підготовлена територія для цілодобового приймання, відправлення та обробки вантажів. Порт обслуговує 50 держав світу та 8-10 тисяч суден щорічно, майже 50 мільйонів тонн вантажів.

У Німеччині нині діють 6 вільних портів та 3 безмитні зони, у Франції - два райони вільної торгівлі та підприємницької діяльності, в Іспанії - 3 безмитні зони, в Італії - 3 спеціальні безмитні зони, в Японії - торговельно-виробнича зона...

Навіть в Сполучених Штатах Америки, де, на перший погляд, і проблем то економічних практично немає, створено і діє 94 зони зовнішньоторговельної спрямованості та 255 філій. Можливо саме тому там і проблем економічного характеру, які вирішувались би на рівні держави, порівняно небагато. Працює саморегулюючий механізм економічної моделі ринкового типу.

А що ж роблять в цьому питанні країни так званої (колись) соціалістичної співдружності? У 1963 році розпочато створення вільних економічних зон в Югославії, у 1978 - в Румунії, у 1979-1980 - у Китаї, у 1982 - в Угорщині, в 1987 - у Польщі, у 1989 - у В'єтнамі. Починаючи з 1990 року, в республіках колишнього Радянського Союзу проголошено про наміри створення вільних економічних зон, зокрема в Казахстані, Киргизії, Білорусі, Грузії, Латвії, Естонії, Росії.

А на кінець автор приберіг зовсім несподівану інформацію. При цьому він спеціально не виділяє ні Гонконгу, ні ВЕЗ Китаю. Про них знають усі. Але виявляється, що ВЕЗ існували і на території колишньої Російської імперії, зокрема в Одесі (1817-1858), Батумі (1878), Амурському та Усурійському краях (1858-1890), у Якутській та Приморській губерніях (1858-1909), у Мурманську (1876), у гирлі річок Об, Лена, Єнісей (1876-1906)...

Тобто нам треба тільки згадати, що нове - це добре забуте старе, оновити свій (російський) варіант, вивчити досвід світовий, перекласти його на нашу економічну ситуацію, геополітичне становище та слов'янський менталітет - більше нічого і не треба. Та ще попрацювати конструктивно з метою створити ВЕЗ і працювати в них, а не погубити ідею під будь-яким приводом, разом з водою, так би мовити, не викинути б і немовля.

Що ж треба робити в першу чергу? Необхідно визначитись з точковими ВЕЗ на території області. На думку автора, реально можна говорити і вирішувати питання створення на базі військового та цивільного аеропортів вантажного інтерпорту, що був би базою для державного та приватного капіталу, його вантажів на шляху з Азії до Європи.

Такий інтерпорт з транспортно-складською та переробною функціями необхідний для України.

Крім того, разом з відповідними регіонами Російської Федерації та Білорусі необхідно вийти на вищі владні структури трьох країн з пропозицією про створення спільних вільних економічних зон в прикордонних пунктах. При цьому можна використати досвід Білорусі по створенню подібної структури у Бресті з польським містом Тересполь. Потрібні інвестиції. Їх можна отримати від Росії і країн Середньої Азії. Тоді товари з Росії та Азії в необхідні терміни з відповідною якістю збереження, переробки і транспортування будуть потрапляти до розвинених країн Європи. Це дасть пряму вигоду як регіону, так і державі в цілому.

Наступна ВЕЗ - це Новгород-Сіверський - Грем'яч. Її функції: транспортно-складська, виробнича, рекреаційна. З підвищенням інтенсивності руху на магістралі зросте роль транспортної та складської функції. Незадіяні рекреаційні можливості регіону, його історично-культурна спадщина, близькість кордонів з Росією і спільна історична доля сусідів-регіонів дають великі перспективи для розвитку цього напрямку. Нарешті, незадіяні виробничі потужності Новгород-Сіверського і Семенівського районів, інтегроване з Росією господарство підкупляють перспективою створення багатопрофільного виробництва на засадах використання тієї бази, яка вже є, з відповідним поповненням її національними та іноземними інвестиціями. Це сприятиме формуванню і подальшому розвитку експортного потенціалу конкретного регіону та країни в цілому.

В подальшому можливе створення вільних економічних зон Ріпки-Нові Яриловичі та Городня - Сеньківка, які в основному несли б транспортно-складську функцію по типу зовнішньоторговельних зон. Це буде зовнішньоторговельна зона з поступовим переходом до торгово-виробничої.

Для функціонування ВЕЗ, крім практично ідеального геополітичного положення, транспортних магістралей і так далі, звичайно ж, необхідна відповідна інфраструктура, інвестиції під неї і реальні пільги інвесторам.

Обслуговування та активізація транзитної торгівлі потім, як правило, переростає у виробництво експортної чи імпортозамінної продукції, що особливо вигідно регіону.

Для проведення конкретної роботи є відповідна правова база у вигляді закону "Про загальні принципи створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон", "Державної концепції формування вільних економічних зон" та "Методичних вказівок щодо розробки техніко-економічних обґрунтувань" цих зон.

Велосипед винаходили не обов'язково. У світі функціонує біля 500 ВЕЗ і їх досвід необхідно ґрунтовно вивчити, щоб використати з врахуванням деяких місцевих особливостей.

Який же досвід взяти за основу? Сьогодні керівництво економічних служб держави рекомендує брати за взірць китайську модель. На думку автора, досвід функціонування вільних економічних зон у Китаї навряд чи можна застосувати Україні, оскільки структура нашої економіки різко відрізняється від китайської. Крім того, у Китаї ВЕЗ розміщено у найбільш вигідних, найбільш високорозвинених регіонах, які з самого початку мали змогу залучити капітали закордонних китайців.

У нас ситуація інша, і було б доцільніше брати досвід США, інтерпортів Європи, зокрема, вільної економічної зони в Шеноні (Ірландія). Ми не можемо орієнтуватися на Китай з його величезними територіями та специфічною інфраструктурою.

І ще одне... Не треба кидатись в крайнощі і мріяти про створення ВЕЗ та території всієї області чи хоча б її значної частини (наприклад, поліської частини Чернігівщини). Досвід Закарпаття свідчить про те, що це нереально. Єдиний реальний вихід, на думку автора, точкові ВЕЗ в раціонально підібраних місцях і з реальними невеликими, а потім все наростаючими функціями.

Підсумовуючи вищеназване, хотілось би акцентувати увагу на наступних питаннях:

1. Вільні економічні зони - один з важливих елементів ринкової економіки і їх фактичне ігнорування на рівні держави говорить про недостатньо комплексний підхід при впровадженні даного типу економічної моделі.

2. Вільні економічні зони можуть стати одним з елементів відродження Чернігівщини. На рівні регіону необхідні чіткі пропозиції відносно ВЕЗ та організація роботи щодо їх впровадження в життя.

3. Доцільно зосередитись на створенні локальних (точкових) ВЕЗ з поєднанням функцій зовнішньоторговельних, торгово-виробничих та туристсько-рекреаційних.

4. Має рацію створення творчої наукової групи по відпрацюванню питання спільних ВЕЗ з Росією та Білоруссю:

- а) на першому етапі - з торговими, виробничими та рекреаційними функціями;
- б) в перспективі - додатково і офшорної зони.

5. Потрібно терміново вирішити питання створення зон прикордонної торгівлі у відповідних районах області як стимул підняття виробництва в суспільному та приватному секторі економіки, фактор підвищення рівня життя населення цих територій.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ВИРОБНИЦТВО

Реалії сьогодення такі, що на селі є три основні групи товаровиробників, які в тій чи іншій мірі забезпечують державу продукцією сільського господарства: колективні сільськогосподарські під-приємства, фермери, особисті господарства селян. Коротко охарактеризуємо стан справ в кожній групі.

Колективні сільськогосподарські підприємства (раніше колгоспи) - "немовля" генеральної лінії держави на колективізацію сільського господарства. Зараз їм вже виповнилось майже 70 років. За ці роки було все: знищення заможного середняка, якого назвали куркулем, безпаспортні і працюючі за голі трудовні селяни, перші трактори і гігантоманія відгодівельних комплексів, кукурудза в селянських господарствах на крайній півночі СРСР і так далі.

Та як би там не було, а колгоспне село всі ці роки годувало населення держави, маючи і собі на хліб і ще дещо до хліба. В роки "перебудови" захопились зміною назв і вивісок. Більшість колгоспів стали пайгоспами, колективними сільськогос-подарськими підприємствами, агрофірмами тощо. Їх назви стали менш політизованими.

Відбулися значні зміни і в економічній ситуації:

- різко змінився паритет цін на сільськогос-подарську і промислову продукцію;
- інфляція згубно вплинула на сезонний характер виробництва;
- відмінили держзамовлення і, відповідно, гарантований ринок збуту;
- зникло централізоване забезпечення всім необхідним;
- припинилось дотування;

В таких умовах господарства, що звикли до планового тиску, централізованого забезпечення та збуту і інше, різко знизили обсяги виробництва. На сьогодні вони, по суті, не є головним товаро-виробником на селі.

Крім того, критичною стала амортизація їх основних фондів, тяжкий фінансовий стан. КСП в абсолютній більшості неплатоспроможні, заробітна плата працюючим видається нерегулярно, з запізненням. Тяжко дивитись на ферми, де мерзне і голодує велика рогата худоба, на поля, зарослі бур'яном. Ситуація явно кризова.

Фермерські господарства створювались багато в чому як антипод колгоспів і радгоспів в роки, коли було проголошено перехід до ринкової економіки.

Багато постанов вищих органів влади прийнято по них, чимало пільг в свій час надано. Преса активно пропагувала цю форму господарювання. Пройшло кілька років. На сьогодні фермерський рух, насаджений фактично "з гори", не прижився, не став масовим.

Взявши непогані земельні наділи, чимало сільськогосподарської техніки у колгоспів (тим самим сприяючи їх подальшій деградації), в ряді випадків фактично паразитуючи на тілі агонізуючих сільськогосподарських підприємств (використовуючи ту ж техніку, матеріали, органічні добрива та інше), деякі фермерські господарства мають непоганий прибуток. Але є кілька принципів, яких вони дотримуються при цьому:

1. Фермер не замість колгоспу, а при колгоспі.
2. Основу доходу в них складає комерційна діяльність.
3. Трудомісткими галузями виробництва, такими як тваринництво, вирощування картоплі, овочів тощо в них не займаються. Перевага віддається зерновим культурам.

Тому можна без перебільшення констатувати: фермер ще не став в ряд основних товаровиробників на селі.

Нарешті, третя група товаровиробників - особисті господарства селян. Це оті невеличкі наділи землі, оті птиця та худоба, що залишилися в селян після буремних років колективізації. Вважалося, що це тимчасове явище, своєрідний атавізм дрібноселянської особистої власності, пережиток, так би мовити, капіталізму, з яким держава в силу деяких причин поки що змиралася. Правда, причини були досить вагомими - селянин себе та свою

сім'ю з того господарства годував, працюючи тут тільки у вільний від колгоспної праці час.

Періодично на особисті господарства оголошувався черговий "хрестовий похід" - будь то сталінські податки чи хрущовська анафема великій рогатій худобі на селянських подвір'ях. В підтримку особистих господарств селян ніколи не приймалось рішень партії чи уряду, не розроблялось програм, вони не попадали в плани соціально-економічного розвитку. Про них ніхто не піклувався, не виводив нових сортів чи порід, не видавав пільгових кредитів та дотацій.

А селянин знай собі працював на городі чи на подвір'ї, від цього він мав що поїсти собі, дещо продавав на базарі та здавав державі. Тоді це називалось надлишками сільськогосподарської продукції в особистих господарствах громадян.

Яка ж ситуація на сьогодні? Згідно статистичних довідників в цьому секторі вирощено 95 відс. картоплі, 72 відс. овочів, 50 відс. м'яса, 45 відс. молока і так далі. Потрібно прямо сказати, що цей сектор економіки села бурхливо розвивається і виробляє визначальні обсяги праце- і енергозатратної продукції. Який напрошується висновок?

Необхідно від спроб реанімувати старе, що не дає бажаного ефекту, чи впровадити нове, що також не приживається, незважаючи на всі намагання, перейти до активної підтримки селянина, який працює в своєму господарстві. Це на сьогодні наш головний товаровиробник, який пробивається через всі терени ринкових перетворень, і увага йому повинна бути відповідна.

Звичайно ж, цей товаровиробник без необхідної механізації, сільськогосподарської науки, глибокої переробки сировини та інше не зможе підняти сільськогосподарську галузь на світовий рівень. Та давайте будемо реалістами, на сьогодні це взагалі неможливо. Зате такий підхід до організації сільськогосподарського виробництва на даному етапі забезпечить нам вирішення кількох проблем:

1. Ми по помірних цінах і без особливих затрат з боку держави нагодуємо населення традиційними, районованими високоякісними продуктами харчування.

2. Відбудеться процес відродження господаря на селі, того самого середняка, який в ті давні часи попав під молот індустріалізації. Середній клас - опора держави в усьому світі. Це отой самий "обиватель", якого ми так бичували в романах соціалістичного реалізму. А він же годує державу як шляхом своєчасної виплати податків, так і в прямому розумінні - виробляючи їжу в необхідній кількості та відповідного асортименту.

3. З таких господарів без нав'язливої допомоги та гучних закликів з часом викристалізуються ті, що підуть далі, почнуть працювати у відповідності з усіма правилами сільськогосподарського менеджменту і забезпечать нам давно омріяний статус світового сільськогосподарського виробника у відповідності з природними умовами та менталітетом українського народу.

Що необхідно зробити конкретно?

Звичайно ж, можна написати дуже багато пропозицій про покращення умов праці і життя на селі. Всі вони будуть правильні по тій простій причині, що в цьому напрямку практично нічого не зроблено, особливо в останні роки. Правильні, але нереальні із-за абсолютної відсутності коштів у держави. Тому потрібні організаційні і управлінські заходи, що не потребували б асигнувань з бюджету. На думку автора, ці заходи доцільно розділити в часі на два етапи.

На першому етапі необхідно організувати взаємовигідну співпрацю з селянами у слідуючих напрямках:

1. Їх забезпечення механізованими засобами для обробітку великих наділів землі.

2. Заготівля сільськогосподарської продукції.

Займатись вирішенням цих проблем потрібно новоствореним госпрозрахунковим організаціям. Можлива як вузька спеціалізація по тому чи іншому питанню, так і комплексне об'єднання двох проблем в одній структурі. А де ж взяти базу? Невже будувати все заново? Відповідь напрошується сама, коли дивишся на пусті колгоспні ферми та зерносовища, техніку, що неефективно використовується. В КСП необхідно провести повне розпаювання землі, причому реальне, а не формальне. Відпаде питання вирощування продукції тваринництва - воно буде там, де і кормова база. Звичайно ж, можливі інші варіанти типу відгодівельних комплексів при спиртзаводах чи ті ж комплекси та тваринницькі ферми на договірних умовах.

На базі колективних сільськогосподарських підприємств, використавши їх основні фонди, необхідно створити організації для вирішення двох вищеназваних питань. Їх

взаємовідносини з селянами будуть регулюватись статутом організацій та відповідними угодами між кожним селянським господарством і організацією (чи двома окремими по кожному напрямку). Найбільш реальним статусом організації є створення акціонерного товариства селян із значною часткою акцій працівників організацій.

Для цього необхідні відповідні зміни в законах, їх подальше приближення до умов ринкового середовища. Подібні закони дуже важко приймаються Верховною Радою і можна спрогнозувати активну протидію аграрного лоббі. Та час диктує подібні вимоги.

Таку роботу потрібно проводити абсолютно добровільно і розпочинати в тих селах, де КСП фактично повністю розвалені. Причому, запропонована форма взаємодії кооперативного (акціонерного) і особистого селянських господарств не повинна лякати чи насторожувати. Це реальний і найбільш оптимальний вихід з становища, що склалося.

Там, де КСП функціонують нормально, а люди, працюючи в них, живуть більш-менш заможньо, доцільно деякий час не проводити такої реорганізації, подивитись, що з цього вийде. Та автор щось не дуже часто бачив такі господарства на території регіону. Виняток складають ті, де керівники знайшли своє продумане і завойоване місце в механізмі ринкової економіки, закріпилися на ньому і працюють далі. Як приклад такого підходу можна назвати Олишівське закрите акціонерне товариство "Агрокомсинтез" Чернігівського району.

Знову повернемося безпосередньо до теми. Створені організації повинні мати відповідний транспорт для обробки і подальшої реалізації продукції селянських господарств. Тоді зникнуть питання як зорати земельний наділ, куди подіти осінню вирощеного бичка чи курячі яйця. Вся енергія буде направлена на обсяги необхідної продукції. А працювати наш селянин любить та і вміє. До речі, довготривалими угодами між організацією і селянами можуть регулюватись напрямки виробництва, обсяги, ступінь переробки продукції і так далі. Але це вже деталізація проблеми, та так не треба і робити на самому початку. Інакше знову ми заорганізуємо питання, почнемо диктувати людині села, що сіяти і коли. А він же, пробачте, це шкірою своєю відчуває, з діда-прадіда ремесло його - хлібороб.

На другому етапі необхідно вирішити ще дві проблеми:

1. Забезпечення поглибленої переробки сільсько-господарської продукції в самому селі.

2. Сприяння деякій міграції в села жителів міст і регіонів.

Дещо про переробку... Вона можлива після стабілізації сільськогосподарського виробництва, коли ми більш-менш наситимо сировиною переробні підприємства в районних центрах. Але майбутнє не за ними з їх відсталою технологією, низьким рівнем маркетингових служб і так далі. Переробку необхідно впритул наблизити до селянина. При цьому ми одночасно вирішуємо "поточні" питання:

- вимушений вихід з системи неплатежів селу;
- приближення переробки до місця виробництва;
- відхід від консервативної системи заготівлі і переробки з допомогою споживспілки.

А також головні стратегічні питання:

- створення єдиного агропромислового комплексу на селі;
- задіяння в праці жіночого населення, особливо в періоди міжсезоння, що завжди було проблемою села;
- можливості вільної торгівлі вже готовою продукцією і так далі.

Та що б ми не пропонували і не говорили, а таку проблему села, як його демографічний стан, нам не обійти.

Село стабільно знижує свій генетичний потенціал - його залишають найбільш енергійні і впевнені в своїх силах. Крім того, воно зменшується чисельно і старіє. Біля третини жителів села - пенсіонери. Тому необхідний приплив свіжих сил, "свіжа кров", як колись говорили.

Звичайно ж, не може бути і мови про якісь адміністративні заходи типу китайської моделі часів культурної революції "перевиховання на селі" чи наших двадцятип'яти- та тридцятитисячників. Але роботу цю проводити потрібно.

Тим більше, що цьому сприяють і об'єктивні обставини:

- різке погіршення умов життя в місті;
- висока ціна на продукти харчування, які фактично можна отримати безплатно, працюючи в селянському господарстві;

- важкі умови з забезпеченням житлом у місті і, відповідно, пустуючі чи малолюдні оселі в сільській місцевості;

- наявність біженців з країн ближнього зарубіжжя та інше.

Міграція повинна в першу чергу бути розрахована на місцеву молодь, яка не так давно покинула рідні села і не зовсім прижилась в містах, не пустила, так би мовити, глибокі корені. Друга хвиля мігрантів - люди, які працювали в промисловості і відносяться до прошарку "приховане безробіття" в силу важкого економічного стану підприємств. Не треба ігнорувати і намірів пенсіонерів попрацювати на рідній землі і цим вагомо покращити своє матеріальне положення. Переселенці з інших країн колишнього Радянського Союзу теж можуть значно поповнити число сільських мешканців.

Крім того, доцільне широке використання незадіяного міського населення на сезонних роботах, а також при переробці продукції і в тваринництві.

Проблема поповнення жителів села віднесена автором до другого етапу по одній причині: туди поїдуть, коли побачать реальні зміни на краще. А для цього потрібно перевести трудові відносини на селі в нове русло, про що і говориться в даній статті.

Необхідна зважена і дозована інформація в засобах масової інформації про зміни в житті селян, їх працю в особистих господарствах. Тут важливо "не пересолити", бо фальш прості люди відчувають безпомилково.

До речі, уявлення про те, що село необхідно буквально "наводнити" людськими ресурсами, не має під собою ніяких підстав. Достатньо досить помірної кількості працюючих жителів, щоб агропромисловий комплекс запрацював ефективно.

Наведення елементарного порядку в питаннях човникової торгівлі теж дасть селу нові робочі руки та нарешті припинить розбещення значної частини молоді легкодоступним значним прибутком на межі закону і беззаконня.

Звичайно ж, потрібні покращення соціальної структури села, розширення будівництва, газифікація та інше. Все це повинно прийти не з-за кордону чи з якогось уявного дуже великого і доступного бюджету. Воно з'явиться як результат ефективного виробництва в агропромисловому комплексі, чому мають сприяти нові форми та організаційні відносини в сільському господарстві.

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА

Бюджет - фінансова база життєдіяльності державного механізму та його основних складових. Тому в дослідженні в тій чи іншій мірі питання бюджету розглядались при висвітленні проблем оподаткування, соціального захисту, розвитку регіону та інших. Зокрема, вказувалось на недоліки при формуванні доходної частини бюджету, непередбачуваність виконання і тенденційність витратної половини та інше. Враховуючи важливість даного фактору, доцільно більш ґрунтовно і послідовно вивчити ситуацію.

Десь біля половини кожного року життя нашої держави питання бюджету бентежить думки, дає сподівання і надію населенню України. Немає того випуску новин на радіо чи телебаченні, шпальт газет чи сторінок журналів, де дана проблема не обговорювалась би. В дискусіях задіяні абсолютно всі засоби масової інформації. Держава чекає, затамувавши подих.

Нарешті бюджет приймають в тому чи іншому вигляді, в ті чи інші терміни, по тій чи іншій ініціативі. За ці шість років бувало всяке. Було, що держава півроку жила без бюджету. Бувало, що бюджет приймався більш-менш вчасно.

Як не дивно, це практично не впливало на складові соціально-економічного розвитку України. Обсяги виробництва знижувались, рівень соціального захисту зменшувався, зубожіння основної маси населення наростало.

Тут ми зіштовхуємося з іншою абсолютно незрозумілою властивістю бюджетної політики держави. Бюджет приймають ... для галочки. Після його затвердження всі відразу втрачають цікавість до даної проблеми. Потихеньку розпочинаються, а потім ростуть як сніжна лавина розмови про бюджет наступного року. Це більш інтригує і захоплює своєю непередбачуваністю та грою у "ринкові реформи, яким немає альтернативи".

Щодо засобів масової інформації, то тут все зрозуміло і логічно. Але ж такий підхід цілком влаштовує і виконавчу владу, головне завдання якої - організаційними та управлінськими діями досягти фактично ними ж самими запропонованих показників і результатів. Між тим показники та пропорції в жодному з попередніх років не були реалізовані. Про це замовчується, на це не звертається уваги. Відношення до виконання бюджету, який є законом держави, не витримує ніякої критики. Звідси і всі ті результати, які ми маємо, зокрема,

ситуація з виплатою заробітної плати працівникам бюджетних організацій, ступінь виконання Чорнобильської програми та ще дуже багато чого по всіх напрямках соціально-економічного життя країни.

Чому так відбувається ? Як змінити ситуацію та створити, а потім і виконати такий документ щодо розвитку України, який забезпечив би її гармонійний поступ у майбутнє ? На цих питаннях доцільно зупинитись в даному матеріалі.

Розпочнемо з того, наскільки реальні бюджети приймаються і що вважається їх основною складовою, яка забезпечить виконання доходної та витратної частин.

В перші роки становлення держави при розробці бюджету робилося принципово невірне теоретичне обґрунтування, яке, до речі, не анульовано і на сьогодні : “Причини кризового стану економіки знаходяться насамперед у фінансовій сфері”. Звідси і постійні спроби розв’язати винятково всі проблеми за рахунок ідеології монетаризму і зокрема такої її складової як “шокова терапія”.

Під гаслами переходу до ринкової економіки був відкинутий той принцип, що план і бюджет - основні інструменти державного регулювання економічних процесів, використання пріоритетів та досягнення визначених цілей. Держава фактично стала на шлях послаблення і послідуєчого знищення величезного промислового потенціалу під виглядом реформування та реструктуризації. Починаючи з 1992 року, разом із стабільним падінням обсягів виробництва у всіх галузях народногосподарського комплексу розпочалось некероване і шкідливе поглиблення його диспропорцій: зростання енерго - та матеріалоемкості суспільного виробництва, в тому числі і експортної продукції, прискорений спад обсягів товарів народного споживання, погіршення рівня життя та купівельної спроможності населення. Все це робить відносно стабілізацію фінансової сфери короткотерміною, є передвісником ще глибшої кризи, якій не в змозі перешкодити розрекламовані монетаристські теорії.

Був порушений сам логічний підхід до процесу фінансового регулювання потреб держави. Все розпочали робити навпаки - спершу складався та затверджувався Державний бюджет, потім на його основі Кабінет Міністрів розробляв проект Державної програми економічного і соціального розвитку. Тільки після цього міністерства і відомства розробляли у межах певних обсягів фінансових та матеріальних ресурсів індикативний план розвитку відповідних галузей народного господарства. Тобто не розподіляли прибуток, який отримує держава, а під придумані цифри витратної частини бюджету ”підганяли” результати діяльності галузей, що мусили складати його доходну частину. Ні про яку реальність бюджету не могло бути й мови. Тому потім так контролювалось і його виконання.

Дефіцит бюджету підганяється під вимоги Міжнародного валютного фонду з метою отримання майбутніх кредитів. Кредити обумовлюються жорсткими рекомендаціями щодо лібералізації цін, обмеження державного регулювання економіки, розвитку приватного сектору та інше. Разом з тим ніколи не було здавалось би логічних з позицій турбот про нашу державу вимог щодо розвитку наукоємних та високотехнологічних виробництв, якими виділяються розвинені країни. Орієнтація на діяльність видобувних галузей відводить Україні роль постачальника сировини. До того ж кредити буде необхідно віддавати, та ще і з відсотками, а це надзвичайно важко в умовах нашої неефективно діючої економіки.

Та і взагалі це не вихід з положення. Не випадково в розвинених країнах дуже негативно ставляться до зростання державного боргу. У Сполучених Штатах Америки в окремі роки дефіцит федерального бюджету становив 4 відсотки від величини валового внутрішнього продукту (ВВП) і більше, що загрожувало потужним спалахом інфляції. Цього вдалося уникнути, в тому числі завдяки мобілізації кредитних ресурсів всього західного світу. Та в США зростання державного боргу і досі пов’язують із загрозою довгостроковим перспективам розвитку країни, падінням конкурентоспроможності національної продукції, залученням до повернення боргу великої маси ресурсів, які можна було використати на підвищення ефективності виробництва та інше.

По цій же причині, а також враховуючи паралізований виробничий сектор економіки, не можна особливо ідеалізувати і внутрідержавні боргові зобов’язання як складову покриття бюджетного дефіциту. Цей, здавалось би, логічний та раціональний напрямок займів був започаткований в Україні у 1995 році, значно розширився в 1996 і набув особливого розмаху в 1997. До чого це призвело і що може трапитися в подальшому, ми спробуємо показати в послідуєчому матеріалі.

Серед загальних стратегічних проблем бюджетної системи України необхідно виділити такий показник, як частка валового внутрішнього продукту, що його перерозподіляє держава через свою бюджетну систему. В країнах з різним ступенем розвитку вона носить відмінний

характер. На сьогодні Україна має такий дохід на душу населення (800 доларів на рік), який, як не прикро про це говорити, становить її в ранг слаборозвинених держав. Звичайно, цьому в невеликій мірі “сприяли” економічні негаразди та хаос останніх років, а також тінізація економіки, в тому числі і прибутку громадян, але факт залишається фактом.

Слаборозвинені країни мають звужені можливості створення сприятливих умов для інвестування. Щоб інвестор виправдав свій ризик, держава різко зменшує ту частину ВВП, який перерозподіляється через бюджет. В середньому вона складає десь біля 22 відсотків. В країнах з середнім рівнем доходу через бюджет перерозподіляють 35-37 відсотків валового внутрішнього продукту. Найбільшого рівня перерозподілу досягають країни з високим рівнем доходу - 45 відсотків

Україна, по рівню життя населення знаходячись близько до слаборозвинених країн (про те, хто і яким чином довів її до цього, говориться в іншому розділі книги), намагається розв'язати бюджетні проблеми так, як це роблять у середньо- та високорозвинених країнах - через розподіл валового внутрішнього продукту на рівні 43-46 відсотків. Виникає протиріччя між намаганнями держави жити за європейськими стандартами та її реальними можливостями.

Щоб виконати задумане, формується занадто важкий податковий прес, який призводить до невдоволення суб'єктів підприємницької діяльності та фізичних осіб, веде до чергового скорочення виробництва і прибутків населення. Ми маємо класичне замкнуте коло.

Який же вихід? Той, за який ратують сучасні теоретики від економіки, проглядається дуже просто - різко скоротити витратну частину бюджету. Тоді ми з радістю відрепортуємо світовому співтовариству, що маємо бездефіцитний бюджет, можливо, дещо збавимо і податковий тиск на виробника. Останнє, безумовно, позитивне явище.

Але є зворотна сторона цієї проблеми. Передусім, в Україні така практика склалася історично. Радянський Союз та країни колишнього соціалістичного табору перерозподіляли через бюджет 40-50 відсотків валового внутрішнього продукту, надаючи високий, хоча і не зовсім збалансований та престижний рівень соціальних гарантій. Крім того, в Україні існує значна кількість глобальних нерозв'язаних проблем - наслідки аварії на Чорнобильській АЕС і сама атомна станція, необхідність повної реконструкції вугільної галузі, реформування та раціональне дотування сільського господарства і так далі. Від цих проблем нікуди не дітись.

Тому авторові бачаться інші шляхи встановлення бюджетної рівноваги - зміцнення вітчизняного народногосподарського комплексу не через монета-ристські теорії (вони поряд з негативними явищами все-таки дали стабільність гривні як базову площину підйому), а шляхом створення та виконання концепції розвитку держави, яка включала б у себе пріоритет вітчизняного виробника, реструктуризацію виробництва в напрямку наукоємких і високотехнологічних галузей, заміну енерго - та матеріаломістких технологій, використання геополітичного положення, різновекторну зовнішньоекономічну діяльність, впровадження нетрадиційних ринкових форм господарювання, задіяння енергії і потенціалу населення.

В результаті значно піднімуться доходи людей, оживуть всі напрямки життя держави, а значить, не буде такою непереборною висока частка перерозподілу валового внутрішнього продукту. Та і по рівню доходів населення Україна займе місце, якого вона заслуговує, а на першому етапі хоча б повернеться на той щабель драбини, де вона була 8-10 років тому.

Необхідно звернути увагу читачів на ще одну парадоксальну традицію, яка ось уже чотори роки супроводжує прийняття бюджету. Разом з ним чи навіть пізніше йдуть пропозиції щодо змін податкової системи. Причому, уряд та президентські структури наголошують і в ультимативному порядку вимагають, щоб новий бюджет виконувався з допомогою ... ще не прийнятих законів про податки. Кожному, навіть мало знайомому з азами бюджетної та податкової систем, зрозуміло, що це нереально і шкідливо по відношенню до економічної політики держави. Безкінечні податкові революції робляться не в інтересах справи, а для зриву прийняття бюджету. Причому, ситуація з бюджетом стає подією не економічного, а політичного характеру. Верховна Рада працює в умовах, коли суспільству нав'язується думка про те, що вона не в змозі прийняти бюджет. Коли ж бюджет, який пропонує виконавча влада, все-таки приймається, незважаючи на стислі строки та масу недоробок, розпочинає реалізовуватись вже інший сценарій - людям погано живеться, тому що Верховна Рада прийняла поганий бюджет. Йде не співпраця по стабілізації економічної і політичної ситуації, а перетягування канату на тему “хто винен?”.

У своєму суто економічному дослідженні, автор намагається, як це не важко, уникнути політичних питань та підтексту. Але організаційні аспекти структури та взаємодії гілок влади нашого суспільства при вивченні багатьох проблем соціально-економічного життя держави і, зокрема, даної обійти неможливо.

Ми всі надії чомусь покладаємо на Верховну Раду, у всіх невдачах звинувачуємо також її. Між тим функції Верховної Ради зовсім інші, законодавчі, і вона з ними справляється в міру своїх сил з урахуванням нес-труктуризованості, не дуже високого професіоналізму та інших складових нами самими обраного парламенту. Це ми обрали туди поетів, артистів, спортсменів, голів КСП і ще багато кого, хто тепер керує державою. Та і як може керувати одним дуже складним механізмом (державою Україна) 450 зовсім різних індивідумів, багато в чому антиподів. Поставте двох досвідчених та кваліфікованих начальників цеху в один стабільний колектив - за кілька місяців він буде розвалений. А що ми хочемо від 450 керівників ?

Не було ще в світі такої країни, яку вивів би з кризи законодавчий орган. Це Рузвельт, а не конгрес вивів США з великої депресії 30-х років нашого сторіччя, це "залізна леді" М.Тетчер, а не палата лордів надала новий поштовх розвитку дещо закостенілої старої і добропорядної Англії. Приклади можна продовжувати.

Якось мною була прочитана одна сентенція, що дуже підходить до даного випадку, більш того, там і мова йде якраз про нашу ситуацію. Не претендуючи на авторство, дозвольте приблизно відтворити її зміст: "Чого ще чекати від Верховної Ради? Невже хтось вірить, що ракеті, не розробленій конструкторським бюро на чолі з Генеральним конструктором, може дати лад рада мікрорайону, де розташоване КБ ? Дива не буде, те, чого не зробили Президент і Кабінет Міністрів, Верховна Рада не зробить."

Тут навіть про ракету згадано вірно (попередня робота Президента). Але справа не в ракеті. Верховна Рада практично не приймає нічого, що не розроблено і не подано на розгляд виконавчою владою. Це вона подає всі документи, в тому числі і бюджет, це вона керує економічними процесами в державі. До речі, у виконавчій владі ми маємо чисто український унікальний підхід, коли майже всі прем'єр-міністри в минулому, розпочинаючи з теперішнього глави держави, обов'язково прагнуть стати президентами, а відправили (чи самі пішли) їх у відставку не в результаті провалу виконання бюджету, а через апаратні ігри, мало зрозумілі населенню України. Ні одному з тих керівників Уряду, хто доповідав про прийняття бюджету, не дали змоги дійти до його завершення. Звільняла їх далеко не Верховна Рада - в самій виконавчій владі ніяк не дійдуть до згоди, навіть якщо на верхніх її щаблях два представники однієї знаменитої кадровим потенціалом області... Все це негативно відбивається на виконанні бюджету та і на розвитку держави взагалі.

Щодо Верховної Ради, то, на чисто суб'єктивну думку автора, її кількісний склад доцільно конституційно обмежити, скажімо, 100 депутатами. Це позитивно вплинуло б на працю законодавчого органу, прискорило оперативність у вирішенні питань. Та і ніде правди діти, забезпечувати всім необхідним багаточисельний контингент народних обранців та обслуговуючого їх персоналу важкувато дуже вже дірявому бюджету. Втім, скорочення необхідне і у вищих виконавчих структурах.

Повернемося безпосередньо до питання прийняття та виконання бюджету. Перед автором бюджету трьох останніх років, величезна кількість літератури щодо цього. Що їх еднає, а що роз'єднує, в чому причина хронічних невдач ? Давайте вивчимо кожен вищевказаний документ. Тоді і тенденції та типові помилки будуть зрозумілі.

Розпочнемо з бюджету 1996 року. Його прийняли 22 березня цього ж року. Один квартал соціально-економічного життя держави затвердженим бюджетом не був забезпечений, фінансування велось у "мутній воді" безконтрольності і всездозволеності.

Ситуація у державі в цей час характеризувалась повною відсутністю фінансової стабілізації. Бюджет за 1995 рік був виконаний з перевищенням витрат над доходами на 356.3 трильйони карбованців. Дефіцит покрито за рахунок зовнішніх надходжень, кредитів банків України та випуску державних цінних паперів. Прискорено нарощувалась зовнішня державна заборгованість.

Не вдалося приборкати інфляційні процеси. Так, якщо зростання споживчих цін у квітні - серпні 1995 року утримувалось в межах 4,6 - 5,8 відсотків, то у вересні інфляція споживчого ринку складала 14,2 , у жовтні - 19,1, а в січні 1996 року - 9,4 відсотків. В цілому за 1995 рік споживчі ціни виросли у 2.8 рази, а за п'ять попередніх років - у 118 тисяч раз.

Стан соціальної сфери повністю відзеркалював економічні процеси. Він характеризувався значним скороченням реальних доходів і заробітної плати. Середньомісячна зарплата робітників і службовців в 1995 році становила 7328 тисяч карбованців, що за урахування інфляції дорівнює приблизно 70 карбованців, тобто реальний її рівень скоротився більше ніж утричі.

Необхідно відмітити, що бюджетна криза, яка на той час потрясала Україну, не була тільки складовою частиною загальної економічної кризи, її функціональним наслідком. Бюджетна незбалансованість і хронічний бюджетний дефіцит, що фінансується за рахунок кредитно-боргових та емісійно-інфляційних джерел, в свою чергу стають самостійним чинником поглиблення кризових явищ.

Тому необхідними напрямками бюджетної політики в той час доцільно було визначити:

- * пошук і мобілізацію всіх можливих додаткових доходів та бюджетних надходжень;

- * максимальне скорочення державних витрат, введення режиму економії і фінансової дисципліни у використанні бюджетних коштів;

- * підвищення рівня ефективності використання асигнувань.

Цього не було зроблено. Бюджет 1996 року також характеризується різкою зміною системи державних дотацій та державного замовлення по відношенню до агропромислового комплексу. Якщо пригадати прийнятий у 1990 році документ "Основні напрямки економічної політики України в умовах незалежності", то в ньому передбачалось, що розміри державного замовлення повинні складати не менше 70 відсотків середньорічної закупівлі сільськогосподарської продукції у 1986-1990 роках. Доцільне на перехідному етапі рішення не було витримане. Держава, розоривши сільсько-господарського виробника з допомогою інфляції і порушення паритету цін, кинула його напризволяще. Це означало загибель колективних сільськогосподарських підприємств, подальшу руйнацію села.

Здивування викликає розподіл централізованих податків між областями України. В даній книзі автор на конкретних цифрах не раз аргументував, а в подальшому присвятить окремі розділи важкому соціально-економічному положенню буквально у всіх напрямках та складових Чернігівської області. Розпочинаючи з демографічного стану, соціальної сфери і так далі, область займає одне з останніх місць в Україні. Причина бачиться в єдиному - інвестуванні по залишковому принципу. Тому незрозуміло, як можна, давши добро на розробку програми "Полісся", включивши регіон в напрямки пріоритетного розвитку, пообіцявши значні інвестиції розпочинаючи з 1996 року, одночасно на рівні всіх гілок вищого ешелону влади не ввести її до переліку 12 областей, що мали отримати дотацію в поточному періоді. А серед них, до речі, такі далеко не відсталі регіони як Вінницький, Тернопільський, Миколаївський та інші, а також Житомирська і Волинська області, які теж входять до програми "Полісся".

Більш того, при розподілі податку на додану вартість Чернігівській області залишили 86.3 відсотки, в той час як Вінницькій, Волинській, Житомирській, Закарпатській, Кіровоградській, Миколаївській, Рівненській, Тернопільській, Херсонській, Хмельницькій, Чернівецькій та Автономній Республіці Крим - всі 100 відсотків

Подібний волонтаристичний науково не обґрунтований підхід не може "підсолодити" дорога в рідні місця глави держави чи міст через Десну на тій же території.

До речі, при прийнятті такого бюджету проголосували всі депутати від Чернігівської області. Можливо вони не знали чи забули, що Чернігівська область разом з Волинською та деякими іншими є сільськогосподарськими регіонами, належать до Нечорнозем'я і мають недостатньо розвинену промисловість - на відміну від решти. З огляду на це зазначеним областям протягом десятиріч у порядку перерозподілу республіканського бюджету встановлювався хоча і недостатній, але підвищений норматив відрахувань із загальнодержавних доходних джерел: вони одержували як дотацію, так і субвенцію.

Бюджет був затверджений з граничним розміром дефіциту 461.745,4 млрд. крб. Джерелами фінансування дефіциту визначені внутрішні державні позики - 150.000 млрд. крб., кредити Національного банку України -107.195,4 млрд. крб., зовнішні джерела фінансування - 204.550 млрд. крб., в тому числі за рахунок позики Світового банку - 112.500 млрд. крб., Європейського співтовариства - 58.500 млрд. крб. та Ексімбанку Японії - 33.550 млрд крб.

З таким бюджетом держава пропрацювала дев'ять місяців 1996 року, який в черговий раз приніс дуже невтішні результати. Валовий внутрішній продукт знизився ще на 10 відс. Темпи падіння промислового виробництва склали 5,1 відс.

Особливо тривожить те, що швидкими темпами падає виробництво критичного імпорту. Видобуток основних видів первинних енергоносіїв в умовному обчисленні скоротився на 11 відс. Нафтопереробними підприємствами перероблено 13,5 мільйона тонн нафти, що на 20 відс. менше рівня попереднього року. Знизилось виробництво автомобільного бензину, дизельного палива, топкового мазуту.

Зменшено на 6 відс. виробництво електроенергії, в тому числі на теплових станціях-на 17 відс. і гідроелектростанціях - на 13 відс. До речі, незважаючи на критику міжнародних організацій, суспільну думку та запевнення керівників держави, на атомних електростанціях її виробництво збільшилось на 13 відс. Така вже ми цікава країна: де не бажаємо-там збільшуємо, і навпаки.

В машинобудуванні та металообробці обсяги виробництва знизились на 26 відс. Випуск генераторів до парових і газових турбін, електродвигунів змінного струму, екскаваторів, кукуруддозбиральних комбайнів не досяг і чверті рівня попереднього року. Значна кількість готової машинобудівної продукції не знаходить свого споживача і тривалий час залишається на складах. Станом на 1 січня 1997 року на складах підприємств накопичився більш як дворічний випуск верстатів з числовим програмним управлінням, а кількість великих електромашин, ковальсько-пресових машин, мостових електричних кранів, бурякозбиральних машин та тракторних сівалок перевищила їх виробництво за 1996 рік. Ось що значить втратити ринок збуту Радянського Союзу, Ради Економічної Взаємодопомоги і країн Азії та Африки, які розвиваються, а також не налагодити збалансованого товарного ринку у себе в Україні. Зіграла свою роль і низька купівельна спроможність виробничого сектору економіки.

Випуск легкових автомобілів склав 12 відс. від рівня попереднього року, тролейбусів і автобусів - менше половини. Рожевими мріями, маревом, що відпливло у небуття, залишились програми "Український тролейбус", "Український автобус" та інші. Це були реальні задуми. От тільки економічного обґрунтування, організаційних заходів і управлінської волі по їх втіленню в життя не було проявлено. Все обмежилось розмовами щодо реформ та тенденцій до позитивних змін в ситуації.

Подібні цифри можна навести по агропромислому комплексу, будівництву та інших галузях народного господарства.

Покриття дефіциту бюджету за рахунок емісійних (інфляційних) коштів Національного банку значно перевищило запланований показник. Доходи зведеного бюджету становили тільки 87,6 відс. від запланованих. Країна закінчила рік з від'ємним зовнішньоторговельним балансом.

Кожне третє підприємство держави стало збитковим. Найбільше таких підприємств і організацій в сільському господарстві, побутовому обслуговуванні населення, житлово-комунальному господарстві, торгівлі та громадському харчуванні. Підсумки року були критичні, а стан економіки - кризовий.

А як же економічні реформи, про які з гордістю говорить виконавча влада? Вони йшли своїм задуманим кимось шляхом і економіці України від них, пробачте, було ні холодно ні жарко. Вірніше, холодно, бо вони вносили дезорганізацію в роботу хоч якимось відлагодженого державного механізму, а самі по собі із-за формалізму, нечіткості і непередбачуваності економічної політики в законодавчих та організаційних питаннях, особливо щодо виробника, ефекту не давали.

Розглянемо це на прикладі однієї з основних складових ринкових реформ - приватизації. Засоби масової інформації з гордістю повідомили, що питома вага підприємств державної форми власності у загальній їх кількості зменшилась з 34,4 відс. за 9 місяців 1996 року до 20,8 відс. в цілому за рік. Оце так темпи! Те ж саме говориться про сільське господарство. Що дали ці показники державі? Щодо ефективності виробництва, то тут все ясно з наведених вище цифр. Але ж, можливо, держава хоча б значні кошти від продажу свого майна в приватну власність отримала, вони так необхідні в умовах дефіциту бюджету та інвестиційного паралічу? Та де там! Надходження коштів від приватизації державних підприємств склали тільки 0,7 відс. від суми доходів. Підприємства були продані за безцінь.

Впала активність населення щодо приватизації житла - кількість приватизованих квартир збільшилась тільки на 17,9 тис., або на 3,3 відс.

Не прижилися агропромислові біржі, що працювали з великою натугою, а то і зовсім закривалися. Фондові біржі ще більш-менш трималися "на плаву", але цікавість і активність населення та суб'єктів підприємницької діяльності щодо цінних паперів, які не дають прибутку в найближчому майбутньому, зменшувалася з кожним місяцем, і це було передвісником фондової кризи, що наближалася.

Державу з неефективно працюючою економікою не може врятувати одна окрема, навіть блискуче задумана та впроваджена, складова. Все це нагадує латання нових і нових дірок на дідівському кожусі. Необхідний комплексний підхід, системна праця по реалізації концептуальних завдань розвитку держави.

Продаж непродовольчих товарів населенню зменшився на 17 відс., реалізація продовольчих товарів - на 8 відс. Причому, овочевих та фруктових консервів, масла

тваринного, яєць продано менше на 37 - 45 відс.; круп і бобових, цукру, м'ясних консервів, макаронних виробів, сиру та бринзи, чаю, ковбас і копчень, м'яса та птиці, кондитерських виробів - на 22 - 33 відс.; олії, борошна, безалкогольних напоїв, маргаринової продукції - на 18 - 20 відс. Обсяг побутових послуг знизився на 11,8 відс.

Подальшій дестабілізації, в тому числі і економічній, сприяла криміногенна ситуація в державі. Загальна кількість зареєстрованих органами внутрішніх справ злочинів склала 617,3 тисяч. Виявлено 339.5 тисяч осіб, які скоїли злочин. Країна пронизана хабарництвом від самого дрібного "презенту" до корумпованих кримінальних структур у всіх ешелонах суспільства. Операція "чисті руки" ефекту не дала, залишилась тільки пропагандистською компанією, що прошуміла в засобах масової інформації.

Так завершилось виконання бюджету 1996 року. На черзі був новий, найбільш багатостраждальний Бюджет - 1997. Дещо про нього вже сказано в інших матеріалах книги. На цей раз доцільно зупинитись на загальних тенденціях розробки, використанні коштів та ступені виконання показників.

Стартові умови для життя згідно нового бюджету були дуже складні, що однозначно ясно з наведених вище цифр. Уряд енергійно взявся за створення документу і на першому етапі ніхто не міг подумати, що праця чи її імітація затягнеться до половини бюджетного періоду - до 27 червня 1997 року.

Була створена програма уряду по відродженню вітчизняного виробництва. Основними заходами щодо забезпечення невпинного підйому економіки, який передбачався в подальшому, проголошується вихід із "тіні" неоподаткованого сектора економіки, розвиток виробництва, вирішення проблеми неплатежів при збереженні фінансової і монетарної стабільності, створення сприятливих умов для інвестицій. Першими кроками в цьому напрямку були названі зниження податкового тиску на суб'єкти економічної діяльності з одночасною відміною податкових пільг та ліквідацією перепон для розвитку цієї діяльності, оптимізація системи госпрозрахунків і реальний баланс доходної та витратної частин бюджету.

Фінансова ситуація того періоду була слідуючою. Розпочинаючи з третього кварталу 1997 року уряд майже припинив покриття дефіциту бюджету з допомогою прямих займів у Національного банку і перейшов до фінансування дефіциту за рахунок внутрішніх та зовнішніх займів. В результаті інфляцію вдалося у значній мірі подавити. Але якою ціною?

Для початку - шляхом елементарного скорочення витратних статей бюджету, насамперед тих, що передбачають виплату заробітної плати. При цьому не приймалось до уваги, як буде жити в таких умовах населення, а також те, що плата за подібний короткотерміновий вигреш - підрив довіри до влади, без якої ніякий уряд не може ефективно діяти в рамках цивілізованої демократичної системи.

Слідуючий етап - створення боргової піраміди державних облігацій, яка в умовах нерозвиненого фінансового ринку та паралічу всіх інших складових економічної моделі призводить до їх надмірної доходності і, як наслідок, послідуєчого руху капіталів на ринок цінних державних паперів. Держава на короткий період отримує кошти, які тут же проїдає. А за них треба платити значні відсотки, потім повертати безпосередньо борги. Разом з тим дана міграція капіталів ще більше погіршує фінансове положення матеріального сектору і, відповідно, його реальну можливість платити податки. Це, в свою чергу, зменшує бюджетні доходи та збільшує дефіцит, примушуючи в черговий раз нарощувати випуск державних облігацій. Піраміда піднімається все вище і вище. Погашення інфляції не шляхом збалансування Державного бюджету, а через зростання боргу переносить її на подальший період. Цей процес вдалося продовжити до 1998 року, хоча вже за 1996 рік обсяги державної заборгованості вирости більш ніж у 8 разів.

В задумах уряду була спроба зменшити тіньовий сектор економіки. Називалась цифра 39,5 відс. ... у 2000 році. Не дуже потужно і безкомпромісно, та і на цьому спасибі.

Бюджет-97 кілька разів переглядався, фактично приймався заново. Причиною стали 6 законопроектів, які входили в пакет "Економічне зростання". Законопроекти були розрекламовані як ті, що забезпечували новий підхід до податкової політики. Нічого не давши реальній практичній економіці, вони на півроку зірвали прийняття бюджету. Виникає дуже просте питання - чому б їх не доробити більш фундаментально, прийняти в установленому порядку та використати як основу виконання бюджетного документу, але вже на наступний рік. Такий абсолютно логічний і реальний підхід комусь був не вигідний. Переваги бачились в нагнітанні ситуації та співпраці на грані війни і миру законодавчої та виконавчої гілок влади.

Показники прийнятого Державного бюджету 1997 року значно гірші, ніж попереднього. Падіння в штопор продовжувалось як в реаліях, так і в планових та бюджетних документах.

Розмір дефіциту бюджету складав 5.751.221 тис. грн. або 5,7 відсотка валового внутрішнього продукту і 21 відсоток (більш ніж п'ята частина !) видатків державного бюджету на 1997 рік.

Джерела покриття дефіциту визначили ті, про які вже говорилось з відповідними коментарями та застереженнями:

* внутрішнього фінансування у сумі 3.351.221 тисяч гривень на беземісійній основі, включаючи доходи від державних цінних паперів.

* зовнішнього запозичення у сумі 2.400.000 тисяч гривень.

Знову викликав подив підхід до фінансування потреб регіонів з державного бюджету. На цей раз дотації передбачались для 19 областей. Чернігівська область мала отримати 81.798 тис. грн. Менше неї визначили потреби тільки Сумської та примислових Луганської і Миколаївської областей. А, наприклад, Вінницька область отримує 177.148 тис. грн., Волинська - 152.403 тис. грн., Закарпатська - 182.308 тис. грн. і так далі. Знову, як і раніше, мовчали депутати від Чернігівщини.

Звичайно, негоже рахувати гроші в чужій кишені, але тут кишеня не чужа, а державна, яку наповнюють в тому числі і населення та підприємства даного регіону. Тому потрібно було б нарешті розпочати враховувати економіку області, соціальну сферу і рівень життя людей, а також геополітичне положення, величезну територію та сільськогосподарський характер регіону. А якщо вже немає можливості забезпечити нормальний соціально-економічний розвиток з допомогою державного регулювання, необхідно ініціювати нові форми становлення території, включаючи особливий податковий, митний, прикордонний режим вільних економічних зон і зон прикордонної торгівлі.

До суттєвих та типових в останні роки недоліків бюджету слід віднести ще два питання:

1. Зменшення податкового тиску на вітчизняних товаровиробників не планувалося. Фактично доходи Зведеного бюджету по цьому показнику (з Пенсійним фондом) у 1997 році були прогнозовані на рівні 39,16 відс. від ВВП порівняно з 37,53 відс. в попередньому періоді, що свідчить про деяке посилення податкового тиску.

2. Надходжень коштів від приватизації очікувалось на суму 348,2 млн. грн., у тому числі від реалізації об'єктів державної власності - на 242,5 млн. грн., тобто вдвічі менше. З цієї суми, за даними Фонду держмайна, повинно було надійти до бюджету лише 97 млн. грн. Аналіз свідчить про запланований недобір у доходну частину бюджету ще близько 400 млн. грн.

Давайте вдумаємось в ситуацію, яка склалась на середину 1997 року. Спершу про вже згадувану "мутну воду". За даними Державної податкової адміністрації загальна заборгованість бюджету на початок квітня 1997 року (не став називати "перше квітня", хоча в даному випадку ця дата якраз підходить) становила 2.66 мільярди гривень, за даними Міністерства статистики - 5.88 мільярдів гривень. Показники відрізняються більш ніж у 2 рази. В умовах важкої економічної кризи, коли фінансова дисципліна повинна бути особливо жорсткою, в державі відсутні елементарні розроблені, затверджені та введені в дію методичні матеріали щодо обліку і оцінки заборгованості бюджету.

Крім того, бюджетні організації та установи як правило здійснювали замовлення на продукцію, роботи і послуги, не забезпечені бюджетними коштами. Внаслідок цього фактичні витрати бюджетних установ та організацій за 1 квартал 1997 року перевищили асигнування на 900 мільйонів гривень.

Продовжувалась практика роздування бюро-кратичного апарату і витрат, пов'язаних з його утриманням. Розрекламоване скорочення органів виконавчої влади на 25 відсотків не було здійснене. Навпаки, за три місяці року витрати на їх утримання збільшилися порівняно з відповідним періодом минулого року на 18 відсотків.

Наявна система виконання бюджету дозволяла окремим комерційним банкам протягом тривалого часу використовувати на власний розсуд державні кошти. Зросли залишки бюджетних коштів і цільових загальнодержавних фондів на рахунках бюджетних організацій в уповноважених банках. В окремих випадках вони перевищували заборгованість по зарплаті установ та організацій, які фінансуються з держбюджету, в 1,3-1,5 рази. Нерідко банки використовували ці кошти як кредитні ресурси у власних інтересах. До речі, дана практика продовжувалась і в подальшому. Все це робилось при катастрофічному стані з виплатою пенсій, зарплат та стипендій.

Державне казначейство, що отримало на свій розвиток досить часу та ресурсів, не забезпечило системного і законопослушного керівництва державними коштами. Не було розроблено норм звітності щодо виконання бюджету, не визначені обсяги та час надання інформації органам державної влади. Тому і відсутня достовірність в показниках. А що вже

говорити про управління державними ресурсами, яких так бракує, включаючи систему обмежень та контролю.

Бюджет необхідно було приймати і його прийняли. Система, навіть коли вона погана, краща за відсутність всякої системи. Цим принципом і керувалась законодавча влада.

З бюджетом держава пропрацювала півроку, навіть менше, якщо врахувати інерційність впровадження в життя кожного, а особливо такого комплексного документу. Чесно кажучи, для повноцінного задіяння нових бюджетних важелів і півроку замало, та на цьому ми не будемо наголошувати, інакше вийде, що бюджет взагалі в економічному житті країни не запрацював. Хоча, до речі, десь так воно і було, крім хіба що силового пресу по стягненню податків.

Які ж результати ми маємо на закінчення календарного періоду? По доходах Державний бюджет України виконаний на 72,4 відс. від запланованого. Його дефіцит складав 6,3 млрд. грн. замість максимальної суми 5,7 млрд. грн. відповідно Закону про бюджет. Для фінансування дефіциту задіяні внутрішні джерела фінансування - 4,9 млрд. грн. (значно більш ніж заплановано) та зовнішній кредит - 1,5 млрд. грн.

Ще раз зупинимось на ситуації з пірамідою внутрішнього боргу держави. В 1997 році були випущені облігації внутрішнього державного займу (ОВДЗ) номінальною вартістю 10,5 млрд. грн., що в 2,8 рази перевищує їх випуск на протязі попереднього періоду. В результаті їх розміщення бюджет отримав 8,3 млрд. грн., з яких на погашення та виплату доходів по облігаціях минулих років витрачено 4,8 млрд. грн., тобто значно більше половини. Держава продовжувала жити збитково. Решта направлена на покриття дефіциту бюджету.

У другому півріччі умови фінансування дефіциту за рахунок додаткового випуску ОВДЗ різко ускладнились. Спроби Міністерства фінансів приблизити процент доходності по облігаціях до ринкових ставок на інші види займів (за 8 місяців року він був зменшений з 59 до 22 відс. річних, тобто в тій же пропорції, що і облікова ставка Національного банку України) викликали різке падіння попиту на ОВДЗ. Виплати по вже розміщених облігаціях почали перевищувати залучення коштів від проведення нових аукціонів по їх продажу. Оскільки значна кількість ОВДЗ була розміщена серед нерезидентів України, збільшився тиск на курс гривні та попит на долари США. Ситуація ускладнилась кризою на світових фондових і валютних ринках, хоча, на думку автора, пояснення першоджерел фінансової кризи в Україні проблемами Південної Кореї та Японії носить характер маскування справжніх причин фіаско, про що і говориться в даному матеріалі.

Міністерство фінансів вимушене було в листопаді знову підняти процентну ставку ОВДЗ на цей раз до 40 відс. річних. Одночасно Національний банк в кілька прийомів збільшив свою ставку рефінансування з 17 до 44 відсотків річних. Пружина інфляції закручувалась все тугіше.

Неждано-негадано в бюджеті з'явилась ще одна дуже доходна стаття. В регіонах навіть стали планувати даний показник. Мова йде про те, що податкова адміністрація з її податковою міліцією почали відпрацьовувати аванси та немалі кошти на їх утримання. В 1997 році ними встановлені порушення діючого законодавства на 217 тисячах підприємств і організацій - 58,6 відс. від загальної кількості перевірених. В бюджет всіх рівнів додатково начислено податків та застосовано штрафних санкцій на суму 3.3 млрд. грн. Це дуже велика цифра - десь біля 15 відс. всіх нарахувань бюджету. Порушень фінансової дисципліни дійсно багато. От тільки б таким чином не "додавати" ще діючі підприємства. Адже тим, які лежать на дні збитковості і зверху накриті картотекою на розрахунковому рахунку, ніякі фінансові санкції не страшні. Та і на нечіткість, а також безкінечні зміни в податковому законодавстві невелику скидку надати необхідно.

Між тим фінансовий стан як окремих підприємств, так і економіки в цілому погіршувався. Про це свідчить стійка тенденція до збільшення кількості збиткових підприємств та організацій. Якщо в 1990 році збитково працювало кожне одинадцяте підприємство, у 1995 - кожне п'яте, то протягом 1997 - кожне друге.

Сума збитків, одержаних ними на початок грудня поточного року, становила 4,3 млрд. грн. Причому, 56 відс. допущених збитків припадає на підприємства промисловості.

Наростала платіжна криза. За рік дебіторська та кредиторська заборгованість збільшились в 1,4 рази. Прострочена заборгованість склала 70 відс. загальної суми. Якщо на початку року кредиторська заборгованість складала близько 95 відс. ВВП, то в грудні уже була більша ВВП в 1,3 рази.

В той же час зростали обсяги бартерних операцій. Питома вага товарообмінних операцій в промисловості за дев'ять місяців поточного року збільшилась з 32 відс. до 43 відс.

При цьому продовжувала зростати загальна сума заборгованості по виплаті заробітної плати. За рік вона виросла на 29 відс. і склала 5,2 млрд. грн.

Дещо скоротилися і безпосередньо виробничі показники. Особливо це стосується продукції тваринництва сільськогосподарського напрямку (13 відс.) в основному за рахунок великого зниження виробництва (на 30 відс.) в господарствах суспільного сектора. Ситуація продовжує ускладнюватись і в усіх інших напрямках народногосподарського комплексу держави. А головне- при нинішній ситуації виробництво не дає тих результатів, яких від нього чекають, практично не трансформується у суспільну сферу.

В таких умовах приймався бюджет на наступний період¹. Він був прийнятий 30 грудня 1997 року. Над країною витала затяжна фінансова криза, яка все поглиблювалась і виходу з якої не бачилось ні в неефективно працюючому виробництві, ні в глухому куті внутрішніх чи зовнішніх боргів.

Стаття 1 бюджету наголошувала: Затвердити Державний бюджет України по доходах в сумі 21.101.050,9 тисяч гривень і по видатках у сумі 24.481.773,9 тисяч гривень з урахуванням повного погашення боргів по заробітній платі. Установити граничний розмір дефіциту у сумі 3.380.723 тисячі гривень... Спрямувати на покриття дефіциту бюджету надходження з джерел внутрішнього фінансування в сумі 1.130.723 тисячі гривень та з джерел зовнішнього фінансування - 2.250.000 тисяч гривень. Терези знову похитнулись. Пріоритет був наданий зовнішнім займам. Причина проста - в самій державі бажаючих купити облігації майже не залишилось.

В бюджеті і його основних складових відчувалась нереальність та нездійсненість. Наприклад, сума зовнішнього боргу визначалась, виходячи з курсу 1,9 гривні за один долар США. Між тим вже за перші два місяці року офіційний курс долара становив 2,02 гривні за один долар і мав тенденцію до подальшого зростання.

Традиційно великі видатки планувались на утримання державних служб. Наприклад, для місцевих державних податкових органів було вирішено виділити 394.866,3 тисячі гривень.

Для порівняння назвемо деякі інші цифри:

- * виплата пенсій і допомоги - 700.000 тисяч гри-вень;
- * сільське та лісове господарство, риболовство і мисливство - 467.442,4 тисяч гривень;
- * фізична культура і спорт - 67.490 тисяч гривень;
- * молодіжні програми - 14.860 тисяч гривень;
- * житлово-комунальне господарство - 37.193 тисяч гривень та інше.

Дещо зросла увага державних органів влади до Чернігівської області. По рівню дотування вона перемістилась на дванадцяте місце в державі - 112.213 тисяч гривень. Хоча до таких регіонів як Житомирський - 233.737,8тисяч гривень, Закарпатський - 162.691,5, Вінницький - 175.147,6 та інші дистанція, як мовиться, значної відстані.

Ще раз повернемося до фінансових питань покриття бюджетних витрат та бюджетного дефіциту. Немає сумніву, що фіскальна податкова система і податкові адміністрації на місцях з повною віддачею працюватимуть у відношенні щодо суб`єктів господарювання з прозорою економікою. Також, на жаль, не передбачається (хоча б теоретично) звуження сфери та обсягів дії тіньового сектору і активізації економічних процесів.

Разом з тим в результаті невдалого управління державним боргом у 1997 році, високих темпів його накопичення бюджетна політика відносно дефіциту в 1998 році має зіткнутися з великою проблемою - необхідністю виплати значних сум боргу. З метою зменшення дефіциту бюджету до 2,5 відсотків 21 січня 1998 року був виданий Указ Президента України "Про державну програму приватизації на 1998 рік". Сама по собі ціль скорочення бюджетного дефіциту не може не викликати симпатій. Однак доцільно зробити два застереження по цьому питанню:

1. Знову після прийняття в установленому порядку бюджету до нього вносяться корективи. Між тим розробка даної програми Держмайном України хоча б за квартал до прийняття бюджету була цілком реальною.

2. В Указі форсується приватизація, закладаються високі темпи розпродажу об`єктів державної власності груп Б, В і Г. Це 973 великі та середні підприємства, включаючи ті, що займають монополіне становище на загальнодержавному ринку відповідних товарів. Ідуть під приватизацію і 400 об`єктів незавершеного будівництва разом із земельними ділянками, а також 300 спільних підприємств. При цьому розпродаються високоліквідні об`єкти: Укртелеком, лікєро-горілчані виробів (на них в Російській імперії завжди була монополія держави), 22 енергетичні компанії, 300 хлібозаготівельних та хлібоприймальних підприємств,

450 закладів соціально-культурного призначення, багато готелів та санаторіїв, а також 1100 акціонерних товариств з часткою державних акцій до 25 відсотків. Це практично останній потужний виток приватизації в Україні. Гроші, нехай навіть досить значні (планується отримати 1040 млн. грн.) ми швидко проїмо, економічного ефекту, як і в попередніх випадках, не отримаємо, а от диктат монополістів-власників в умовах невідпрацьованості законодавчої бази і дистрофії державного управління, особливо на енергетичному та зерновому ринках, можемо заповучити. Це буде ще одна проблема до тієї не менш ніж тисячі, які вже існують.

Повернення внутрішнього боргу також вимагає від Уряду потужних зусиль. В 1998 році Міністерство фінансів повинно повернути майже 7 млрд. грн. При такій ситуації внутрішній ринок державних цінних паперів не в силі забезпечити фінансування дефіциту в обсягах минулого року. Інвестори-нерезиденти, розпочинаючи з жовтня 1997 року, залишають ринок. Їх не може втримати навіть знову висока прибутковість облігацій - 50 відсотків річних. Це свідчить про те, що інвестори трактують економічну ситуацію як нестабільну, а саму гривню бачать схильною до девальвації.

Для погашення зовнішніх, а також внутрішніх щодо нерезидентів зобов'язань, уряд буде проводити роботу на зовнішніх ринках. Хоча це і дуже дорого, особливо після оголошеного встановлення Україні рейтингу В 2, що означає 17-20 відсотків річних в твердій валюті, уряд буде вимушений запозичити гроші за кордоном для здійснення виплат по зовнішніх боргах. А ще є внутрідержавні потреби, які не забезпечені доходною половиною бюджету і складають його дефіцитну частину. Одним словом, дожилися. Піраміда захиталася, а лавина боргу от-от обрушиться і покотиться вниз, змітаючи все підряд в безмежному хаосі неплатежів, інфляції та повної зупинки виробництва.

Розглянемо ще одне питання бюджетних витрат - витрати на оборону. Армія належить до державного сектору економіки і її функціонування переважно залежить від обсягу бюджетних асигнувань, які виділяються на національну оборону і на основі яких формується військовий бюджет.

З кожним роком рівень витрат на фінансування оборони в державному бюджеті України неухильно зменшується. Так, в 1992 році цей показник був на рівні 9 відс., у 1993 - 7,9 відс., у 1994 - 5,3 відс., в 1995 - 4,5 відс. і так далі. Розмір витрат на оборону по відношенню до валового внутрішнього продукту держави складає десь біля 2 відс.. Таким чином рішення Верховної Ради України про фінансування витрат на оборону в обсязі 4 відс. від ВВП не витримується.

В той же час аналіз загальної структури витрат різних країн світу на оборону показує, що в переважній більшості держав ці витрати з бюджету мають значно вищий рівень. Для порівняння наведемо витрати на оборону країн:

- * з низьким рівнем розвитку - Індія - 17,2 відс.; Кенія - 12,2 відс.; Заір - 14 відс.;
- * середнім - Йорданія - 25,7 відс.; Оман - 41,9 відс.; Сирія - 40 відс.; Сальвадор - 27,9 відс.;
- * високим - США - 24,6 відс.; Ізраїль - 26,1 відс.; Об'єднані Арабські Емірати - 43,9 відс.; Сінгапур - 21,9 відс.

Додамо аналогічний показник нашого сусіда Російської Федерації - 21,3 відс.

Багато підприємств оборонної промисловості України мають непогані перспективи вийти на міжнародний ринок. В основному це підприємства, що спеціалізуються по випуску космічної та авіаційної техніки, а також по виробництву високоякісних сталей і композитних матеріалів, лазерної техніки та фотоелектроніки. Держава повинна спрямувати свої зусилля на інвестування цієї важливої галузі економіки.

Не випадково експерти США високо оцінюють машинобудівний комплекс України, поставивши його на одинадцяте місце у світі.

В даний час іноземними інвесторами і внутрішніми лоббістськими групами цього напрямку робиться все можливе щодо його якнайшвидшого розколу та приватизації. Водночас виконавча і законодавча влада докладають значних зусиль, щоб знищити його з середини. Про наявність такого підходу свідчать слідуєчі цифри: в 1991 році питома вага виробництва військової техніки на підприємствах машинобудівного та оборонного комплексів впала до 22,7 відс.; у 1992 - до 8,3 відс.; у 1993 - до 6,2 відс., в 1994 - до 4,0 відс.

Однак при такому спаді виробництва навіть у 1994 році надходження від реалізації військової техніки перевищили витрати на Міністерство оборони України. Це наші внутрішні резерви для фінансування військових витрат та пожвавлення економіки і їх треба враховувати при формуванні державного бюджету.

Висновки та пропозиції, які пропонуються згідно наданого матеріалу, слідуєчі:

1. Бюджет є фінансовою основою життєдіяльності державного механізму, провідною ланкою фінансової системи. За його допомогою здійснюється перерозподіл значної частини національного доходу.

2. Утворення централізованого державного бюджету необхідно не тільки для розв'язання конкретних проблем країни, а в першу чергу для задоволення потреб розвитку економіки в цілому.

3. Зміцнення економічних відносин в умовах переходу до ринкової економіки вимагає підвищення ролі бюджету як системи економічного розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту, що здійснюється через сферу фінансів.

4. Джерела надходжень коштів до бюджету, їх направлення та використання повинні бути націлені на розширене відтворення і визначаються системою економічних та суспільних відносин, які складають матеріальну основу фінансів.

5. Основною умовою бездефіцитності бюджету є стійкість економіки та додержання пропорцій між доходами і видатками. В іншому випадку з'являється необхідність випуску в обіг додаткових грошей чи отримання позик для збалансування бюджету, що поглиблює негативні явища в економіці, як це спостерігається в сучасних умовах.

6. Основні прорахунки та недоліки бюджетної політики України заключаються в наступному:

6.1. несвоєчасне прийняття бюджету, а також постійні і необґрунтовані зміни в процесі виконання, що не дозволяє організувати цілеспрямовану і послідовну роботу по його реалізації;

6.2. нереальність, необґрунтованість та незабезпечення конкретними діями доходної частини. Недостатня увага роботі по створенню на рівні закону Плану соціально-економічного розвитку, який був би гарантом доходної частини бюджету, основою ефективно діючої економіки країни;

6.3. надмірний і стабільний дефіцит, який покривається не за допомогою включення в дію додаткових важелів ефективної економіки, а через емісійні кредити Національного банку України, наростання зовнішнього боргу та обсягів облігацій внутрішнього державного займу;

6.4. відсутність єдності у баченні і вирішенні бюджетних проблем між законодавчою та виконавчою гілками влади, їх взаємовідносини на грані війни і миру, взаємні звинувачення щодо вирішення даного питання;

6.5. безкінечні зміни податкової системи як основної складової, що наповнює бюджет. Несвоєчасне, іноді навіть пізніше ніж проект Державного бюджету, подання законопроектів щодо нових підходів та реформування податкової політики. Її фіскальний характер, відсутність стимулюючих функцій по розвитку економічних процесів в народногосподарському комплексі держави;

6.6. незабезпечення казначейством системного і законопослушного управління державними коштами;

6.7. неефективний контроль за виконанням бюджету. Відсутність норм звітності щодо реалізації бюджетних показників, де були б визначені обсяги та час надання інформації органам державної влади;

6.8. відсутність раціонального і науково обґрунтованого дотування агропромислового комплексу країни;

6.9. непродуманий волюнтаристський підхід до фінансування регіонів, що знайшло свій прояв у розподілі загальнодержавних податків та дотуванні сільськогосподарської Чернігівської області.

7. Недоліки бюджетної системи держави є однією з причин депресії економіки та пониження рівня життя і соціальної забезпеченості населення України, створюють передумови для подальшого погіршення ситуації, а саме:

7.1. відбувається падіння обсягів виробництва фактично в усіх галузях народногосподарського комплексу держави;

7.2. показники доходної частини бюджету, будучи заниженими при його розробці, в свою чергу виконуються тільки на 70-80 відсотків;

7.3. виробництво не інвестується. Основні фонди зношені, нові сучасні технології не впроваджуються. Держава фактично стала на шлях послаблення і послідуочого знищення величезного промислового потенціалу під виглядом реформування та реструктуризації. Відбувається некероване і шкідливе поглиблення диспропорцій галузей виробництва: зростання енерго-та матеріалоємної продукції, в тому числі і експортних виробів, прискорений спад наукоємних виробництв та товарів народного споживання;

7.4. зростає і ускладнюється зовнішній борг (необхідно брати нові кредити, щоб віддавати проценти) та внутрідержавні витрати по облігаціях внутрішнього державного займу. По кілька місяців не виплачується заробітна плата працівникам бюджетної сфери. Наростає можливість нової емісії грошей та інфляційного вибуху з його “шоковою терапією”. Дефіцит бюджету, який складає до 20 відсотків витрат і більше, сам є активним першоджерелом інфляційних процесів;

7.5. приватизація державних об’єктів із-за непродуманості і заформалізованості не дає економічного ефекту та значних коштів для поповнення державного бюджету. Подібна ситуація щодо ефективності дій інших ринкових складових економіки - фондових і агропромислових бірж;

7.6. витрати на оборону та конверсію військово-промислового комплексу недостатні, виділяються несвоєчасно і використовуються неефективно;

7.7. соціальна сфера не розвивається, в багатьох випадках незадіяна. Відбувається її комерціалізація, що робить ряд видів послуг несприйнятними для основної маси населення;

7.8. відбувається тінізація економіки і криміналізація життя держави;

7.9. рівень життя основних верств населення та бюджетне забезпечення їх соціального захисту стабільно знижуються.

8. Для виправлення становища по бюджетному регулюванню основних складових життєдіяльності України необхідно:

8.1. забезпечити розробку і затвердження Державного бюджету України не пізніше ніж за квартал до початку поточного року;

8.2. надати Плану соціально-економічного розвитку статус закону. Інакше як же з його допомогою отримати доходну частину Бюджету, який статус закону має;

8.3. виходячи з того, що бюджетна незбалансованість і хронічний бюджетний дефіцит, які фінансуються за рахунок кредитно-боргових та емісійно-інфляційних джерел, стають самостійними чинниками поглиблення кризових явищ, головними напрямками бюджетної політики в цей складний період визначити:

* пошук і мобілізацію всіх можливих додаткових доходів та бюджетних надходжень;

* максимальне скорочення державних витрат, вве-дення режиму економії і фінансової дисципліни у використанні бюджетних коштів;

* підвищення рівня ефективності використання аси-гнувань;

8.4. досягти бюджетної рівноваги шляхом створення і виконання концепції розвитку держави, яка включала б у себе пріоритет вітчизняного виробника, реструктуризацію виробництва в напрямку наукоємних та високотехнологічних галузей, заміну енерго- і матеріаломістких технологій, використання геополітичного положення, різновекторну зовнішньоеконо-мічну діяльність, впровадження нетрадиційних ринкових форм господарювання, задіяння енергії і потенціалу населення;

8.5. визначити термін введення в дію всіх змін в податковій системі держави, розпочинаючи з виконання бюджету наступного року;

8.6. забезпечити працевлаштування та своєчасну виплату достатньої заробітної плати всім працюючим. Цим буде підвищена купівельна спроможність, оживе на даному етапі паралізований товарний ринок. В кінцевому підсумку запрацює економіка і підніметься життєвий рівень населення України;

8.7. вважати найголовнішим завданням виконавчої влади своєчасну розробку Державного бюджету, реального, але напруженого щодо всіх складових, і його послідує безперечне виконання. Робота уряду, що не виконав бюджетних показників, має бути оцінена як незадовільна, а його керівник в подальшому не повинен очолювати виконавчий орган влади. Законодавчо вирішити питання заборони усунення прем’єр-міністра з посади Верховною Радою та Президентом в період дії бюджету даного календарного року.

8.8. забезпечити об’єктивний науковий підхід при вирішенні питань розвитку окремих регіонів і їх дотуванні з державного бюджету.

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ

Автор тривалий час не наважувався розпочати роботу над даним розділом книги. Ситуація з податками здається такою глобальною, обсяги настільки неосяжними і непідйомними, а глибинна суть явищ оподаткування та їх наслідки настільки таємничими і

"дрімучими", що пі-дійти до дослідження даних процесів непросто. Більш ніж про податки в Україні не говорять ні про одну проблему.

В чергових виступах Президента, членів Уряду постійно звучить - як тільки створимо нову податкову систему, все буде нормально: економіка держави стабілізується, рівень життя населення підніметься, країна стане стабільною, передбачуваною і заможною.

Сказано - зроблено. З'являються нові проекти законів і підзаконних актів, розпочинаються чергові суперечки щодо їх змісту та термінів впровадження. Бушує Верховна Рада, погрожує Президент, хвилюється суспільна думка, розмірковують та пропонують відповідним чином зорієнтовані засоби масової інформації. Нарешті всі належні документи прийняті.

Наслідки такої роботи завжди одні і ті ж:

- * нерозуміння, здивування і послідує прокляття з боку суб'єктів оподаткування, в однаковій мірі як юридичних, так і фізичних осіб;
- * чергові неплатежі населення і зростання сектору тіньової економіки;
- * збільшення темпів падіння обсягів виробництва та рівня життя в місті і на селі.

І так постійно... Податкове законодавство в глобальному масштабі змінюється щорічно, а по конкретних питаннях - майже кожен день.

Кожен рік поряд з прийняттям бюджету - новий пакет податкових постанов, який не дає нічого, крім від'ємного результату. В чому тут причина? Чому при всій неринковості, та консервативності системи оподаткування Радянського Союзу отримання коштів в доходну частину його бюджету носило рівномірний, спланований і наростаючий характер?

З іншого боку, рівень оподаткування у розвинених країнах ринкової економіки значно відрізняється. Скажімо, в Швеції та Голландії він дуже високий. Але це абсолютно не заважає їх розвитку.

Між тим матеріал все накопичувався і накопичувався. Прийшов час його проаналізувати та провести відповідні дослідження, оскільки без розгляду питання оподаткування вивчення економічної ситуації в державі та регіонах буде однобічним і неповним.

При цьому автор не ставить за мету зробити висновки та пропозиції відносно конкретних видів податків. Це нереально - доки вийде книга, напевне, пройде чергова зміна податкових законів, затріщить все з такими потугами налагоджене та впроваджене. На жаль, така ситуація не просто ймовірна - вона найбільш прогнозована і реальна. Доцільніше розглянути загальні тенденції розвитку податкової системи в Україні.

Розпочнемо з того, що податки абсолютно необхідні для забезпечення розвитку суспільства та державного становлення і діяльності на будь-якому етапі. Вони є невід'ємною складовою, основою бюджету держави і послідує асигнування таких витрат, як утримання апарату управління, оборона, наука і освіта, соціальний розвиток регіонів та інше. Тому створення чітко продуманої, стабільної, зрозумілої всім і реальної щодо країни і її громадян, підприємств та організацій системи оподаткування, яка включала б перелік законів і підзаконних актів, матеріально-технічну базу, відповідний персонал та організаційні і управлінські дії щодо її функціонування, включаючи контроль та відповідальність за порушення вимог системи - об'єктивна необхідність, з якою повинні рахуватись всі верстви населення кожної держави. В Сполучених Штатах Америки часто звучить сентенція "Немає нічого більш неминучого, ніж смерть і податковий інспектор". Це не просто слова, це стиль життя.

Система оподаткування має забезпечити надходження коштів до державного та місцевих бюджетів. Її основу складають прямі прибуткові податки з підприємств і громадян, непрямі податки на додану вартість, акцизний збір, мито, спеціальні відрахування на соціальне страхування та забезпечення. За такий підхід свідчить світовий досвід, практика функціонування податкових систем розвинених країн Європи і Америки. Що ж до податку на додану вартість (ПДВ), про який іде багато суперечок в Україні, то він в інших країнах теж є, але його отримують в магазинах роздрібною торгівлі. Вартість ПДВ на кожен вид продукції повідомляється в спеціальній таблиці поряд з ціною товару і після продажу перераховується в державний бюджет. В такій ситуації ПДВ фактично не впливає на умови роботи підприємств, не бере участі у взаємовідносинах між ними та взаємовідносинах підприємств з державою. ПДВ береться тільки один раз при продажу товару кінцевому споживачу, не впливає на розрахунки між підприємствами, не збільшує витрати на виробництво і, як наслідок, собівартість кінцевої продукції.

Розглянемо деякі інші аспекти податкових систем в розвинених країнах світу.

У світовій економіці зростає вплив транснаціональних корпорацій, поглиблюється спеціалізація та кооперація виробництва в міжнародному масштабі, відбуваються процеси інтернаціоналізації економічного життя. Як наслідок цих процесів, поступово зближуються між собою податкові законодавства та ставки основних видів податків. Це сприяє успішному розвитку бізнесу, вільному переміщенню товарів і фінансів, розвитку продуктивних сил та виробничих відносин.

Разом з тим у кожній з індустріально розвинених країн є своя система оподаткування, яка включає в себе механізм і правила стягнення податків, диференціацію податкових надходжень, пільги окремим категоріям громадян, а також щодо видів діяльності та підприємств, контроль за надходженням податків, механізм формування державного і місцевих бюджетів та інше.

Розглянемо досвід деяких держав в цьому питанні. Розпочнемо з флагамена країн ринкової економіки Сполучених Штатів Америки.

У США діє триканальна система податків, - ті, що стягуються федеральним урядом, а також у штатах та безпосередньо місцевими органами влади. Основними з них є прибутковий податок з населення, податки на прибуток корпорацій, внески до фондів соціального страхування, акцизи, податки зі спадщини і подарунків. Характерною рисою системи податків в останній час є зростання частки доходів федерального бюджету, що забезпечується надходженнями внесків на соціальне страхування. Дані доходи використовуються для фінансування фондів соціального забезпечення по старості та інвалідності, медичного обслуговування, а також в разі втрати годувальника. Причому, в цьому виді податку не передбачається будь-яких винятків чи пільг. Внески сплачуються за однаковими ставками для державних службовців, підприємців та найманих робітників.

Штати і місцеві адміністративні одиниці автономні у проведенні податково-бюджетної політики та мають досить широкі права стосовно запровадження зборів і податків на своїх територіях.

Найвищим податком на доходи населення США є індивідуальний прибутковий, яким обкладається сукупний прибуток платника податків незалежно від джерела надходжень (заробітна плата, підприємницький прибуток, рента, дивіденди, проценти тощо). Розмір особистого доходу підраховується як різниця між валовим доходом та сумою законодавчо дозволених пільг і вирахувань.

Стимулювання зростання капітальних вкладень, інновацій та впровадження передових технологій значною мірою здійснюється з допомогою введення такої державної пільги, як інвестиційний податковий кредит. Механізм цього своєрідного кредитування полягає в тому, що з розміру податку на прибуток вираховується певний відсоток величини капітальних вкладень, спрямованих на будівництво та придбання нового обладнання.

Досвід США у формуванні податкової політики свідчить про тісний взаємозв'язок двох функцій податків - фіскальної і стимулюючої та пошуки їх оптимального співвідношення шляхом внесення змін до системи оподаткування з тим, щоб збалансувати потреби держави з інтересами бізнесу, науки і технічного прогресу на всіх етапах економічного розвитку.

А тепер зупинимось на ситуації з податками в державі, що і на сьогодні сповідує комуністичну ідеологію - Китайській Народній Республіці. Таке порівняння податкової політики в державах, які відносяться до різних політичних систем, цікаве ще і тим, що Україна неодноразово продекларувала перехід від командно-адміністративної економічної моделі до економіки відкритого типу. Продекларувала на папері ...

На відміну від нас реформа господарського механізму в Китаї має всебічний та широкомасштабний характер, стосується всіх галузей економічного життя країни. У комплексі економічної програми важливе місце надається реформуванню податкової системи.

Основне завдання податкової реформи, що здійснюється з 1 січня 1994 року, полягає у ліквідації системи фінансового підряду, згідно якої платежі підприємств визначались угодою між підприємствами і місцевою владою, та поступовому переході до податкової системи.

На думку китайських фахівців, податки повинні виконувати функцію фінансового макроекономічного регулятора, забезпечувати ефективну фіскальну політику держави та стимулювати процеси виробництва. Були визначені два основні принципи податкової системи:

* справедливість при оподаткуванні, різницю в податкових ставках необхідно застосовувати тільки для різних видів виробництв, а не різних форм власності;

* чіткість та простота при обчисленні і стягненні податків.

Керівники Китаю проводять слідуєчу стратегічну лінію. Виконуючи фіскальну політику, податки повинні забезпечити надходження коштів в необхідній кількості до бюджету,

а також їх ефективне використання. Водночас, виконуючи стимулюючу функцію, вони сприяють розвитку виробництва у визначених пріоритетних галузях народного господарства.

Основними напрямками податкової реформи в Китаї є виправлення структурних дисбалансів, регулювання використання капіталовкладень та стримання інфляційних процесів.

До реформи основним джерелом державних доходів у КНР був податок від обороту. Він забезпечував 70 відс. загальної суми податкових надходжень. В результаті реформи на його базі була створена система, до якої входять податок на додану вартість, акцизний збір і промисловий податок. За рахунок такої системи здійснюється регулювання виробничих процесів, а також оптової та роздрібно торгівлі.

Про успішний хід реформи свідчать постійний ріст обсягів виробництва, розвиток підприємств різних форм власності, значні капіталовкладення як вітчизняних, так і іноземних інвесторів.

Розглянемо систему оподаткування на різних етапах розвитку Радянського Союзу.

З часів, коли в 1918 році продукція націоналізованих підприємств та індивідуальних селянських господарств стала поступати в розпорядження держави без оплати чи з оплатою по твердих державних цінах, політика розкладки стала головним методом управління економікою країни того періоду. Як здійснювалась продрозкладка, яку роль вона відіграла в так звану епоху воєнного комунізму та які зовнішні зміни, що не вплинули на саму суть продрозкладки, відбулись при колективізації сільського господарства, широко відомо. Мету такої політики можна визначити як безумовне примусове стягнення на користь держави всіх доходів, отриманих господарствами.

Відомо, що неприйняття розкладки селянами призвело до скорочення площ посівів та зменшення поголів'я тварин. На протязі кількох років до заміни розкладки податком валова продукція сільського господарства зменшувалась.

Наслідки розкладки в промисловості були не менш руйнівними. В результаті стягнення продукції підприємств без оплати чи по директивних занижених цінах, а також розриву господарських зв'язків порушувався обіг коштів у виробництві і підприємства почали зупинятися.

Тому на початковому етапі індустріалізації в СРСР була створена нова форма стягнення доходів підприємств по розкладці, яка діяла не так явно, як у сільському господарстві, та залишала фабрикам і заводам деякі можливості для розширення виробництва та соціальної сфери. Її суть була в тому, що всі державні підприємства розраховувались між собою за поставки та послуги згідно затверджених державою оптових цін, які складались із витрат на виробництво і незначного (5-8 відс) прибутку. Таким чином вирішувались питання функціонування виробництва, забезпечення низького рівня собівартості продукції, що особливо важливо для оборонних галузей та в напрямку виробництва засобів виробництва, і низького рівня офіційного оподаткування підприємств.

Продукція підприємств, яка кваліфікувалась як товари народного споживання, реалізовувалась виключно державним оптовим базам по оптових цінах. Там вона обкладалась спеціально встановленим податком, який отримав назву податку від обороту. Цей податок міг перевищувати оптову ціну товару як на незначні відсотки, так і в кілька разів. Оптова ціна товарів з додаванням суми податку від обороту складала роздрібну ціну, по якій товар поступав у роздрібну торговельну мережу.

Таким чином, відношення між підприємствами реалізовувались у сфері оптових цін і не залежали від податку від обороту, який визначав величину роздрібних цін та складав головну статтю державних доходів. Цей податок виплачувався населенням і фактично визначав його життєвий рівень. В умовах адміністративно-командної економічної системи такий принцип формування основної маси державного бюджету був зручним та до деякої міри доцільним, оскільки податок від обороту встановлювався на кожен вид продукції окремо і міг бути збільшений чи зменшений відповідно розпорядження вищих органів влади, не зачіпаючи сферу взаємовідносин між підприємствами. При цьому забезпечувалась можливість в значних межах регулювати відрахування в бюджет без зміни податкового законодавства чи системи пільг по оподаткуванню.

Така система управління державою досягала фінансової стабільності не за рахунок високої ефективності виробництва, а в результаті примусового, в основному розкладочного формування державних доходів. Вона мала свої позитивні риси, могла діяти і в подальшому, особливо після того, як були проведені значні зміни в напрямку самостійності підприємств. Так, в системі оподаткування 1990 року (останній рік існування Радянського Союзу) деякі сучасні економісти вказують на наступні переваги: не стало відрахувань на заробітну плату та

ПДВ, був порівняно невеликий податок на прибуток, малі підприємства і кооперативи звільнялись від оподаткування та інше.

Разом з тим ця система податків багато в чому являлась першопричиною незацікавленості керівників і колективів підприємств у підвищенні якості продукції, впровадженні науково-технічного прогресу. Для керівників найбільш важливим було виконати цифри плану щодо обсягів виробництва та собівартості продукції. Від цього залежали фонди економічного стимулювання. Всі інші показники мали характер другорядних, підлеглих.

В новоствореній державі Україна як один з перших кроків у напрямку ринкових реформ податок від обороту був відмінений. Здавалось, ситуація повинна покращитись. Та цього не трапилось, оскільки реорганізована податкова система передбачала не пониження, а зростання оподаткування прибутку підприємств всіх форм власності. Пільги по оподаткуванню малих підприємств і кооперативів були відмінені. Введення податку на додану вартість, що збільшило витрати при кожному витку обігових коштів, в умовах інфляції та неплатежів швидко призвело до гострого дефіциту останніх і сприяло падінню обсягів виробництва та згорянню легальної частки малого бізнесу.

Незбалансованість бюджету та відсутність коштів в ньому, як результат спаду обсягів виробництва, тінізації економіки і зниження рівня доходів основної маси населення, спровокували уряд включити механізм інфляційного забезпечення державних потреб. Поряд з цим відбувались безкінечні спроби відрегулювати бюджетні питання методами як повної зміни податкової системи в державі, так і вдосконалення її окремих складових.

Згадаємо деякі законодавчі акти щодо цього.

В історію України увійшов "податок Звягільського", який передбачав вилучення 90 відс. доходів громадян, що перевищують 120 дол.США за місяць. У середині 1993 року було введено 75 відс. оподаткування валових доходів від торговельної діяльності, 45 відс. - від банківської.

Запроваджувались різноманітні "квazіподаткові" відрахування і збори (наприклад, внески до інноваційного фонду, фонду Чорнобиля тощо), які мали тимчасовий характер, не входили в офіційну податкову систему та не зараховувалися до бюджетів.

Наприкінці 1994 року вдалося скасувати широкий перелік пільг різним компаніям та встановити загальну ставку оподаткування для банків і страховиків. Однак підприємства, що сховались під вивіскою сільського господарства та організацій інвалідів, зайнятих підприємницькою діяльністю, залишились поза податковим полем, а компанії, задіяні в наданні комісійних і агентських послуг, відраховували тільки 45 відс. від суми податку. Будь-яка пільга призводила до миттєвої реакції ринку. Так, надання пільг окремим благодійним фондам у 1994-1995 роках відповідно указів Президента призвело до згорання конкуренції та ділової активності, монополізації регіональних ринків деяких продуктів. Надання у 1991 році пільг "чорнобильцям" зруйнувало легальну торгівлю автомобілями і тютюновими виробами. Зняття податків з доходів інвалідів та ветеранів (1992-1993 роки) значно знизило бюджетні активи, які не були компенсовані іншими доходами, а це, в свою чергу, сприяло зростанню інфляції.

У деяких випадках пільги надавались "під умову", та при виявленні фактів порушень таких умов проходило багато часу до їх скасування.

Іноді рішення щодо надання пільг чи відстрочення сплати податків (наприклад, березень 1996 року) обґрунтовувались нестачею обігових коштів або кризою неплатежів. Система не спрацьовувала і робились спроби її оперативного коригування з метою хоч якось втримати рівень обсягів виробництва.

На відміну від юридичних осіб, які завжди оподатковувались по-різному, залежно від виду діяльності, податкове ставлення до громадян - фізичних осіб зазнало значних змін. Якщо протягом 1991-1993 років податки збирались за принципом "великі доходи - це погано, малі - це добре" (диференціація від 90 до 0 відс.), то з середини 1994 року позиція уряду змінилася. До жовтня 1995 року застосовувався принцип "і малі, і великі доходи - погано". Малі - тому, що 80 відс. легальних доходів оподатковувалися за ставкою 0 відс.(менше одного неоподаткованого мінімуму), великі - тому, що, за висловленням одного з тодішніх керівників, "чесним шляхом заробити в Україні більше 100 доларів за місяць неможливо". Потім було прийнято рішення щодо ради-кального зниження верхньої межі прибуткового податку та розширення бази оподаткування. Експерименти в податковій системі продовжувались і в подальшому.

Підсумовуючи сказане, доцільно сформулювати слідуючі тенденції функціонування податкової системи в Україні, як основного елементу забезпечення доходної частини бюджету:

Протягом 1991-1996 років державна політика у сфері фінансів будувалась за одним логічним рядом: спочатку Уряд називав значення доходної частини бюджету з високою долею

помилковості та планував на базі цього бюджетні видатки. Це, в свою чергу, призводило до збільшення емісійного покриття бюджетного дефіциту та зростання темпів інфляції. При цьому відбувалося зменшення реальних доходів бюджету, оскільки податкова система не передбачала правил інфляційної нейтральності. В той же час реальні видатки збільшувались - соціальні виплати підлягали поточній індексації. Падіння частки податків в бюджетних доходах провокувало законодавчі та урядові рішення щодо збільшення податкових ставок або введення нових засобів поза балансами банків. За цим йшло чергове падіння бюджетних коштів, емісія та відповідне збільшення податкових ставок. Виток спіралі закінчувався, розпочинався новий.

Податкова політика стала заложицею нестабільності в державі, в свою чергу також негативно впливаючи на здійснення економічних процесів. Фактично кожен новий прем'єр-міністр формував свою податкову систему чи вносив у ту, що існувала, кардинальні зміни.

Детальніше зупинимось на ситуації, яка склалася на кінець 1996 року. В той час всі чекали нового Податкового Кодексу. Поки що так і не дочекалися. Буря обіцянок прошуміла, але рясний дощ реальних позитивних змін так і не полився на зруйновані поля економічного розвитку України.

Та все ж деякі досить солідні документи були прийняті. В черговий раз розібравшись з "хлопчиною для биття" Урядом держави та визнавши роботу Кабінету Міністрів України щодо виконання постанови Верховної Ради "Про основні положення податкової політики і податкову реформу в Україні" від 13 грудня 1995 року незадовільною, вищий законодавчий орган прийняв постанову від 4 грудня 1996 року. Її назва майже відповідала попередній - "Про основні положення податкової політики в Україні".

Розглянемо головні складові даного документу, який фактично є базою для проведення оподаткування юридичних та фізичних осіб, виконання фіскальних і стимулюючих функцій на державному та регіональному рівнях.

Відповідно "Основних Положень..." головною метою реформування системи оподаткування є сприяння стабілізації матеріального виробництва, підвищення його ефективності і на цій основі задоволення державних та соціальних потреб. Система оподаткування повинна забезпечити оптимізацію структури розподілу і перерозподілу національного доходу.

Основні заходи податкової політики, які передбачені вищезазваним документом, слідує:

- * забезпечення підприємницької виробничої діяльності та інвестиційної активності - введення пільг щодо оподаткування прибутку, спрямованого на розвиток виробництва;
- * рівність, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації - здійснення однакового підходу до суб'єктів господарювання (фізичних і юридичних осіб, включаючи нерезидентів України) при визначенні обов'язків щодо сплати податків та інших обов'язкових платежів;
- * стабільність - незмінність податків та інших платежів і їх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року;
- * соціальна справедливість - підтримка мало-забезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обгрунтованого неоподаткованого мінімуму доходів громадян та застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі та надвисокі доходи;
- * економічна обгрунтованість - встановлення податків та інших платежів на підставі показників розвитку національної економіки і фінансових можливостей, враховуючи необхідність досягнення збалансованості витрат бюджету з його доходами;
- * доступність - дохідливість норм податкового законодавства для платників податків та інших платежів.

Все це розумні, правильні слова. Та водночас вони є просто деклараціями і, пробачте, лозунгами та намірами, які повинні "обрости" реаліями ефективно діючих податкових законів.

Були встановлені слідує види загальнодержавних податків та інших платежів:

податок на додану вартість;

акцизний збір;

податок на прибуток підприємств і організацій;

прибутковий податок з громадян;

мити;

плата за землю;

податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;

плата по відшкодуванню витрат на геологорозвідувальні роботи;

плата за спеціальне використання природних ресурсів;
плата за забруднення навколишнього природного середовища;
відрахування та збори на будівництво, ремонт і утримання автомобільних шляхів;
внески до фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення;
внески до Фонду сприяння зайнятості населення;
внески на державне соціальне страхування;
внески до Пенсійного фонду України;
внески до Державного інноваційного фонду;
рентні платежі;
плата за попит на окремі види торговельної діяльності.

Також були визначені і місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі. До їх характеристики ми підійдемо дещо пізніше.

Продекларовані основні принципи надання пільг і звільнення від оподаткування. При цьому враховувалось, що звільнення від сплати податків або зменшення їх розмірів є однією з форм бюджетного фінансування і дотування суб'єктів господарювання та громадян. Тому при наданні податкових пільг необхідно виходити із загальнодержавних інтересів. За допомогою пільг необхідно створювати умови для активізації інвестиційних процесів, насамперед у пріоритетних сферах матеріального виробництва, що відповідає основним напрямкам структурної перебудови згідно конкретних програм і проектів, сприяє збільшенню випуску і здешевленню соціально необхідних товарів.

При цьому потрібно встановити порядок звітності та контролю за використанням фінансових ресурсів, наданих у вигляді пільг, з правом вилучення їх до бюджету в разі неефективної праці чи використання не за призначенням.

При аналізі питання пільг в системі оподаткування необхідно звернути увагу на наступне. В наукових дослідженнях та засобах масової інформації пільги прирівнюються до свого економічного змісту до дотацій. Це дійсно так. А от щодо організаційного забезпечення їх можна поставити поряд тільки в країнах стабільної економіки. Що стосується України, то тут ситуація інша: пільги спрацюють безвідмовно, а дотацій можна довго чекати і не дочекатися. Тому не слід лукавити. Потрібно відображати ситуацію такою, як вона є насправді.

Після прийняття "Основних положень..." під тиском Президента, що бюджет 1997 року буде затверджуватись тільки на базі нової системи оподаткування, Верховна Рада в спішному порядку прийняла цілий ряд документів законодавчого характеру відносно податків та інших обов'язкових платежів.

Об'єктивно це було необхідно. Адже податковий тиск на господарські суб'єкти з кожним роком все підвищувався, що негативно відбивалось на працездатності підприємств та їх можливості платити податки. Це в сукупності з іншими причинами впливало на зниження валового внутрішнього продукту (ВВП). З метою уникнення непередбаченого і шкідливого податкового пресу підприємці в основному переходять у тіньову економіку.

Та новий етап реформування податкової системи в самій її суті фактично нічого не змінив. Вона передбачає стягнення з суб'єктів господарської діяльності до 80-83 відс. коштів. Тому станом на початок 1997 року 65 відс. економіки перейшло в тінь і не платило податків взагалі. Гроші у високому темпі продовжували витіснятись з товарного обігу - ступінь бартеризації по зовнішньоекономічних операціях за 1996 рік склала 27 відс., на внутрішньому ринку - 70 відс. Склалася наступна об'єктивна ситуація: 18-20 відс. суб'єктів економіки намагаються дещо вносити в скарбницю держави, ще 60 відс. працюють шляхом бартерного обміну і тільки повністю "світла" економіка, якій нікуди подітися в силу об'єктивних причин, виплачує вищевказані 80-83 відс. податків, водночас різко скорочуючи обсяги виробництва.

Для того, щоб податки відігравали стимулюючу роль в питаннях вітчизняного виробництва, необхідно, щоб сумарна частина податку від прибутку складала десь біля 15 відс. Тоді немає потреби ухилятися від сплати податків, а доходна частина бюджету не постраждає, оскільки виростуть обсяги виробленої, а значить і обкладеної податком, продукції.

Для прикладу більш детально розглянемо один з найбільш несправедливих податків в умовах нашої держави - ПДВ у тому вигляді, яким він став після чергового реформування в середині 1997 року. Дещо на цю тему вже говорилося. Продовжимо аналіз. Податок на додану вартість по своїй методології вводиться в розвинених країнах з метою стримування споживання деяких видів продукції на останній фазі. При цьому грошові потоки мусять переорієнтуватися на накопичення капіталу та на споживання інших більш необхідних і доступних товарів. У нас ПДВ призвів до знищення платоспроможного попиту споживачів.

Крім того, впроваджуючи ПДВ у виробничих від-носинах, автори проекту закону повинні були реально пі-дійти до ситуації в Україні. Цього не було зроблено. Тому ми маємо коментарі приблизно слідуєчого характеру:

* Люди, які приймали закон, дуже далекі від життя. Згідно закону підприємець повинен окремо вести бухгалтерський облік і облік для оподаткування. Це нереально і непотрібно.

* Рядові і навіть головні бухгалтери не розуміють, чого від них хочуть та що потрібно робити. Закон при-йнятий для того, щоб заплутати весь облік, а підприємства, які стоять на колінах, повністю покласти на лопатки.

* Закон вимагає відволікання додаткових коштів, яких немає у підприємств, тому рівень платежів у бюджет не зміниться.

* Потрібно сплатити податок по факту відвантаження, навіть якщо кошти за товар не отримані. Це значить, що буде збільшуватись картотека під-приємств.

* Банки зобов'язані перерахувати державі 30 відс. потенційних надходжень за проценти, які невідомо коли надійдуть від кредиторів і ще багато іншого.

Суть зауважень одна: нічого не отримуючи в перспективі, держава на даному етапі ще більше ускладнює взаємовідносини у виробничій та фінансовій сферах.

Від безкінечних змін податкової політики страждають всі суб'єкти, задіяні в підприємстві. Але найбільш страждають бухгалтери. Згадайте представників цієї професії років тридцять тому. Неодмінними атрибутами спеціальності були досить солідний вік, окуляри, нарукавники, рахівниця і інструкції, затверджені кілька десятків років назад. Ситуація різко змінилася. Досвідчений та "винахідливий" бухгалтер став надзвичайно популярною фігурою в підприємницьких структурах. Самі підприємці в спішному порядку взяли за основи бухобліку і аудиту. Книги на дану тематику зникли з прилавків магазинів та кіосків. Одна з найбільш престижних спеціальностей у вищих учбових закладах - бухгалтерський облік і аудит. Аудиторські фірми процвітають. Так було кілька років тому, майже така ситуація і на сьогодні.

Та самі бухгалтерські працівники зовсім не раді престижу своєї професії. Виною тому нечіткість і двозначність законів та інструкцій, безкінечні зміни в них, проблеми з отриманням правової і нормативної бази, безправність та незахищеність від контрольних органів і силових структур.

Та і кваліфікація їх часом далека від необхідного рівня. Адже попит підприємницьких фірм вимагав швидкого вирішення проблеми. Тому були відкриті курси бухгалтерів в учбових, а також профспілкових та інших закладах і організаціях, які за відповідну плату видавали посвідчення, не підкріплене знаннями та виробничою практикою. В Україні назріла необхідність проведення атестації бухгалтерських працівників з видачею необхідного сертифікату.

Розглядаючи податкову політику України, потрібно враховувати той фактор, що інші держави теж мають на неї деякий вплив. З однієї сторони це об'єктивна реальність і держави, особливо якщо вони держави-сусіди, домовляються між собою про спільні митні, акцизні та інші види податків. Автор завжди ратував за це, висловлюючись за вільні економічні зони, зони прикордонної торгівлі тощо.

Якщо в розробці пакету законів про податкову систему України бере участь група Джефері Сакса, радника нашого Президента, вченого з Гарвардського університету штату Массачусетс Сполучених Штатів Америки, то в цьому теж немає нічого страшного - досвідом країн ринкової економіки нехтувати не слід.

Тільки от право прийняття рішення повинно бути виключно за нами, оскільки радники з розвинених країн ніколи не вкажуть того шляху, в тому числі і в питаннях податкової політики, який зміцнив би нас та вивів у реальні конкуренти на світових ринках кінцевої продукції. Тому і нав'язуються умови гри при реформуванні податкової системи, а більшість кредитів надаються при згоді ліквідувати податкові пільги товаровиробнику, ввести податки на майно підприємств та громадян, а також додаткові стягнення при структурній перебудові енергетичного сектору, в майбутньому потенційно залежного від Заходу та інше.

Крім того, об'єктивно країнам Заходу допомагає нижча собівартість продукції і їх порівняна взаємовідкритість в питаннях торгівлі. Наприклад, відповідно статуту міжнародної організації торгівлі ГАТТ акцизний збір на вітчизняні та імпортовані товари повинен бути однакового розміру. Для нашої держави це в ряді випадків не вигідно, і потрібна виважена економічна політика та розумні підходи в питаннях міжнародної торгівлі, а не прямолінійне намагання якнайшвидше стати членом всіх міжнародних організацій.

Дуже важлива проблема - оподаткування закордонних виробів. На деяких її аспектах і явних недоліках ми зупинялись. Та саме жахливе те, що більшість товарів поступає в Україну і реалізується тінновими структурами взагалі нелегальним шляхом. Відповідно оцінок спеціалістів 80 відс. імпортованих тютюнових виробів завозяться контрабандним методом, на 90 відс. імпортованих автомобілів приїжджають із-за кордону наші вітчизняні "туристи", до речі, залишивши там і виплачений податок на додану вартість. Приклади можна продовжувати. Розвитку контрабанди сприяє як непрофесіоналізм наших багаточисельних державних структур даного напрямку, так і корупція, що пронизала буквально всі ланки життя держави.

Необхідно звернути увагу на ще одне питання оподаткування. Капітали наших підприємців постійно "перекачуються" за кордон. Ніякі заклики тут не допоможуть. Гроші йдуть туди, де вигідніше, де менший ризик і більші прибутки. На сьогодні в умовах нестабільної економічної та політичної ситуації, низької платіжної спроможності населення Україна не може конкурувати з розвиненими державами ринкової економіки в цих складових бізнесу. Вихід один - створення офшорних зон. Особливо це стосується морських портів Одеси, Севастополя та Миколаєва, але реальне їх функціонування і в інших, особливо прикордонних, містах держави. Про специфіку та переваги офшорних зон детально описано в одному з розділів книги.

Податкова система в сільському господарстві теж потребує реформування. Сільськогосподарське виробництво - особлива галузь економіки, яка відрізняється від інших тим, що основним засобом виробництва є земля з усіма її кліматичними особливостями і ґрунтовими відмінностями. Віддача від використання землі залежить від коштів, вкладених в неї. Тому існуюча система податків не стимулює виробника краще використовувати землю. Повинен бути єдиний податок на землю, диференційований залежно від її якості і природних умов. Податок на прибуток відбиває бажання працювати інтенсивніше, з більшою віддачею та ефективністю.

У більшості цивілізованих і економічно розвинених країн світу основою податкової політики, головним джерелом бюджетних надходжень є оподаткування фізичних осіб. В цих державах прибуткові податки громадян дають понад 50 відс. доходної частини бюджету. В Україні вони знаходяться на другому плані з точки зору як бюджетних надходжень, так і законодавчого та організаційного забезпечення. За 1994 рік прибутковий податок з громадян займав у доходній частині консолідованого бюджету України 6,5 відс., за 1995 рік - десь біля 6 відсотків. Тенденція до його зниження та незначної частки в загальній сумі бюджету просліджувалась і в подальшому. Цьому є три основні причини:

* традиційно невелика частка суми податків від громадян в минулому, оскільки головним джерелом був податок від обороту, який і регулював рівень наповнення бюджету за рахунок населення, що купувало товари широкого вжитку;

* непрямі податки у вигляді комунальних та інших платежів (за квартиру, газ, воду, електроенергію, користування телефоном, приватизаційні процеси тощо) зросли і платять їх значна частина населення, хоча вони не завжди потрапляють в бюджет держави (що, на думку автора, є помилкою в проведенні податкової політики та приватизації);

* зниження рівня офіційних і реальних доходів населення.

Тому механічне посилення податкового тиску на громадян України неефективне і несправедливе.

Для прикладу розглянемо ситуацію з податком на нерухомість, можливість введення якого тримає в напрузі значну частку жителів міст і сіл. Посилаючись на світовий досвід, наші автори проекту закону по суті мають на увазі тільки Сполучені Штати Америки. Навіть в Англії, яка найбільш близька до США, податок на нерухомість носить чисто символічний характер.

Американська ж система впливає з рівня та способу життя населення США. Рівень доходів там назвичайно високий, на відміну від нашого. Крім того, в них своя система цінностей. Підвищуються доходи - переїжджаєш в більш комфортабельний будинок і так далі. За своє життя нормальний бізнесмен змінює 5-6 будинків. Якщо падає прибуток, процеси ідуть у зворотному напрямку. Для цього в США існує величезний ринок житла, значний попит та пропозиція. Там на протязі години реально змінити квартиру, взяти кредит під неї тощо.

В наших умовах все це неможливо і жорстоко по відношенню до малозабезпечених не з своєї вини сімей, а особливо людей похилого віку. Чужий досвід, про це вже говорилося раніше, запозичити неважко, та без врахування ситуації в Україні і менталітету її населення результат від таких експериментів буде тільки негативний.

Податки з доходів громадян в таких обсягах, щоб вони, а не доходи з виробничих капіталів, стали основою наповнення бюджету, можливі тільки при змінах в економіці на макро-та мікрорівні, які забезпечили б реальне збільшення частки доходів громадян у структурі національного доходу.

У "Основних положеннях податкової політики в Україні" були затверджені наступні місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі: готельний; парковка автомобіля; ринковий; видача ордера на квартиру; курортний; участь і вигреш у бігах на іподромі; реклама; використання місцевої символіки; проведення кіно- та телезімокс; проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей; комунальний податок; проїзд автотранспорту, що прямує за кордон, по території прикордонних областей; видача дозволу на розміщення об'єктів торгівлі; видача дозволу на відведення земельної ділянки на індивідуальне будівництво; на благоустрій сільських та селищних населених пунктів; видача дозволу на відведення земельної ділянки під будівництво гаражів у міській зоні; використання іноземної мови у назвах суб'єктів підприємницької діяльності.

Місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі, порядок їх сплати встановлюються сільськими, селищними і міськими радами відповідно до переліку та в межах граничних розмірів ставок, установлених законодавством України, крім збору за проїзд автотранспорту, що прямує за кордон по території прикордонних областей, який встановлюється обласними радами.

Ситуацію з місцевими податками можливо охарактеризувати кількома чинниками:

- * головними складовими наповнення місцевих бюджетів є визначена частина трьох загальнодержавних податків (податок на прибуток, податок на добавлену вартість, акцизний збір), яка залишається на території, де знаходяться об'єкти оподаткування;
- * місцеві податки складають незначну частку бюджетів відповідного рівня і їх потенціал навіть у разі повного використання не стає домінуючим;
- * в останні роки роль місцевих податків та увага до них з боку органів влади збільшились. Цьому "сприяє" мала наповненість бюджетів, що примушує задіяти всі наявні джерела фінансування;
- * законодавча база відносно місцевих податків досить відпрацьована;
- * низький рівень доходів населення не сприяє процесу оподаткування в цьому напрямку;
- * нестабільність економічної ситуації та непередбачуваність рішень владних органів вищого ешелону перешкоджає включити у взаємовигідний механізм процесу оподаткування підприємницькі структури регіонів.

Проаналізуємо останнє твердження щодо збору місцевих податків. Використання суб'єктів підприємницької діяльності з метою реалізації рішень місцевих органів влади при стягненні відповідного податку через механізм, що забезпечував би взаємовигідну співпрацю - позитивне явище в умовах економіки ринкового типу. Особливо реальним воно стає в умовах сьогодення, коли відсутні кошти на утримання додаткових працівників державного апарату.

Тому, наприклад, справляння збору за проїзд територією Чернігівської області автотранспорту, що прямує за кордон, рішенням обласної Ради було покладене на обласну дирекцію Агпропромбанку "Україна". Звичайно, на взаємовигідних умовах. Банк вклав немалі кошти для отримання і обладнання приміщень, автотранспорту, комп'ютеризації робочих місць та інше в п'яти контрольно-пропускних пунктах регіону. Деякий час продовжувалась співпраця. Потім на міждержавному рівні прийняли рішення дорожний збір з автомобілів України і Росії взаємно не стягувати. Рішення, безумовно, розумне на рівні керівників держав, воно влаштовує і власників автотранспортних засобів. Тільки область фактично втратила ще один, притому найбільш прибутковий вид місцевого податку. А машини, до речі, прискорено руйнують автостради і бюджетних коштів на їх ремонт не передбачається. Крім того, якое осторонь залишився банк із своїми віддаленими робочими місцями на кордонах держави, які стали збитковими, виконуючи тільки функції по обміну валюти. Йому ніхто не компенсує ті кошти, які були вкладені. Можна сказати, що ризик для підприємницької структури є завжди. Але ж тут банк "Україна" виконував замовлення держави. Щоправда, останнім часом ризик при взаємовідносинах з державою найбільш високий...

Ніяка система не може працювати без ефективного механізму контролю, податкова - тим більше. Адже вона фінансує основи життєдіяльності держави - поповнює бюджет.

З метою забезпечення виконання законів щодо оподаткування була створена податкова інспекція, яка згодом була реформована в податкову адміністрацію. Точніше в державну податкову адміністрацію України (ДПАУ), що включає в себе і підрозділи податкової міліції. Вона отримала надзвичайно широкі повноваження, значну чисельність, приміщення, бюджетні

асигнування тощо і стала старанно виконувати свої фіскальні функції (інших і не передбачалось).

Цьому передували об'єктивні причини. Суспільство переживає складний період трансформації, переходу до ринкових відносин. Раніше не було необхідності в створенні такої потужної структури, оскільки існували план, закон про бюджет, загальнодержавні обов'язкові відрахування, а керівник державного підприємства не мав потреби ховати податки, оскільки він не міг їх використати потім. Крім того, проблема приховування податків стала важливою у зв'язку з тим, що податковий тиск на фінансові ресурси наших підприємств і підприємців надзвичайно потужний.

Проблеми податкової служби невідривні від проблем суспільства та держави, її працівники - це ті ж громадяни України з усіма стереотипами та мисленням сьогодення, а завдання, які ставляться перед нею, витікають із об'єктивної жорсткої реальності напівпорожнього бюджету і невиплачених пенсій та зарплат.

Доцільно звернути увагу на наступні складові роботи цього контрольного органу:

1. Робота податкової служби пов'язана з основними фінансовими потоками в державі. Тому там повинні працювати відповідальні люди, які стоять на варті державних інтересів.

2. Необхідно створити умови, при яких у співробітників не буде виникати бажання "підробити на стороні". Для цього треба, щоб вони нормально заробляли, мали соціальний і фізичний захист.

3. Доцільно розширити перевірки в сторону сектора тіньової економіки та нелегального бізнесу, а не перевіряти по 10 і більше раз на рік тільки "світлі" організації чи тих, хто уже все віддав і більше нічого не має.

4. Податкові служби не повинні виконувати роль вірного слуги в руках місцевих органів влади, а для цього їх треба укрупнити і відірвати від регіонів, взявши за єдиний критерій територіального розташування обсяги податків, які поступають у бюджет.

5. Контрольна функція також страждає від того, що податкове законодавство в державі безкінечно "вдосконалюється", кожен тиждень вносяться якісь зміни та корективи.

6. Комерційні структури, переживши перший шок від перевірок податкових та міліцейських інспекторів, створили юридичні підрозділи, вивчили нормативну базу, найняли адвокатів і вступили (крім тіньових) в офіційні відносини за допомогою правової гілки влади. Штраф чи подання на банкрутство податкової адміністрації вже не сприймаються ними як невідворотне лихо на зразок стихійного.

На підтвердження останньої тези доцільно навести такий приклад. За 1996 рік податковиками були направлені в арбітражні суди претензії на загальну суму 2,4 млрд.грн., з них задоволені на суму 5 млн.грн.

Крім того, в 1996 році працівники податкової міліції порушили 5000 кримінальних справ. З них розглянуто 300: 150 передбачає умовне покарання, інші отримали виправдальні вироки. Все це говорить на користь вищевказаної тези, а також наводить на роздуми щодо якості законодавства та вміння відпрацьовувати питання безпосередньо самими податковими органами.

Засобами масової інформації і відомими юристами держави ставиться питання про юридичну законність існування податкової міліції взагалі. Стверджується, що з позицій законодавства дана структура не отримала "у спадкоємство" прав міліції, точніше прав підрозділів міністерства внутрішніх справ по боротьбі з кримінальним приховуванням прибутку від обкладання податком та інше.

Звичайно, міліція працює, в неї багато суто професійних проблем. До них додається невпевненість щодо своїх прав та обов'язків. Питання потребує вирішення шляхом розгляду на Верховній Раді чи навіть в Конституційному суді України.

Крім податкової адміністрації перевірки здійснюють пенсійний фонд, казначейство, контрольно-ревізійне управління та інші служби держави. Перевірки одних і тих же суб'єктів підприємницької діяльності проводяться ними на всіх трьох рівнях: районному, міському та обласному. Функції перевірок чисто фіскальні. Розподілу "потерпілих" на тих, хто порушив (чи порушив на думку контрольного органу, оскільки нечіткість правової і нормативної бази в ряді випадків не дозволяє визначитись однозначно) вперше, і тих, хто систематично ховає свої прибутки, не існує.

Все це викликає роздратування у суб'єктів оподаткування, при можливості вони йдуть у тіньові структури, про що вже писалось раніше. Автор не звинувачує контрольно-репресивний апарат, не намагається розмістити його "по ту сторону барикад" від виробників та торговельних структур. Виною тільки об'єктивні фактори: параліч виробничих процесів,

ненаповненість бюджету, правовий вакуум чи повне невиконання законів, суто фіскальні функції податкової адміністрації та інших силових і контрольних структур.

Висновки, які доцільно зробити щодо загальних тенденцій розвитку податкової системи в державі, слідує:

1. За шість років існування держави в Україні так і не було досягнуто законодавчого забезпечення ефективно діючої податкової системи.

2. Основними рисами системи оподаткування на всіх етапах становлення країни були її нестабільність, надзвичайна складність, створення несприятливих умов для вітчизняного товаровиробника, в останні роки для всіх ланок народногосподарського механізму взагалі, а також більшості міського і сільського населення.

3. Податки виконують лише одну функцію - фіскальну. Повністю втрачена стимулююча функція оподаткування.

4. Існуюча податкова система є головною причиною глобальної "тінізації" економіки та "бартеризації" товарообмінних процесів.

5. Корумпованість структур виконавчої влади і надмірний лоббїзм деяких груп депутатів Верховної Ради призводять до надання невиправданих пільг, наслідком яких є монополізація торговельної діяльності, втрати державного бюджету та інше.

6. Надзвичайно високі податки є однією з причин зменшення обсягів виробництва, а значить і загальної суми надходжень до бюджету, призводять до падіння рівня доходів, а значить, і тих же податків фізичних осіб, а також знижують рівень життя та купівельну спроможність населення, ведуть до паралічу економічного механізму в державі. Це аксіома, яку чомусь не можуть зрозуміти у вищих владних структурах. В угоду миттєвому виграшу збору податків сьогодні (розкладці) віддається ефективно діюча економіка, можливість держави і її громадян.

7. Вплив деяких розвинених країн ринкової економіки, наддержавних структур та міжнародних банків на розвиток нашої податкової системи часто має характер диктату, не завжди відповідає стратегічним інтересам України.

8. Для виправлення ситуації необхідно:

8.1. Податок на прибуток підприємств ввести в розмірі 15 відс. від суми загального прибутку.

8.2. Податок на добавлену вартість обмежити продажем продукції кінцевому споживачеві.

8.3. В галузі землеробства встановити єдиний, але диференційований податок - податок на землю, - який повинен регулюватись її загальною площею, а також якістю та кліматичними умовами.

8.4. Загальні суми оподаткування фізичних осіб обумовити прямою залежністю від частки доходів громадян України в сукупному національному доході.

8.5. Конституційно заборонити Верховній Раді безпосередньо, а також через встановлення механізму дії виконавчих органів влади вносити зміни в податкову систему, які почали б працювати до кінця поточного року.

8.6. Відмінити всіляке попереднє стягнення податків до отримання суб'єктом підприємницької діяльності відповідних коштів.

8.7. Провести атестацію бухгалтерів підприємницьких структур (крім тих, що мають вищу спеціальну освіту чи працюють за фахом не менше 5 років) з видачею сертифіката на право виконання роботи.

8.8. Шляхом митних податків захистити вітчизняного товаровиробника на першому етапі його становлення.

8.9. Вивести підпільний сектор економіки з "тіні" шляхом гарантованої стабільності податкової системи (п.8.5, 8.6), реальних податків (п.8.1-8.3), а також недеklarованого офіційного "відмивання". значних за обсягом капіталів. При цьому необхідно враховувати, що "процеси підуть" не раніше, ніж через 1-2 роки після виконання названих заходів.

8.10. Створити умови для ефективного руху капіталів: відповідний інвестиційний клімат, купівельна спроможність населення, "гарячі точки" капіталовкладень - вільні економічні зони різних типів, включаючи офшорні.

8.11. Місцеві податки повинні враховувати ситуацію в регіоні і бути реальним доповненням до бюджету відповідного рівня. Цьому має передувати роз'яснювальна робота серед жителів територій.

8.12. Державна податкова адміністрація та інші контрольні служби виконують фіскальну функцію стягнення податків згідно законів України. Економічна ситуація, недоліки

законодавчої бази і в самій організації контролю, а також зловживання в сфері бізнесу в ряді випадків призводять до напруження та конфліктних ситуацій. Над виправленням конфліктів і зловживань потрібно працювати, та без комплексного вирішення питань суто превентивними заходами змінити стан речей неможливо.

8.13. Доцільно на законодавчому рівні визначитись з функціями та правами податкової міліції, що буде сприяти її більш ефективним діям і соціальному та юридичному захисту співробітників.

В умовах повного розвалу економіки і крайньої бідності основної маси населення стимулююча роль податків повинна стати визначальною. Це сприятиме швидкій активізації виробничих процесів, росту валового національного доходу та купівельної спроможності фізичних осіб, наповненню доходної частини бюджету, а значить стабілізує діяльність держави, посилить розвиток її народногосподарського комплексу.

ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ ДЕРЖАВИ І РЕГІОНІВ

Взаємовідносини центру та територіальних одиниць адміністративного розподілу держави (нині популярний термін - "регіони") - питання далеко не нове і має свою передісторію та сучасне звучання в кожній окремо взятій країні. Теоретики віддають перевагу унітарній чи федеральній формі державного устрою, пропонують безліч варіантів вирішення регіональних, міжрегіональних та державних проблем і негараздів. Доцільно розглянути дане питання з позицій аналізу ситуації в молодій українській державі, визначитись із станом речей та запропонувати деякі варіанти вдосконалення соціально-економічних відносин на рівні центру держави і її територіальних складових.

Регіональною політикою є система взаємовідносин центральних та місцевих органів влади і самоврядування в управлінні соціально-економічними процесами на територіальному рівні. Вона являє собою сукупність організаційних, правових та економічних заходів, що здійснюються державою і спрямовані на стимулювання ефективного розвитку продуктивних сил регіонів, підвищення рівня їх економічної, включаючи фінансову, самостійності, а також відповідальності за прийняті рішення та їх впровадження.

Заходи регіональної політики повинні бути направлені на досягнення рівномірного розвитку всіх частин держави і одного ступеня рівня життя населення, яке в них проживає. Державна регіональна політика є складовою загальних соціально-економічних перетворень в країні, базується на всебічному врахуванні регіональних особливостей та реальних можливостей адаптації територій держави до нових форм господарювання.

В Україні за минулі десятиріччя в даному напрямку накопичився цілий комплекс невирішених проблем і диспропорцій. Деякі з них значно посилюються в період переходу до ринкових відносин. Основними можна вважати:

- * значні відмінності в рівні економічного та соціального розвитку територій;
- * диференційовані науково не обґрунтовані дотації і субвенції деяким регіонам;
- * наявність застарілого адміністративно-територіального поділу;
- * деформація вікової структури сільського населення;
- * ріст регіональних відмінностей по якості навколишнього середовища;
- * відставання сільських і малих міських поселень від великих міст за рівнем соціально-економічного розвитку;
- * проблеми в зонах радіоактивного забруднення в результаті аварії на ЧАЕС та інші.

В умовах непослідовного, неефективного і некеріваного переходу української економіки до нової ринкової моделі негативні наслідки старих регіональних проблем і диспропорцій загострюються, а також доповнюються рядом нових, з яких доцільно виділити:

- * адміністративно-клановий підхід до вирішення деяких проблем регіонів;
- * імідж окремих областей, несприятливий для інвестицій та ринкових перетворень;
- * державне бюджетне асигнування та дотації територіям і галузям в залежності від соціальної активності та нахилу до страйків задіяного там населення;
- * швидкий перехід деяких регіонів (наприклад Донецького) від пріоритетних до критичних внаслідок згорання обсягів виробництва та проведення зовнішньоекономічної політики держави, що не забезпечує захисту вітчизняного товаровиробника;
- * зростання регіональної диференціації за рівнем доходів, витрат і зайнятості населення, темпами скорочення виробництва, підвищенням цін на товари;

* інтенсивний розвиток недержавного сектору ринкової економіки у великих містах і його практична відсутність в сільських місцевостях країни.

Для вирішення названих, а також деяких інших проблем і завдань та згідно Конституції України було розроблено “Концепцію державної регіональної економічної політики”. До речі, ще в 1993 році автор давав зауваження та пропозиції до її першого варіанту, а потім прийняв положення Концепції як основу для роботи по забезпеченню регіонального розвитку на обласному рівні. Тоді ж її було схвалено на засіданні Колегії Міністерства економіки України. З тих часів пройшло багато змін у владних сферах. Це стосувалось не організаційних питань чи структур, а особистостей, проте прийняття документу затягувалось. Нарешті в 1996 році його було схвалено Кабінетом Міністрів і внесено на розгляд Верховної Ради. Пройшло більш ніж два роки, та у вищого законодавчого органу держави часу на обговорення важливого питання державотворення і розвитку та прийняття відповідного рішення не знайшлося. Потім ми обрали депутатів нового скликання. Можливо, вони звернуть увагу на невіршену проблему. Будемо чекати і надіятись. А ще, може, і Президент згадає про документ, не доведений до логічного завершення структурами виконавчої влади...

Поки що візьмемо для вивчення та аналізу положення даної Концепції. Цьому є дві причини:

1. На думку автора, вона досить ґрунтовно підготовлена і може бути використана як керівництво до дії в питаннях регіональної політики держави.

2. Нічого іншого просто не існує.

Відповідно Концепції державної соціальної політики України її основними стратегічними та поточними завданнями є:

* забезпечення стабілізації виробництва і відновлення економічного зростання у кожному регіоні, підвищення на цій основі рівня добробуту населення;

* сприяння створенню в усіх областях багатокладної економіки, а також ринків капіталу, праці, товарів і регіональних ринкових інфраструктур;

* здійснення реструктуризації економіки регіонів, націленої на отримання економічного і соціального ефекту;

* стимулювання демографічного розвитку територій з метою усунення негативних наслідків, пов'язаних з високою смертністю та низькою народжуваністю населення;

* розвиток інвестиційної діяльності в областях через створення пільгових умов оподаткування інвесторів;

* налагодження ефективних внутрі- і міжрегіональних економічних зв'язків, спрямованих на формування як загальнонаціональної економіки, так і окремих регіональних міжгосподарських комплексів;

* створення умов для функціонування вільних економічних зон, практичні дії, направлені на організацію таких зон в окремих областях України;

* міжнародне співтовариство регіонів, насамперед з країнами-сусідами, широкий розвиток прикордонної торгівлі;

* впровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій і безвідходних виробництв, забезпечення раціональної системи природокористування з відповідними заходами щодо екологічної безпеки територій;

* система заходів щодо пом'якшення наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС в регіонах, які постраждали від цього.

Для реалізації визначених цілей і завдань названі основні пріоритети в розвитку України. Вони повинні, як правило, реалізовуватись на протязі тривалого періоду і мають на меті вирішення великомасштабних завдань. Згідно даних пріоритетів на відповідному етапі певним галузям господарства чи видам діяльності надаються фінансові та інші переваги з метою ефективного використання економічного і природного потенціалу регіонів та вирішення спрогнозованих показників соціально-економічного розвитку держави.

В Концепції регіональної політики такими пріоритетами визначено:

1. Здійснення структурної перебудови економіки. В першу чергу це стосується промислово розвинених центрів і регіонів, що мають велику концентрацію підприємств військово-промислового комплексу та важкої індустрії, складну екологічну ситуацію.

2. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва шляхом більш раціональної його спеціалізації, реформування виробничих відносин, інтеграції переробних галузей з вирощуванням сільськогосподарської продукції і сировини, підняття на новий рівень соціальної сфери на селі.

3. Прискорений розвиток регіональної та міжрегіональної виробничої інфраструктури (транспорт, зв'язку, телекомунікацій, енергозабезпечення та інше).

4. Заохочення розвитку експортних і імпортозамінюючих виробництв у регіонах, що мають сприятливе географічне та транспортне розташування, значний економічний і науково-технічний потенціал.

Є ще цілий ряд пріоритетів, визначених в концепції. Автором виділені, на його думку, найбільш важливі. Слід зазначити, що пріоритетність в розвитку тих чи інших напрямків і галузей, а значить і регіонів, де вони розташовані (хоч як старанно обминали саме слово "регіон" автори концепції), може призвести до ще більшої диференціації в рівні розвитку окремих територій та життєвому рівні людей, що їх населяють. Але тут мова йде про викривлення при виконанні в цілому правильних положень стратегічного документу. Пріоритети, звичайно ж, повинні бути визначені.

Державна регіональна політика спрямована на забезпечення однакових умов функціонування регіонів та збереження територіальної цілісності Української держави. Її основні принципи:

1. Партнерство і взаємодія центральних, регіональних та місцевих органів державної влади і самоврядування у вирішенні завдань комплексного розвитку територій.

2. Дотримання пріоритетів загальнодержавного значення.

3. Досягнення економічного ефекту за рахунок територіального поділу праці, раціональної системи природокористування.

4. Створення відповідних правових та економічних умов для подальшої фінансово-економічної самостійності регіонів.

5. Чітке розмежування повноважень у діяльності органів влади і управління різних рівнів та посилення відповідальності місцевих органів за комплексний розвиток територій.

Важливим напрямком регіональної політики в частині її забезпечення є створення законодавчо-нормативної бази щодо регіонального розвитку, чіткого регламентування відносин і повноважень між органами влади і самоврядування різних рівнів, а також між органами місцевого самоврядування та суб'єктами економічної діяльності в регіонах.

В Україні зроблені деякі кроки щодо регіоналізації державного управління. Відповідно до Конституції прийняті закони "Про місцеве самоврядування в Україні" і "Про місцеві державні адміністрації", які визначають їх правовий статус та відповідальність за вирішення питань соціально-економічного розвитку територіальних одиниць різного ступеня.

Також була прийнята значна кількість законодавчо-нормативних актів, спрямованих на регулювання відносин між державою і її регіонами в питаннях соціально-економічного розвитку. Такими є, наприклад, закон України від 17.03.95 р. "Про Автономну Республіку Крим", укази Президента від 18.03.94 р. "Про деякі заходи по забезпеченню виконання містом Києвом функцій столиці України", від 25.03.94 р. "Про заходи щодо розвитку економічного співробітництва областей України із суміжними прикордонними областями Російської Федерації", від 31.07.95 р. "Про заходи сприяння економічному і соціальному розвитку Закарпатської області", від 30.06.95 р. "Про Північно-Кримську експериментальну зону "Сиваш" та деякі інші.

Здавалось би, Конституція України та інші законодавчо-нормативні акти створили умови для правового регулювання соціально-економічних процесів у регіонах. Та значна кількість питань регіонального розвитку нормативними документами ще не охоплена чи тільки позначена ситуативно, без розробки конкретних принципів і правових механізмів. Передусім це питання податкової і бюджетної політики, управління державним та комунальним майном, участі держави і регіонів у розробці та реалізації державних регіональних програм, прогнозування економічного розвитку держави і її територій та багато інших. Крім того, ступінь виконання законодавчих і нормативних актів надзвичайно низька. Все це накладається на критичний рівень економіки та соціальних відносин в державі і суспільстві. На додаток залишається важкий тягар спадщини минулих часів. Тому реальний стан відносин держави і її регіонів далекий від положень, детально сформульованих автором.

Передусім це стосується питання нерівномірності розвитку регіонів. За узагальнюючим показником рівня економічного розвитку - виробництвом національного доходу на душу населення - області України за їх часткою в загальній сумі 100 відсотків можна згрупувати таким чином. Показник менше 2 відс. мають Волинська, Закарпатська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька; 2-2,5 відс. виробляють Кіровоградська, Миколаївська, Херсонська, Хмельницька, Чернігівська; 2,6-2,9 відс. - Івано-Франківська, Сумська, Черкаська; більше 3 відс. - Дніпропетровська, Донецька, Київська, Луганська та Харківська. Причому, на 5 названих

останніми областей припадає 40 відс. виробленого національного доходу держави і 50 відс. основних виробничих фондів. Національний дохід на душу населення, а також на одного працюючого в цих областях на 30-45 відс. більший, ніж у таких областях як Волинська, Закарпатська, Чернівецька чи Івано-Франківська. За міжнародними нормами цей розрив повинен бути не більший ніж 20 відс.

До депресивних регіонів і територій з екстремальними умовами розвитку в Україні відносяться Вінницька, Волинська, Закарпатська, Тернопільська, Хмельницька, Чернігівська та Чернівецька області. В них без прямого державного регулювання не обійтись. Держава повинна передбачити систему заходів по встановленню економічно відсталим територіям режиму пільгового оподаткування та кредитування, наданню їм субсидій і субвенцій, створенню соціальних фондів з метою фінансування регіональних програм та інше.

Вирівнювання розвитку регіонів має бути розраховане на довготривалий період. Відповідно наукових розробок вчених його можна розділити на 3 етапи.

Перший етап - до 2000 року - створення достатньої нормативно-правової і методичної бази механізму управління територіальним розвитком, а також здійснення у регіонах заходів, передбачених загальнодержавними галузевими та національними програмами (структурна перебудова, конверсія військово-промислового комплексу, удосконалення спеціалізації агропромислового виробництва та інше).

Другий етап - до 2010 року - реалізація поруч з галузевими завдань деяких державних регіональних програм, спрямованих на вдосконалення структури територіальних комплексів, раціональне використання їх природно-ресурсного і економічного потенціалу. На цей період передбачається здійснення завдань державних програм розвитку Карпатського, Подільського, Поліського, Причорноморського та Придніпровського районів. Також будуть виконуватись проекти, залучені місцевими планами та прогнозами соціально-економічного розвитку областей, міст і районів. Передбачається відпрацювання на практиці механізму створення та функціонування вільних економічних зон і розвиток прикордонного співробітництва.

Третій етап - до 2020 року та більш віддалену перспективу - повне реформування структури більшості регіональних господарських комплексів, зростання рівнів соціально-економічного розвитку регіонів із забезпеченням умов життєдіяльності населення у відповідності з вимогами міжнародних стандартів. При цьому повинні бути застосовані прогресивні форми галузевої та територіальної організації суспільного виробництва і розміщення продуктивних сил, забезпечено відродження малих міст і сіл України.

На жаль, на сьогодні вже можна з великою долею вірогідності спрогнозувати невиконання перших двох етапів регіональної політики держави, а, наприклад, по другому етапу хід подій взагалі почав розвиватися в протилежному напрямку, про що детально говориться в інших розділах дослідження. Це, безумовно, не може не відбитися на термінах і ефективності досягнення кінцевих цілей регіональної політики, запланованих на її третьому етапі.

Вихід із становища провідними вченими та практиками країни бачиться у довготерміновій, послідовній і регульованій регіональній політиці держави, яка включила б у себе наступні складові:

- * безумовне дотримання діючого законодавства на всіх рівнях;
- * функціонування єдиної грошової, бюджетної та митної системи;
- * розвиток інфраструктури загальнодержавного значення (енергетика, транспорт, зв'язок, інформатика);
- * визначення основних напрямків розвитку всіх без винятку регіонів;
- * чітке підпорядкування всіх об'єктів державної власності;
- * створення рівних фінансових (включаючи податкові), а також науково-технічних можливостей розвитку;
- * проведення активної демографічної політики.

Поки що держава такого підходу до розвитку регіонів не забезпечила.

В неمالій мірі цьому сприяє застаріле мислення більшості управлінців, що склалось за десятиріччя функціонування командно-адміністративної системи Радянського Союзу. В ті часи регіональна політика була підпорядкована системі народногосподарського планування, що регулювала не тільки обсяги і структуру виробництва, але і схему розміщення виробничих потужностей. Тоді визначення місць розташування об'єктів часто залежало не від показників ефективності, а від політичних чи воєнно-стратегічних міркувань. Регіональна політика була не самостійною сферою господарського управління, а складовою частиною прийняття рішень у

радянській системі командно-адміністративної економіки. Це не критика, а об'єктивні реалії, так би мовити, констатація фактів.

Все вищесказане в повній мірі відноситься і до України. Додатково доцільно акцентувати увагу на слідуючому. Держава одержала в спадщину неефективну і диспропорційну в регіональному та галузевому аспектах структуру господарства. Згідно з розрахунками експертів, в часи існування Радянського Союзу Україна фактично віддавала центру частину свого національного доходу. Інвестиції в її господарство майже завжди були менші від суми податкових нарахувань, а умови внутрісоюзного товарообміну - несприятливими: її вивезення (в основному сировина і напівфабрикати) були дешевшими від ввезень (в основному готова продукція). Крім того, з розпадом СРСР ми втратили колишні господарські зв'язки. Все це важким тягарем лягло на плечі новоствореної держави і потребувало виважених підходів та управлінської волі в проведенні регіональної політики. Цих якостей поки що не проявлено.

З метою більшої об'єктивності та уникнення упередженості розглянемо досвід розвинених країн Заходу у вирішенні даного питання.

Відразу звернемо увагу на значні відмінності у підході до регулювання відносин центру і регіонів - від жорсткої унітарної держави (наприклад, Франція) до демократичних федеральних утворень (наприклад, Федеративна Республіка Німеччина чи Сполучені Штати Америки). Але всіх їх єднає послідовний і виважений характер, чітке розмежування обов'язків держави та її територій.

В західних країнах у функції регіональної політики не входить пряме адміністративне регулювання розміщення та розвитку продуктивних сил. Вона націлена головним чином на підтримання дієздатної конкуренції в умовах ринкового устрою. Тут в принципі неможливі адміністративні обмеження суб'єктів господарської діяльності у вирішенні економічних питань. Та вони і не потрібні. Задуманий результат досягається ефективним впровадженням заходів по стимулюванню підприємництва в одних районах і, навпаки, його стриманню в інших. Ці заходи включають в себе:

- * інвестування;
- * податкові пільги;
- * державне замовлення;
- * першочергове кредитування;
- * стимулювання розвитку регіональної інфра-структури;
- * заохочення ринку робочої сили.

Як приклад успішної реалізації регіональної політики можна навести досвід розвитку північної шведської провінції Норрботтен. У 50-ті роки тут інтенсивно розвивалась гірничовидобувна промисловість, що призвело до непропорціональності економічної та соціальної інфраструктури регіону. До того ж в кінці 60-х років практично вичерпались рудні родовища. Регіон потрапив у безвихідь. Почало зростати безробіття і, як наслідок, вплив робочої сили з провінції. Наростало невдоволення населення.

В цій ситуації уряд прийняв національну програму структурної перебудови економіки, розраховану на 20 років. Вона передбачала значні пільги приватному капіталу, посилені розвиток інноваційних виробництв та інфраструктури провінції. На території Норрботтен побудували заводи по складанню і ремонту комп'ютерної техніки, які працюють на Швецію та сусідні з нею Скандинавські країни. Крім того, були створені доступна інфраструктура і потужний рекреаційний комплекс. Регіон став привабливим для капіталу та трудових ресурсів, значно скоротив відставання в рівні розвитку від інших територій країни.

У Федеративній Республіці Німеччина удосконалення розвитку регіонів належить до спільних питань федерації і відповідних земель. Причому пріоритет повністю відданий розвитку виробництва та інфраструктури. Ці напрямки одержують особливу підтримку в регіонах з порівняно низьким рівнем економічного потенціалу, а також там, де яскраво виражений пріоритет однієї чи кількох галузей, відсутній комплексний підхід до розвитку території, що робить її уразливою відносно деяких несподіваних чи, навпаки, давновідомих (закінчуються ресурси тощо) потрясінь. Приклад такого комплексного підходу - прийняття загальнонаціонального проекту подолання структурних диспропорцій в економіці Рурської області (земля Північний Рейн-Вестфалія).

Вирівнювання розвитку регіонів у ФРН відбувається через затвердження спеціальних пільгових документів. В них визначаються території, які охоплені заходами щодо економічного впливу, зміст та обсяги, а також цілі і організаційно-управлінські підходи щодо їх досягнення. Половину витрат фінансує федерація, половину - самі землі.

У березні 1994 року було прийнято вже 23-й національний план регіонального розвитку ФРН, що стосувався всіх східних федеральних земель. Абсолютними пріоритетами в розвитку цих регіонів визначено збереження існуючих та створення нових робочих місць, а також вдосконалення інфраструктури територій. Причому, значні переваги мають ті інвестори, які створюють робочі місця в інноваційних секторах.

Приклади успішної регіональної політики країн заходу можна продовжувати і продовжувати. Важко знайти недоліки та прорахунки. Звідси і відповідні результати. Основні принципи такої діяльності були названі. А от на інструментарії їх впровадження в життя хотілось би зробити відповідні акценти. Чи не правда, в описаних прикладах зазвучали дуже знайомі та дещо призабуті слова і вирази: програми, плани, пріоритет виробництва, нові робочі місця, соціальна інфра-структура, інвестиції в інноваційні технології тощо? Так, все це було і робилося не де-небудь, а у нас на розкритикованому та знівеченому на сьогодні економічному просторі Радянського Союзу. Це не ностальгія за минулим, а біль щодо втрачених зерен майбутнього економічного зростання, нереалізованих можливостей вдосконалення заскорузлого, догматичного, заідеологізованого, але в цілому добротного та логічного станового хребта економічного розвитку територій. Виняток склали галузеві перекоси і зайве адміністрування, а також названі раніше недоліки, які вбивали ініціативу та енергію підприємливих людей, що базується на приватній власності. Зміни були потрібні, та становий хребет повинен був діяти і міцніти. Ми його розтрошили в силу різних причин - безпідставних управлінських і економічних амбіцій новоявлених лідерів, вмілого маневрування держав-конкурентів та інше. Тому і результати в регіональному соціально-економічному розвитку відповідні.

Ситуація в ряді регіонів критична. Щоб пом'якшити обстановку на місцях, у центрі в першу чергу необхідно провести заходи в двох основних напрямках:

1. Чітко визначитися в загальному політичному курсі, консолідувати дії всіх гілок влади, змінити систему управління, що породжує двовладдя в регіонах, об'єднати на базі ідеї відродження максимальну більшість політичних сил України.

2. Визначитися з реально необхідним мінімумом дійсно ринкових, а не популістських реформ, вести реформування на користь свого народу, а не для звіту перед міжнародними фінансовими організаціями та "сильними світу цього", беручи мірилом оцінки реформ єдиний критерій - їх ефективність (про що вже наголошувалось раніше).

Тільки при таких умовах можливі реальні соціально-економічні результати.

Важливе питання розвитку регіону - законодавче визначення та реальне впровадження в життя принципів місцевого самоврядування. Не існує якоїсь однієї оптимальної моделі самоуправління. Більш того, навіть в межах держави часто буває складно знайти його структуру, яка поширювалася б на всю територію, Так у Сполучених Штатах Америки ми маємо три тільки основні схеми, в Федеративній Республіці Німеччині - п'ять.

В той же час, при всіх відмінностях, доцільно виділити дві характерні тенденції розвитку. Перша з них несе в собі виконання значної частини функцій державою, тому вона і отримала назву "державної". Подібна модель самоуправління створена у Великобританії, в останні десятиріччя в Німеччині.

Наступна модель, навпаки, передбачає децентралізацію системи управління. Вона отримала назву "суспільної". В цьому випадку розширюються повноваження місцевих органів, відбувається передача їм тих сфер, які раніше були під управлінням центральних органів влади. Така ситуація здавна склалась у Сполучених Штатах Америки. До речі, в останні роки до неї все більш схильна практично унітарна держава Франція.

Структура місцевого самоуправління теж дуже відрізняється. Існує кілька основних схем та численні їх варіанти. Для прикладу наведемо дві з них:

1. Населення вибирає главу виконавчої влади в регіоні (губернатора в США, воєводу в Польщі і т.д.), в місті (мера в США, Італії, бургомистра в Баварії (ФРН) тощо). Паралельно існує представницький орган, повноваження якого (перш за все бюджетні і контрольні) відокремлені від функцій виконавчої влади.

2. Главу виконавчої влади вибирають безпосередньо депутати. При цьому в одних випадках вибраний глава одночасно очолює і представницький орган, в інших ці посади розділені.

Функції місцевого самоврядування теж визначаються, як уже було сказано, в залежності від особливостей держав та їх територій. При цьому до функцій власне самоуправління відносяться завдання будівництва житла та доріг, середньої освіти, соціальної допомоги, каналізації, водо- і енергозабезпечення та інші. Державою делегуються наступні

повноваження: забезпечення правопорядку, цивільна оборона, призов до армії, загальнодержавні вибори, перепис населення тощо. Фінансова база місцевого самоуправління, як правило, складається з двох основних частин - державних відрахувань у вигляді дотацій, субсидій і субвенцій, а також доходів від місцевих податків і зборів.

А як же у нас в Україні? В Радянському Союзі діяла система, яка базувалась на Радах народних депутатів. Формально вона відповідала принципам демократії, по суті була повністю підпорядкована Центральному Комітету Комуністичної Партії Радянського Союзу та його організаціям на місцях в усіх питаннях - ідеологічних, організаційних та господарських. Про недоліки такої системи в "перебудовчі" роки було сказано багато, зупинялись на них немає потреби. Були, звичайно ж, і переваги. Одна з головних - систему повністю впровадили в життя, зробили чіткою та відрегульованою. Тому вона і спрацьовувала, а особливо ефективно діяла в екстремальних ситуаціях.

На сьогодні в державі Україна, як видно з наведеного світового досвіду, ми маємо всі атрибути місцевого самоврядування цивілізованих держав. Тоді чому ж вона діє неефективно? На думку автора (до речі, він має значний досвід роботи в органах самоврядування), основними причинами можна назвати:

1. Відсутність стабільності в законодавчому забезпеченні, що призводить до безкінечних змін в органах влади. Тільки за останні роки на рівні області ми мали наступні схеми:

- * голова відповідної ради (вибраний депутатами) очолює і виконавчу владу;
- * є голова ради, але виконавчу владу очолює представник президента;
- * голова ради (вибраний населенням) знову очолює виконавчу владу;
- * є голова ради (вибраний населенням), але виконавчу владу очолює глава адміністрації, призначений президентом;
- * є голова ради (вибраний депутатами), але виконавчу владу очолює глава адміністрації, призначений президентом.

Відсутність чіткого розділу повноважень, менталітет нашого населення (два українці - три гетьма-ни), згурпованість та боротьба владних верхівок в регіонах ще за часів Радянського Союзу, помножені на конкуренцію корумпованих кланів в останні роки, призводять до протистояння, двовладдя, а фактично безвладдя.

2. Нечіткість і непослідовність управлінських рішень центральних органів виконавчої влади, від якої потерпають керівники на місцях.

3. Загальна економічна криза, фактичне безробіття та невиплати населенню заробітної плати і пенсій. Вони підривають віру до влади, призводять до апатії та пасивного протистояння людей керівним органам всіх гілок.

4. На відміну від спокійного еволюційного руху держав ринкової економіки по шляху свого економічного розвитку нас буквально кидає в 12-бальному штормі надреволуційних перетворень. Достатньо назвати такі зміни як створення окремої держави, розрив старих господарських зв'язків, нове стратегічне партнерство (до речі, незрозуміле і непослідовне), конверсія, ринкові перетворення, приватизація, відкрита зовнішньоеконо-мічна діяльність та багато іншого.

5. При таких обставинах потрібна міцна рука, яка добре тримає штурвал, та очі, що бачать далекий берег. Це відноситься як до центру, так і до органів самоуправління на місцях. А управлінська воля не може бути проявлена та доведена до логічного завершення в умовах нечітких і багато в чому нелогічних систем управління. Так, наприклад, президентська виконавча влада, яка в тій чи іншій мірі функціонує в областях та районах, фактично не розповсюджується на обласні центри та міста обласного підпорядкування, де є свій мер, вибраний населенням міста. Ну в який здоровий глузд може вписатися, наприклад, таке: Ніжинський район підпорядкований виконавчій президентській владі, а от місто Ніжин - ні в якому разі, своєрідне місто із статусом "вольного міста Гамбурга" середніх віків. І так на всій Україні. Подібні приклади можна продовжувати. Посилання на світовий досвід в умовах нашого краху та руйнації просто некоректні.

Дані фактори особливо неприйнятні в умовах нестабільності в суспільстві і невідпрацьованості дій всіх гілок влади. Тому місцеве самоврядування, на яке колись так сподівався головний невдаха "перебудови" М.С.Горбачов ("вирішуйте все на місцях") не стало та при такому підході і не могло стати стержнем посиленого економічного розвитку.

В цих умовах для регіонів особливо гостро постає питання економічної безпеки. Економічна безпека залежить від їх ресурсного та виробничого потенціалу, інвестиційного і матеріально-технічного забезпечення, ступеню законодавчого захисту прав територіальних

утворень, характеру лобювання регіональних пріоритетів та інтересів у вищих владних структурах, а також вирішення питань власності, регіональної бюджетної політики, ефективності методів управління господарським комплексом, ступеню територіальної кооперації, рівня розвитку ринкової інфраструктури і організації роботи по підготовці кадрів для місцевого самоуправління.

Вона також визначається тим, в якій мірі можливо формувати в регіоні власну економічну політику, що, звичайно, не повинна протистояти державним інтересам.

На рівень економічної безпеки регіону дуже впливає ступінь децентралізації управління. Як свідчить світовий досвід, децентралізація викликає економічний розвиток на місцях, підвищення конкурентоздатності суб'єктів господарювання і регіонів у цілому, зростання життєвого рівня населення та виявлення і розвиток регіональних управлінських, наукових і мистецьких еліт.

Україна не забезпечена необхідною правовою базою на рівні регіонів, що чітко регламентувала б їх права та обов'язки, а також запобігала виникненню тих чи інших конфліктних ситуацій. Для прикладу зупинимось на міських населених пунктах. Тут доцільно говорити про необхідність розвитку такого напрямку законодавчої діяльності в державі, як муніципальне право. Міста України при загальній площі 2 відс. всієї території акумулюють 60 відс. населення та 80 відс. фондів господарського комплексу, абсолютну більшість наукового, інформаційного і соціально-культурного потенціалу. По рівню урбанізації Україна займає третє місце в Європі після Німеччини та Туреччини. Тому закон про місто необхідно прийняти найближчим часом.

Вимагає цивілізованого правового вирішення проблема отримання і використання фінансових ресурсів на тій чи іншій території, яка викликає найбільше конфліктних ситуацій (згадаймо хоча б протистояння Одеської обласної адміністрації та мерії м. Одеси) і багато інших питань.

Разом з тим необхідно відмітити, що існуюча правова база в напрямку забезпечення економічного розвитку регіонів у ряді випадків не задіяна, не використовується з повною віддачею через відсутність раціональних структур управління територією, де передбачалось би виконання таких основних принципів:

- * сприяння нарощуванню економічного потенціалу;
- * створення та реалізація місцевих програм;
- * розробка планів соціально-економічного розвитку;
- * організація виконання і контрольні функції щодо державних та галузевих програм.

Аналіз показує, що ці функції в основному виконуються не в повному обсязі та формально. Основні причини слідує:

- * незадіяння спеціалістів високої кваліфікації через розвал системи підготовки і перепідготовки кадрів, низький рівень заробітної плати, безкінечні реорганізації даних органів управління тощо;
- * відсутність потрібних підрозділів;
- * застарілі методики, які не відповідають сучасним вимогам;
- * недостатнє інформаційне забезпечення;
- * проблеми фінансового характеру по придбання необхідної комп'ютерної техніки.

Все це послаблює ефективність роботи органів місцевої влади по управлінню територією.

До однієї з основних функцій місцевого самоврядування відноситься управління комунальною власністю, яка в цілому по державі складає майже 20 відс. основних фондів.

У відповідності з діючим законодавством комунальна власність є різновидністю державної форми власності, тобто як особливої форми на сьогодні муніципальної власності не існує. Тому розподіл проводився по праву сильного, що бере собі все найкраще - найбільш вигідні об'єкти потрапляли в загально-державну власність, слідом за ними йшла сфера обласного підпорядкування, а вже решту отримували районні і міські органи самоврядування. Це стосувалось буквально всіх галузей та сфер інфраструктури виробництва, закладів науки, освіти, культури і відпочинку тощо. Тому потрібне подальше чітке розмежування загальнодержавної власності на власне державну та регіональну і муніципальну. Останні у сфері виробництва в обов'язковому порядку повинні включати в себе абсолютну більшість підприємств, які працюють на місцевій сировині, а також практично всі підприємства легкої та переробної промисловості, що задовольняють потреби місцевого населення. Аналогічний розподіл має відбутись і в усіх інших матеріальних сферах соціально-економічного життя регіонів.

Особливе питання при управлінні комунальною власністю - визначення пріоритетів та базових концептуальних підходів у процесі її приватизації. Більшість об'єктів комунальної власності вже приватизовано. Теоретично по мірі зростання кількості приватизованих об'єктів в тому чи іншому регіоні збільшується і можливість місцевих органів влади координувати та направляти їх діяльність на користь населення завдяки використанню виключно ринкових методів регулювання.

Разом з тим до вирішення даної проблеми місцевому керівництву необхідно підходити дуже обережно, оскільки саме воно в першу чергу повинно дбати про захист інтересів населення, яке в ході некон-трольованих приватизаційних процесів може залишитися як без роботи, так і без цілого ряду необхідних послуг, в першу чергу побутових, а також медичного та культурно-освітнього характеру.

Розглянемо ситуацію з бюджетним фінансуванням регіонального розвитку. Відповідно загальновідомих стереотипів основою фінансового забезпечення регіону є місцевий бюджет та дотації, що виділяються з державного бюджету. Фактично ж держава фінансує регіони в значно більших розмірах та ширшому діапазоні. Практично весь державний бюджет, за виключенням витрат на зовнішньоекономічну і зовнішньополітичну діяльність та фінансування обслуговування зовнішнього боргу, йде в регіони по централізованих державних каналах. Це кошти на соціальний захист населення, фінансування охорони здоров'я, науки, культури, землекористування, дотації сільському господарству, капіталовкладення в центра-лізоване будівництво, утримання армії та силових структур, виплати з Пенсійного фонду, погашення регресивних позовів гірників, виплати біженцям і репресованим народам та ще багато іншого. Сюди також необхідно додати пільги, надані регіонам відносно податків, ліцензій і тарифів, а також цільові разові виплати по підтримці окремих областей та їх довготривале фінансування згідно прийнятих державних програм соціального і економічного розвитку.

Відносно всіх цих коштів відсутній облік та подальший аналіз ефективності використання загальної суми отриманого. Неконтрольована політика фінансування (а якраз в цих статтях і закладені визна-чальні грошові ін'єкції) веде до подальших перекосів у розвитку територій, про що вже зазначалось в попередньому матеріалі. Це вигідно управлінцям всіх рангів із-за можливості покрити свою некомпетентність та безгосподарність, невміння працювати, а в окремих випадках і шахрайство та привласнення грошової маси.

При такій системі можна вкласти кошти в будівництво нікому не потрібного чи розташованого всупереч концепції розвитку продуктивних сил об'єкту, направити субсидії на адресу тих керівників, які особливо симпатичні управлінцю вищого рангу в силу тих чи інших причин, і навпаки, нічого не дати тому, хто веде себе самостійно та незалежно, і так далі.

До тих пір, поки не буде відомо, скільки коштів із регіону поступає до державного бюджету і скільки повертається по всіх статтях фінансування, розмови щодо збалансованого регіонального розвитку нереальні. Виконавчим владним структурам (уряду, міністерствам економіки та фінансів), перш ніж прийняти рішення про розробку довготермінової державної програми соціально-економічного розвитку того чи іншого регіону або відкрити цільову лінію його цілеспрямованого і тривалого в часі фінансування, необхідно провести аудиторську перевірку та оцінити результативність використання тих коштів, які йому надходять.

Після цього потрібно зробити аналіз інформації відносно всіх доходів, які має сама територія, звернувши особливу увагу на фактори ступеня досягнення максимальної доходності та ефективності використання здобутого.

Тільки отримавши ці результати, систематизу-вавши їх та провівши відповідне дослідження на рівні держави, ми можемо говорити щодо дійсного ступеня регіонального розвитку відповідної території, який включає в себе такі складові як економічне зростання, фінансова достатність, можливість вирішувати соціальні запити населення, а також реальну потребу у прямому чи прихованому (галузевому, пенсійному тощо) дотуванні. Автор вважає, що після проведення подібної аналітичної роботи ми отримаємо результати, які будуть принципово відмінні від стереотипів, що склалися в нашій державі, а саме: хто іменню ті, які дають максимальний прибуток, і ті, що в силу обставин не можуть навіть себе утримувати, при цьому без кінця твердячи про свою силу, потенціал і перспективи та особливий статус. Звичайно, головна увага держави повинна бути направлена на розвиток регіонів першого типу. Інші території теж мають отримати своє, але чітко знати, "хто господар в домі" і "хто кого годує". Потрібно нарешті науково обгрунтовано та остаточно визначитися з економічною ситуацією для послідуєчої побудови оптимальної концепції регіонального розвитку держави.

Той волонтаризм, який існує при розподілі і використанні бюджетних коштів в регіонах, їх еконо-мічному розвитку, м'яко кажучи, не відповідає. Необхідно на рівні держави в

міністерстві фінансів із залученням міністерства економіки та інших міністерств і відомств (при необхідності) сконцентрувати інформацію та контроль за розподілом і витратами з бюджету та позабюджетних коштів в областях. При цьому кожен суб'єкт діяльності, незалежно від того, державний він чи ні, в обов'язковому порядку має повідомляти про всі відрахування в місцеві бюджети. В свою чергу на регіональному рівні ці функції повинні бути зосереджені в обласному фінансовому управлінні з підключенням казначейства та управління економіки.

Підхід, що пропонується, має знайти своє законодавче підтвердження, а також управлінську волю щодо впровадження в життя. Можна з достатньою долею вірогідності спрогнозувати значне протистояння на всіх рівнях гілок влади. Адже ловити фінансову рибку у мутній воді безконтрольності та вседозволеності дуже вже звик чиновний люд за останні роки депресії і руйнації. Але іншого шляху просто немає. Тільки при такому підході органи влади можуть взяти під контроль всю сукупність державних коштів, що направляються в регіони.

Зупинимось на питанні фінансових ресурсів самих регіонів. Така їх складова, як місцеві податки, детально розглянута в одному з розділів дослідження. У даному матеріалі доцільно звернути увагу на ресурси, що зосереджені в банківській сфері, а також на ситуацію щодо банківської діяльності безпосередньо на територіях України. Питання це багатогранне, тому зупинимось тільки на його складових, які безпосередньо впливають на фінансовий стан регіонів.

Головна проблема - акумулювання банками коштів та їх використання. Вона недостатньо досліджена і не дуже активно висвітлюється в засобах масової інформації. Між тим ми маємо слідуєчу ситуацію. Ресурси, які з великими потугами накопичуються в регіонах через вклади населення, депозити юридичних осіб, залишки на рахунках клієнтів тощо, в абсолютній більшості направляються в політичний та фінансовий центр держави. На сьогодні в мегаполісі м. Києва працює майже 80 відс. всіх фінансових ресурсів України, включаючи і банківські. А ми говоримо про вирівнювання розвитку регіонів!

Особливо цим "грішать" великі банки, які мають, між тим, досить солідну репутацію як в самій державі, так і за її межами. Причини тут різні - тиск з боку владних структур щодо фінансування загальнодержавних проектів, бажання керівництва банків самим видавати кредити і бути повноправним господарем, намагання сконцентрувати капітал в одному місці тощо.

На практиці це призводить до фінансового обезкровлення регіонів, а в самих банках - до втрати найбільш ресурсної та перспективної клієнтури, зменшення мережі і кількості стратегічно вигідних видів обслуговування, поступового зниження рейтингу даного виду банківських установ та їх впливу на фінансову ситуацію в областях.

Разом з тим поряд з ними досить ефективно працюють регіональні і міжрегіональні банки. Вони виникли і торували свою дорогу в умовах жорсткої конкуренції, відсутності власної мережі клієнтів та матеріально-технічної бази. Шлях їх не був усипаний трояндами. До того ж і кадровий склад та керівництво не завжди мали спеціальну професійну підготовку і досвід роботи. Тому методи їх діяльності іноді не були коректними та лояльними, в ряді випадків робота йшла на межі закону і беззаконня. Значна кількість подібних установ не витримала випробування часом, зійшла зі сцени. Але ті, що пройшли через полум'я фінансової боротьби, на сьогодні являють собою реальну досить потужну силу для регіонального інвестування, з якою рахуються і поважають управлінці обласного рівня, а також керівники суб'єктів підприємницької діяльності всіх форм власності. Населення також звикло до їх послуг. Тільки от в райони, особливо в аграрних областях, регіональні банки поки що не проникли, та і не дуже рвуться на ці бідні ресурсами та потенційною можливістю заробити території.

Як же буде розвиватись ситуація в подальшому? Ряд авторів у своїх теоретичних дослідженнях прогнозують розширення мережі регіональних і міжрегіональних банків, для яких на період їх становлення необхідно передбачити режим найбільшого сприяння. При цьому відзначається, що створення регіональної ланки в системі банківських установ заповнить існуючий в даний час вакуум у сфері міжрегіональних фінансових відносин, буде сприяти укріпленню та стабільності зв'язків і економічного стану регіонів і, з цієї точки зору, набуває значення важливого елемента в системі економічної національної та регіональної політики. Також вказується на проблему активізації такого мобільного і гнучкого засобу концентрації вільних коштів, особливо вільних коштів громадян, як кредитні спілки. Наголошується, що вони можуть бути основою демонополізації та демократизації фінансово-кредитних відносин, які склалися в регіонах.

Приймаючи за належне і визнаючи економічну доцільність створення регіональних банків, особливо в слаборозвинених областях (в деякій мірі це стосується і міжрегіональних банківських структур), автор вважає за належне відзначити наступне:

1. Виходячи із світового досвіду та доцільності концентрації капіталу, майбутнє в економічному розвитку держави і її регіонів за великими банками з їх потужним ресурсним потенціалом, розгалуженою мережею та кадровими можливостями.

2. З метою більш ефективної роботи потужних банків, особливо в питаннях, які стосуються регіонів, законодавчо на державному рівні, не доводячи справи до розформування та поділу банківських структур, що не буде сприяти справі, необхідно зробити наступні обмеження:

2.1. невтручання центрального апарату в питання ресурсної та кредитної політики, а також використання прибутку, який залишається в регіональній дирекції після всіх необхідних виплат, в тому числі і на утримання правління та центрального управлінського апарату;

2.2. проплата через кореспондентські рахунки на рівні дирекцій;

2.3. обмеження голого адміністрування та безкі-нечних перевірок і службових стягнень;

2.4. надання прав керівництву дирекції вести власну кадрову політику.

Одним словом, територіальна дирекція великого банку повинна мати приблизно ті ж права і простір для маневрування, якими наділені регіональні банківські структури. Тоді вона зможе успішно з ними конкурувати. Разом з тим потенційні можливості великого банку, які реально продуктивно використати в регіоні, загальновідомі. Така децентралізація функцій управління республіканських банків піде тільки на користь, призведе до деякого фінансового оздоровлення територій.

3. Враховуючи реальну ситуацію в банківській сфері, надати великим комерційним банкам права державних банківських структур в конкретних питаннях їх діяльності (інкасація готівки у віддалені райони, охорона інкасаторських машин та приміщень банку, умови праці на кордонах України при стягненні податків і зборів, надання державних кредитних ліній тощо).

4. З метою демонополізації банківської діяльності та впровадження форм здорової конкуренції там, де це економічно обґрунтовано, з метою територіального розвитку використовувати інвестиційні можливості регіональних та міжрегіональних банківських структур, а також всіх інших форм фінансової ін'єкції.

Важливо знайти і активно використати зв'язуючі ланцюги між державною політикою на регіональному рівні та політикою безпосередньо регіонів.

Насамперед це загальнонаціональні програми, такі як стимулювання розвитку експортного потенціалу країни, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, забезпечення держави паливно-енергетичними ресурсами. Без прив'язки даних документів до конкретних регіонів та суб'єктів господарської діяльності їх реалізація неможлива і це потрібно усвідомлювати. Тому необхідно активно стимулювати підключення областей через надання їм частини держбюджетних коштів, призначених для програм, а також гнучку податкову політику.

Іншою перспективною ланкою, що поєднує інте-реси регіону і держави в перехідний період, є фінансово-промислові групи (ФПГ). В кожен ФПГ на державному рівні об'єднуються промислові підприємства кількох галузей, науково-дослідні, банківські та фінансові установи регіонів, що мають різне фінансове становище і працюють над реалізацією економічних пріоритетів у напрямку створення кінцевих видів конкурентоспро-можної продукції шляхом переливання коштів підприємств через централізовані інвестиційні фонди ФПГ. Фінансово-промислові групи повинні формуватися на базі національних підприємств і установ з входженням до них закордонних партнерів. В правильності такого шляху переконує досвід Європи та нових індустріальних країн Азії. Сьогодні у світі таких груп понад 40 тис. і вони контролюють понад 50 відс. світового зовнішньо-економічного торговельного обігу і промислового виробництва.

Саме ФПГ можуть стати реальною основою для досягнення єдності загальнодержавних і регіональних інтересів, подолання відомчого розмежування, рівноправ-ного розвитку всіх форм власності та організації роботи, включаючи дрібне і середнє підприємництво, без яких неможливі гнучкість та оперативність при налагодженні сучасних виробничих процесів.

Розвиткові території сприяють її регіональні програми. Це окрема тема дослідження, до неї ми неодноразово будемо повертатись в даній книзі. Необхідно тільки наголосити, що їх функції значно відмінні від державних програм розвитку, в першу чергу із-за фактично різних джерел фінансування. Пріоритети і основні складові програми доцільно визначити наступні:

1. Проведення в галузі промислового виробництва інвентаризації всіх підприємств, надання об'єктивної оцінки їх ролі в життєдіяльності регіону, а також визначення проблем, які

пов'язані з функціонуванням (вплив на екологію, відсутність ринків збуту продукції тощо). Потрібно визначити, чи доцільна подальша робота суб'єкта господарської діяльності в попередній ролі, а також можливість переспеціалізації та інтеграції в промисловий комплекс України, Співдружності незалежних держав, загальноєвропейські та світові структури. Відповідно програми кожне підприємство повинно розробити бізнес-план розвитку на найближчі 1-5 років та подальшу перспективу. Програми мають бути зорієнтовані на передові технології, наукові та конструкторські розробки, використання яких дозволить отримати конкурентоздатні товари.

2. Задіяння ресурсного потенціалу області.

3. Пошук додаткових джерел енергозабезпечення і енергозберігання.

4. Створення соціально престижних умов життя та праці в сільській місцевості, як необхідної складової відродження села і збільшення сільськогосподарського виробництва. Основним напрямком повинно бути забезпечення таких зручностей та пріоритетів, при яких молодь не намагалась би виїхати в місто. Це надання техніки, передових технологій, а також задоволення потреб в дорогах, електроенергії, газі, водогоні, каналізації, розвиток житлового будівництва, безперебійне сполучення з районним і обласним центром тощо.

5. Правозахист. Населення регіону повинно бути впевнене у своїй безпеці щодо посягань на життя, здоров'я та майно.

6. Вдосконалення роботи транспорту і засобів зв'язку. Найбільше уваги в цьому напрямку потрібно приділити покращенню мережі доріг та зв'язку в сільській місцевості, а також придбання нової техніки, виготовленню запасних частин і функціональних вузлів, насиченню галузей основними фондами та кваліфікованим персоналом.

7. Житлове будівництво. Робоча програма повинна передбачити заходи по підвищенню обсягів та рівня робіт, розширенню і розвитку індивідуального сектору. В останній час велике розповсюдження має будівництво за рахунок вкладень коштів населення, для чого потрібно отримати значну ступінь довіри жителів області.

8. Охорона здоров'я. Основні акценти потрібно поставити на насиченні медичних закладів сучасним обладнанням, ліками та методиками, стимулюванні матеріальної зацікавленості лікарів та іншого медичного персоналу, підвищенні їх кваліфікації. Крім того, необхідно повернути терміну "охорона здоров'я" його початкове значення - не тільки лікування хворих, але і запобігання хворобам. Доцільно активно пропагувати здоровий образ життя і раціональне харчування. Всіми цими процесами на рівні регіону повинен управляти облздороввідділ держадміністрації, який відповідає за територіальну мережу лікувальних, профілактичних та інших закладів, що забезпечують охорону здоров'я населення.

9. Освіта і культура. У важких економічних умовах сьогодення необхідно програмно забезпечити функціонування закладів освіти і культури, безкоштовне надання послуг малозабезпеченому контингенту, обов'язкове навчання молоді, збереження державних цінностей та етнографічних і культурних особливостей населення регіону.

Комплексні програми - динамічний документ, що реагує на всі перетворення в державі та суспільстві. Його виконання потрібно постійно контролювати і, при необхідності, змінювати. Головні положення програми доцільно широко освітлювати в засобах масової інформації, організовувати обговорення, підняти дискусійні питання, тобто потрібно зробити так, щоб програма була відома всім, підтримувалась жителями регіону, викликала схвалення чи хоча б цікавість (на першому етапі) і бажання працювати над виконанням її положень. При цьому регіональні комплексні програми не повинні створювати проблеми та напруження у взаємовідносинах між частинами держави, а, навпаки, будуть складовими загальнодержавної програми розвитку України.

Необхідно розраховувати тільки на інтенсивні методи розвитку і взаємовигідне співробітництво як з країнами СНД, так і з дальнім зарубіжжям. В період кризових явищ в економіці України обов'язковим фактором має бути державне регулювання всіх економічних процесів. Комплексні регіональні програми є одним з інструментів такого регулювання, якщо хочете, планового підходу до активізації конструктивних елементів розвитку народногосподарського комплексу регіонів і держави в цілому.

Незважаючи на тверді наміри керівництва України і її складових слідувати ринковому курсу розвинених держав, велику увагу все ж необхідно приділити плануванню економічного розвитку областей. Тим більше, що на сьогодні ці процеси не регулюються, втрачений механізм збалансування матеріально-технічних ресурсів, а взамін не запропоновано нічого нового. Відсутня ефективна регіональна структурно-інвестиційна політика, а також наукові підходи до проблем містобудування. В умовах сьогодення нам в даному питанні "сприє" (якщо коректно

використати цей термін) майже повна відсутність будівництва, але коли ситуація вирівнюється, нормальний соціально-економічний розвиток територіальних формувань неможливий без впровадження зонінгу територій (правил забудови). В цьому напрямку потрібно збільшити обсяги та якість фундаментальних і прикладних досліджень по соціально-економічному розвитку регіонів. Поки що комплексні розробки з даної проблематики не проводяться. Доцільне також складання на регулярній основі рейтингу економічних районів, областей, міст і всіх населених пунктів.

Нормальному соціально-економічному поступу регіонів заважає відсутність правового вирішення багатьох питань, неврегулювання взаємовідносин з виконавчими органами центральної влади, невизначеність пріоритетів їх соціально-економічного розвитку при надзвичайно обмежених відрахуваннях у сфері фінансів. Потенціал регіонів послаблюється і під впливом розвалу науково-технічного комплексу. Ігнорування необхідності створення діючої системи охорони навколишнього середовища, як наслідок, призводить до значних витрат, націлених на інші потреби, на ліквідацію негативних наслідків екологічних порушень та потрясінь. Економічну стабільність регіонів підривають і все наростаючий рівень розвитку тіньової економіки, корумпована злочинність та незаконне лобювання тіньових інтересів. Не дозволяє областям вийти із кризи, поглиблює її низька компетентність управлінських кадрів на всіх рівнях територіальної влади. Доповнює картину відсутність цінового паритету між продукцією промисловості і сільського господарства, незбалансованість забезпечення міських та сільських поселень. Крім того, регіони послаблює військово-промисловий комплекс, не задіяний в політичному та економічному житті України, кинутий державою напризволяще.

У світлі завдань допомоги регіонам мають бути проведені кардинальні зміни в структурі державних органів управління від Кабінету Міністрів через область, район і включно до населених пунктів. Доцільно передбачити наступні блоки інтегрування міністерств:

- * економічного регулювання;
- * промислового і сільськогосподарського виробництва;
- * розвитку ресурсного потенціалу;
- * забезпечення державного суверенітету;
- * координації та реалізації соціальних програм.

Виконавча влада має будуватися за принципом єдиної вертикалі від Кабінету Міністрів і до керівних структур на рівні міста і села з абсолютно чітко визначеними функціями та повноваженнями, важелями впливу управлінців вищого ступеня та інше. Тоді на рівні регіонів буде менше протистоянь і протиріч, блоків та угруповань, що діють по принципу “чим гірше, тим краще”. Разом з тим керівники не повинні відмежуватись від опозиції, робити вигляд, що вона абсолютно неправа, не впливова, малочисельна тощо. Необхідне постійне спілкування, проведення зустрічей з партіями, громадськими організаціями, профспілками, національно-культурними товариствами та релігійними громадами. Миру і злагоди в суспільстві всіма силами необхідно добиватися в регіонах, але ж протистояння в основному іде не звідти, а з керівних верхівок центру України.

Незаперечна роль держави у піднятті рівня освіченості та знань в регіонах, особливо щодо основ ринкової економіки і побудови демократичного суспільства. Для прикладу наведемо один з можливих варіантів навчання - тематику та перелік питань семінару “Роль державних органів влади у процесі реформування економіки регіону”.

1. Фінансова стабілізація:

- * принципи розробки бюджету (прибуткової та витратної частин);
- * роль місцевих органів влади у мобілізації бюджетних ресурсів і їх ефективному використанні;
- * два варіанти покриття витратної частини бюджету - емісійно-інфляційний та з допомогою податків і внутрішніх позик.

2. Лібералізація економічної діяльності і структур-на перебудова:

- * мета лібералізації - забезпечення вільного та рівного доступу до економічної діяльності кожної юридичної і фізичної особи України;
- * зростання кількості приватних ефективних суб'єктів господарювання як засіб зменшення бюджетних витрат на соціальний захист;
- * роль місцевих органів влади у сприянні створенню нових та розвитку існуючих приватних підприємств.

3. Приватизація як найбільш ефективний метод структурної перебудови виробництва.

4. Усвідомлення місцевою владою своєї ролі в розвитку економіки регіону.

З наведеної тематики семінару ясно, що мова йде про чисто ринкові перетворення. Це нормально, кожне питання, а тим більш таке важливе, потрібно знати. Тільки подається матеріал на лекціях в основному з монетаристських позицій, а якщо заняття ведуть іноземні спеціалісти, вони говорять про те, як подібні процеси відбуваються, скажімо, в Сполучених Штатах Америки чи Японії, і навіть не намагаються перекласти мереживо управлінських рішень розвинених країн на зітканий із протиріч і несподіванок економічний організм України. Тому такі семінари носять в основному теоретичний та пізнавальний характер, а для практичного використання більше користі дасть обмін досвідом (як не по-радянсь-кому звучить даний термін), виступи представників регіонів, де справи в кожному конкретному питанні зрушили з місця і дали (в окремих випадках непогано проаналізувати і негативну ситуацію) результат.

Як приклад негативного досвіду розглянемо стан сільського господарства Львівської області. Нещодавно Кабінет Міністрів схвалив роботу Львівської облдержадміністрації щодо реформування земельних і майнових відносин та формування ринкових інфраструктур в агропромисловому комплексі. Область має бути в цих питаннях базовою для відпрацювання нових моделей.

Посилається уряд на те, що на Львівщині збільшилися земельні наділи в підсобних господарствах, розширився фермерський рух, колгоспи реформовані у спілки власників сільських господарств та сільсько-господарські кооперативи, здійснено паювання землі. Завершено інвентаризацію земельного фонду, створено новий склад земель і систему їх використання, визначено земельний запас і резервний фонд. Майже 340 тис. жителів області отримали сертифікати на право приватної власності на землю, в тому числі 50 тис. працівників соціальної сфери. Коротше кажучи, землю передано тим, хто на ній працює, а також пенсіонерам, і це, мовляв, принесло свої плоди. Одним словом, Львівська область - незаперечний лідер ринкових перетворень на селі, гідний приклад для наслідування.

Давайте розглянемо, які результати має регіон в сільськогосподарському секторі після проведення реформ (звичайно, не тільки по цій причині). На Львівщині завжди було сильним сільське господарство, особливо тваринництво. Тут постійно шукали нові форми господарювання, запроваджували нові технології, залучали до співробітництва вчених-аграріїв, використовували потенціал промислових підприємств. У 1990 році область виробила 1280 тис. тонн зерна, 687 тис. тонн молока, 192 тис. тонн м'яса, 200 тис. тонн цукру.

Саме в цей період, прийшовши до керівництва областю, національно свідомі, але з нульовим практичним досвідом лідери оголосили регіон "лабораторією реформ". В 1993 році обласна Рада своїм рішенням, всупереч діючому на той час законодавству, схвалила програму приватизації землі та механізм її втілення в життя. Далі були практичні дії, про що йшла мова раніше.

Які ж результати отримані при нових формах організації агропромислового сектору? Область виробляє 100 тис. тонн молока, 50 тис. тонн м'яса, майже вдвоє знизилось виробництво зерна та цукрових буряків. Кількість корів зменшилась на 100 тис. голів, свиней - на 150 тис., овець - на 65 тис., курей - на 3,8 мільйона. На прилавках львівських магазинів рідко з'являються ковбаси місцевого виробництва, зате в очах рябіє від засилля імпортних продуктів. Щомісяця із сусідньої Польщі їх завозиться майже на 10 млн. дол.

Досвід Львівської області засвідчує наступне: зміна форми власності на землю не гарантує збільшення обсягів сільськогосподарської продукції. Заміна масштабного осуспільненого виробництва сільськогосподарської сировини присадибними ділянками з їх немеханізованою працею тощо, не підкріплена іншими заходами організаційного, технічного та економічного характеру, принесла поки що тільки негативні результати. Навчатись і переймати досвід тут, м'яко кажучи, нераціонально. Село втягнули в реформи, не маючи для цього ні коштів, ні знань, ні продуманої системи роботи, а потім оголосили те, що вийшло, прикладом для наслідування та кличуть навчатися, щоб в іншому регіоні також отримати подібне розвалене сільськогосподарське виробництво.

Окреме питання, де необхідне визначення ролі центру і регіонів - туристична та рекреаційна діяльність. В пору розвалу вітчизняного товаровиробництва і постійного дефіциту фінансових можливостей ми дивимось на цю галузь, пробачте, "як кіт на сало". В рожевому світлі вимальовуються грандіозні перспективи, не дають спокою досягнення країн Середземномор'я, ввижаються багатомільярдні суми, які виникають буквально ні з чого. Чи так все просто і що потрібно робити?

Україна, маючи величезний рекреаційно-туристичний потенціал, нині посідає доволі скромне місце на світовому ринку туристичних послуг. Її частина в туристичному потоці

становить менше 0,1 відс. Значним є дефіцит платіжного балансу по статті “Туризм”. Понад 80 відс. існуючої матеріальної бази потребує реконструкції. Не створені умови, які стимулювали б надходження в галузь інвестицій, в тому числі із-за кордону - мається на увазі негарантованість повернення коштів та отримання прибутку, відсутність планового характеру діяльності і можливості здійснювати довгострокову інвестиційну стратегію. Гострим є дефіцит кваліфікованих спеціалістів. Не відпрацьована система наукового та рекламно-інформаційного просування національного туристичного продукту на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Ситуація в значній мірі пояснюється зміною геополітичного положення, розривом господарських зв'язків, зниженням виробництва, інфляцією і, як наслідок названих факторів, різким падінням життєвого рівня абсолютної більшості населення країни. Людям не до туристичних поїздок і ландшафтних та архітектурних красот, вони не заробляють на кусок хліба. Тому внутрішній ринок туризму різко скоротився. Останньому сприяла і криміногенна ситуація в окремих регіонах, передусім в Криму.

Подолання негативних тенденцій можливе тільки за умов активізації державної політики у зазначеній сфері, створення правових, організаційних та економічних складових формування в Україні сучасної конкурентно-спроможної на світовому ринку індустрії туризму. Проте практика свідчить, що центральні органи державної влади не завжди в змозі контролювати ситуацію та адекватно впливати на неї. За таких обставин має значно зрости роль регіональних органів, основним завданням яких в даному питанні є створення сприятливих умов для формування високоефективних, на світовому рівні послуг комплексів туристичного обслуговування та розвитку матеріально-технічної бази галузі. Реально органи влади в силі вирішити питання тільки через фінансово-бізнесові групи цього напрямку - регіональні туристичні корпорації.

Регіональні туристичні корпорації мають забезпе-чити:

- * залучення інвестицій, в тому числі іноземних, в туристичну індустрію регіонів;
- * об'єднання фінансових та матеріальних ресурсів суб'єктів туристичної діяльності, банківських та інших структур з метою сприяння реалізації регіональних програм розвитку туризму;
- * створення регіональних готельних мереж, які відповідали б міжнародним стандартам;
- * реконструкцію та будівництво готелів, інших туристичних споруд і комплексів, їх введення в дію та наступну експлуатацію;
- * обгрунтовані і дієві пропозиції про включення в перелік ЮНЕСКО вітчизняних історичних об'єктів, що відіграли значну роль у становленні світової цивілізації та культури.

Все вищеназване розраховано на туризм міжнародний і при зазначених умовах дасть фінансовий результат та значну зайнятість населення. Щодо внутрідержавного та туризму з країн ближнього зарубіжжя, тут практично все залежить від економічної ситуації і рівня життя населення.

Дуже важливе та таке, що має сучасне звучання у взаємовідносинах центру і територій - питання створення вільних економічних зон та єврорегіонів. Автор зупинився на ньому в іншому місці. Але в цьому матеріалі доцільно відмітити, що держава вкрай неохоче відпускає навіть невеликі свої частини у вільне плавання під прапором “ВЕЗ” (вільна економічна зона) чи “Євро” (єврорегіон). Це ще один показник закостенілості, нерішучості, відсутності управлінської волі у наших державних лідерів, девізом яких є гасло “як би чого не вийшло”. Поки що не виходить тільки одне - ефективний розвиток територій держави та самої України.

І взагалі потрібно враховувати наступне. Законодавчу базу та “правила гри” в державі визначає її центральна влада. Вона ж і керує областями. Але животрепетні, болючі та нервові проблеми промислових і сільськогосподарських підприємств, вимоги та відчай їх колективів, розвал соціальної сфери і сльози лікарів та вчителів - все це потрібно “розгрібати” керівникам регіонального та місцевого рівня. Вони працюють безпосередньо з людьми. Здалеку, з центру, питання приймають абстрактний, якщо хочете, теоретичний характер. На місці вони живі і хвилюючі. Це мають враховувати центральні органи всіх гілок влади. Одним словом, “риба гние з голови, а чистять її з хвоста”. Поговірка, звичайно, не дуже тактовна, але так воно є. Ситуацію необхідно виправляти як з боку держави, так і зі сторони її складових, але все-таки визначальна роль в цьому належить центральним державним структурам.

З наведеного матеріалу доцільно зробити наступні висновки:

1. У взаємовідносинах держави і її територій за минулі десятиріччя накопичився цілий ряд невирішених проблем і диспропорцій, основними з яких є:

1.1. наявність застарілого адміністративно-територіального поділу;

1.2. значні відмінності в рівні економічного та соціального розвитку територій;

- 1.3. диференційовані науково не обґрунтовані дотації і субвенції деяким регіонам;
- 1.4. деформація вікової структури сільського населення;
- 1.5. відставання сільських і малих міських поселень від великих міст за рівнем соціально-економічного розвитку;
- 1.6. проблеми в зонах радіоактивного забруднення в результаті аварії на ЧАЕС;
- 1.7. ріст регіональних відмінностей по якості навколишнього середовища.
2. В умовах непослідовного, неефективного і неке-рованого, проголошеного та до кінця непродуманого переходу української економіки на ринкову модель розвитку давні регіональні проблеми загострюються, а також доповнюються рядом нових, не менш важких і глибоких:
 - 2.1. зростання регіональної диференціації за рівнем доходів, витрат і зайнятості населення, темпами скоро-чення виробництва, підвищення цін на товари;
 - 2.2. швидкий перехід деяких регіонів (наприклад, Донецького) від пріоритетних до критичних внаслідок згортання обсягів виробництва та проведення зовнішньо-економічної політики держави, що не забезпечує захисту вітчизняного товаровиробника;
 - 2.3. інтенсивний розвиток недержавного сектора ринкової економіки у великих містах і його практична відсутність в сільських місцевостях країни;
 - 2.4. державне бюджетне фінансування та дотації територіям і галузям в залежності від соціальної активності та нахилу до страйків задіяного там населення;
 - 2.5. адміністративно-клановий підхід до вирішення деяких проблем регіонів;
 - 2.6. імідж окремих областей, несприятливий для інвестицій та ринкових перетворень.
3. Значна кількість проблем регіонального розвитку нормативними документами не охоплена чи тільки позначена ситуаційно, без розробки конкретних принципів і правових механізмів. Це питання податкової і бюджетної політики, управління державним і комунальним майном, участі держави і територій у розробці та реалізації державних регіональних програм, прогнозу-вання економічного життя держави і областей та інші.
4. Ступінь виконання законодавчих і нормативних актів щодо регіонального розвитку надзвичайно низька.
5. Такі складові регіональної політики Радянського Союзу, як розробка планів соціально-економічного розвитку, перспективне програмне регулювання народно-господарського комплексу, пріоритет виробництва, ство-рення нових робочих місць, вдосконалення соціальної інфраструктури, інвестиції в інноваційні технології та інше, в Україні знищені та викинуті на смітник історії непродумано і передчасно, із шкодою для держави та життя її народу. Про це свідчить погіршення ситуації в державі і регіонах, а також досвід розвинених країн ринкової економіки, де успішно використовуються всі зазначені складові.
6. Безкінечні організаційні та кадрові зміни в органах місцевої влади територій і ступінь їх підпо-рядкування центральному апарату через відсутність стабільності в законодавчому забезпеченні негативно впливають на розвиток регіонів та держави.
7. Використання банківськими структурами кош-тів, акумуляованих в регіонах, неефективне. Ресурси, які з великими потугами накопичуються в областях через вклади населення, депозити юридичних осіб, залишки на рахунках клієнтів тощо, в абсолютній більшості направ-ляються в політичний та економічний центр держави, де на сьогодні працює майже 80 відс. всього фінансового потенціалу України.
8. Щоб пом'якшити ситуацію на місцях, в центрі у першу чергу необхідно провести заходи в двох основних напрямках:
 - 8.1. чітко визначитися в загальному політичному курсі, консолідувати дії всіх гілок влади, змінити систему управління, що породжує двовладдя в регіонах, об'єднати на базі ідеї відродження максимальну більшість політич-них сил України;
 - 8.2. визначитися з реально необхідним мінімумом дійсно ринкових, а не популістських реформ, вести рефор-мування на користь народу, а не для звіту перед міжнародними фінансовими організаціями, беручи їх ефективність єдиним і незаперечним критерієм оцінки.
9. Прийняття Верховною Радою рішення щодо "Концепції державної регіональної політики", схваленої Кабінетом Міністрів ще у 1996 році, буде сприяти стабі-лізації ситуації.
10. Для реалізації цілей і завдань регіональної політики законодавчій і виконавчій владі в своїй роботі доцільно вважати першочерговими слідуючі пріоритети:
 - 10.1. прискорений розвиток регіональної та міжрегіональної виробничої інфраструктури (транспорту, зв'язку, телекомунікацій, енергозабезпечення та інше);
 - 10.2. здійснення структурної перебудови економіки;
 - 10.3. інтенсифікація сільськогосподарського вироб-ництва шляхом більш раціональної його спеціалізації, реформування виробничих відносин, інтеграції перероб-них галузей з

виروشунням сільськогосподарської про-дукції і сировини, підняття на новий рівень соціальної сфери на селі;

10.4. заохочення розвитку експортних та імпорто-замінюючих виробництв у регіонах, що мають сприятливе географічне та транспортне розташування, значний економічний і науково-технічний потенціал.

11. Основними принципами державної регіональної політики вважати:

11.1. дотримання пріоритетів загальнодержавного значення;

11.2. розмежування повноважень у діяльності органів влади і управління різних рівнів та посилення відповідальності місцевих органів за комплексний розви-ток територій;

11.3. досягнення економічного ефекту за рахунок територіального поділу праці, раціональної системи при-родокористування;

11.4. створення правових та економічних умов для реальної фінансово-економічної самостійності регіонів.

12. Забезпечити виконання слідуючих заходів "Концепції державної регіональної політики":

12.1. досягнення стабілізації виробництва і віднов-лення економічного зростання у кожному регіоні, підви-щення на цій основі рівня добробуту населення;

12.2. здійснення реструктуризації народногоспо-дарського комплексу регіонів, націленої на отримання економічного і соціального ефекту;

12.3. розвиток інвестиційної діяльності в областях через створення пільгових умов оподаткування інвесторів;

12.4. стимулювання демографічного відновлення територій з метою усунення негативних наслідків, пов`язаних з великою смертністю та низькою народ-жуваністю населення;

12.5. впровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій і безвідходних виробництв, встановлення раціональної системи природокористування з відповід-ними заходами щодо екологічної безпеки регіонів;

12.6. створення умов для функціонування вільних економічних зон і євро регіонів, практичні дії, направлені на організацію таких територій в окремих областях України та інше.

13. Організувати розробку довготермінових Дер-жавних програм соціально-економічного розвитку регіо-нів, а на першому етапі регіональних програм цього напрямку, які повинні мати підтримку з центру і комплексно охопити всі зазначені у висновках питання, що стосуються території, а також системно закріпити шляхи взаємодії з виконавчими структурами України.

Відносини між державою і її складовими повинні бути рівноправними, визначати повноваження та обов`яз-ки сторін на довготривалий період та сприяти досягненню слідуючих стратегічних і водночас першочер-гових цілей: безпека держави, економічне зростання і підвищення життєвого рівня населення України.